

Gaal György

Egyetem a Farkas utcában

**A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem
előzményei, korszakai és vonzatai**

Lektorálta: dr. Tibád Levente

© Gaal György, 2001

ISBN 973 0 02284 4

Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság
Kolozsvár
2001

Tartalom

Elöljáró sorok

Az egyetemépítés gondolata a magyar oktatásügyben 1872-ig

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem (1872-1945) korszakai

A kolozsvári egyetem unitárius tanárai

Zsidó és zsidó származású tanárok a kolozsvári egyetemen

Brassai Sámuel és a kolozsvári egyetem

Herrmann Antal, a néprajzoktatás meghonosítója a Ferenc József Tudományegyetemen

Jegyzetek

Cuprins

Ideea înființării unei universități în învățământul maghiar până la 1872

Perioadele de dezvoltare ale Universității „Francisc Iosif” din Cluj (1872-1945)

Profesori unitarieni la Universitatea din Cluj

Profesori evrei la Universitatea din Cluj

Sámuel Brassai și Universitatea din Cluj

Antal Herrmann, primul docent de etnografie la Universitatea „Francisc Iosif”

Note

Contents

Hungarian University-founding Attempts up to 1872

Historical Periods of „Franz Joseph” University (1872-1945) from Cluj/Kolozsvár

Unitarian Professors of Cluj/Kolozsvár University

Jewish Professors of Cluj/Kolozsvár University

Sámuel Brassai and the Cluj/Kolozsvár University

Antal Herrmann, First Lecturer of Ethnography at „Franz Joseph” University

Notes

Mert amilyen szerepe van a testben a szemnek, olyan szerepe van egy országban az egyetemnek. És amilyen szerepe van az emberben az észnek, olyan szerepe van bármely országban a tudósoknak. Szem nélkül a test maga a sötétség; ész nélkül az ember ostoba állat.

Apáczai Csere János
(1656)

*Az egyetem történetében szerepet játszó
dédnagyapám és nagyapám emlékének.*

G. GY.

Elöljáró sorok

A könyveknek is megvan a maguk sorsa - tartja a latin közmondás. Akárcsak az egyetemnek - fűzhetjük hozzá. E kötet esetében e két sors egy évforduló kapcsán találkozik. Történt ugyanis 1997-ben, hogy Erdély magyar egyetemének elérkezett a 125. alapítási évfordulója. Nem akármilyen körülmények között!

Negyedszázaddal korábban, az alapítási centenárium idején szóba se jöhetett az ünnepség. A „Babeş-Bolyai Egyetem” vezetősége, tudomást sem véve a magyar félről, a kolozsvári felsőoktatást az itteni román egyetem-létesítéstől, 1919-től eredeztette. Különben is a magyar tagozat folytonosságát legfeljebb a Bolyai Egyetem 1945-ös felállításáig ismerték el. Másként nehéz lett volna elszámolni az épületekkel, felszereléssel, könyvtárakkal. Aztán jött az 1989-es változás, s a romániai magyarság fő követelése közé került az önálló magyar egyetem visszaállítása. Az 1996-os kormányváltást követően, mikor a magyarság képviselői is bekerültek az ország vezetésébe, egyre élesebben vetették fel az egyetem-ügyet.

Mi sem lett volna természetesebb, mint országos ünnepség keretében, politikusaink és egyház-vezetőink, rangos tudósaink részvételével felidézni az egyetemalapítás körülményeit s a magyar felsőoktatás több mint százados erdélyi kálváriáját. Erre azonban nem került sor, mert hiányzott a megrendező. Hiába figyelmeztettünk az alkalomra a Szabadság hasábjain, hiába került szóba az Erdélyi Múzeum-Egyesület közgyűlésén, legrangosabb és patinásabb tudományos szervezetünk, mely az egyetem múltbeli társintézetének is tekinthető, nem vállalta a - kétségtelenül nagy erőfeszítést igénylő - szervező munkát.

Így a hangsúly áthelyeződött Budapestre. Ott a Szent László Akadémia és a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete november 8-án egész napos rendezvénnyel idézte fel a Ferenc József Tudományegyetem történetét. Elhangzott hét szakszerű előadás, emlékkiállítás szerveztek, emlékérmeket adtak át. Négy nappal később, november 12-én a Magyar Tudománytörténeti Intézet tartott emlékülést több rangos előadó részvételével. Erre az alkalomra kétkötetes emlékkönyvet jelentettek meg. Utóbb a Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete is közzétett egy másfél száz lapos emlékkönyvet.

Kolozsvárt 1997 őszén kezdett körvonalazódni, hogy két megemlékezésre kerül sor. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar részlege Szilágyi Pál prorektor irányításával csak zárt körű belső megemlékezés rendezésére vállalkozott. Mert nem az egyetem, hanem csak egy részének ünnepéről volt szó. El akarták kerülni a túlzott publicitást, az esetleges konfliktushelyzetet. Húszan jelentkeztek egy-egy tudományszak, tanszék történetét felvázoló előadással, végül tizennégy dolgozat hangzott el. Az egyetemi megemlékezés igen szerencsétlenül egybeesett a Kolozsvári Népfőiskola ünnepi rendezvényével. Ezt is november 21-én délután tartották a Györkös Mátyás Emlékházban. Itt a szélesebb érdeklődő közönség részére hárman idézték fel az egyetem történet jelentősebb korszakait. Szilágyi prorektor tervbe vette az egyetemi ülésszakon elhangzott dolgozatok sajtó alá rendezését.

A Szabadságban, az Erdélyi Múzeumban, a Romániai Magyar Szóban, a Firkában megjelentek ugyan az évfordulót méltató cikkek, tanulmányok, erdélyi viszonylatban csak az Erdélyi

Magyar Műszaki-Tudományos Társaság (EMT) vette tervbe egy emlékkönyv megjelentetését. Erre több szempontból is igény mutatkozott. Egyrészt a régebbi egyetemtörténeti munkák csak a nagyobb könyvtárakban találhatók meg. Az újabb magyarországi kötetek sem jutottak el megfelelő számban tájainkra. Az eddigi emlékkötetektől éppen a reál-természettudományos tanszékek bemutatása, e tudományágak művelőinek a szakszerű számbavétele hiányzott leginkább. Pedig e téren matematika-természettudományi karával a kolozsvári egyetem úttörő szerepet játszott.

Az EMT vezetősége el is készítette az emlékkönyv vázlatát. Bevezető, általános tanulmányok (az egyetemépítés gondolata, az egyetem története, könyvtárügy, az EME és az egyetem viszonya stb.) után jött volna a természettudományi rész. E sorok íróját kérték fel két általános fejezet összeállítására. Ezek határidőre el is készültek. Hanem az egyetemi emlékülés kilenc dolgozata, melyek épp a természettudományok oktatástörténetét vázolták fel, bekerült az 1999-ben kinyomtatott - Cseke Péter és Hauer Melinda szerkesztette - kis kötetbe. A természettudományi tanszékekről ennél alaposabb, levéltári kutatásokra alapuló dolgozatok elkészítésére - a levéltári anyag zároltsága miatt - nem kerülhetett sor. Így az EMT eredeti elképzelés szerinti kötete egyelőre kivitelezhetetlennek bizonyult.

A már elkészült két átfogó egyetemtörténeti fejezethez hozzátartoztunk négy másik, az évforduló táján született, a témakörbe vágó dolgozatot. Így jött létre ez a kötet. Igyekeztünk az utóbbi négy dolgozathoz az adatismétléseket kiszűrni vagy minimálisra csökkenteni.

Kötetünk elsősorban az egyetemi értesítőkre épít, de hasznosítja az összes eddigi - elérhető - szakirodalmat. Először tesz kísérletet az egykori Ferenc József Tudományegyetem 73 éves történetének egységes szempontú összegezésére.

Családi indíttatások, diákkori emlékek s közel három évtizedes témabeli jártasság bátorították a szerzőt e munkájában.

Az egyetemépítés gondolata a magyar oktatásügyben 1872-ig

Az egyetemnek mint intézménynek fogalma évezredünk első századaiban tűnik fel Itália tájain. Eleinte a tanárok és a diákok összességét, testületét (*universitas magistrorum et scholarum*) jelölte. Csak jóval később értelmezték át az elnevezést a tudományok összességére (*universitas litterarum*). Ugyanis eleinte az egyetem egy-két elismert tudósból és a körük gyűlt tanítványokból állott, spontánul keletkezett. Csak később vették át az uralkodók a kezdeményező szerepet, s többnyire a pápai megerősítést is kikérték. Utóbb már ez el is maradhatott. Az itáliai egyetemek (Párma 1065, Salerno XI. sz., Bologna 1119, Modena 1175, Padua 1222, Nápoly 1224) mellé hamar felsorakoztak az angolok (Oxford 1170 körül, Cambridge 1210 körül), franciák (Toulouse 1229, Párizs 1253), spanyolok (Salamanca 1218, Sevilla 1254).

A XIII-XVI. századra kristályosodik ki a középkori egyetemek szervezete, tanulmányi rendszere. Ezeknek az akkoriban használt neve a „studium generale”, vagyis nyilvános tanintézet, szemben a zártkörű szerzetesi iskolákkal. Ezek az intézmények négy karból állhattak, melyek között a bölcsészeti fakultás előkészítő szerepet játszott. Az egyetemre beiratkozott fiatalnak egy-két év alatt a nyelvi és filozófiai alapismereteket kellett elsajátítania, s akkor jelentkezhetett a baccalaureusi vizsgára. Újabb egy-két évbe telt a filozófiai ismeretek elmélyítése és az aritmetika, geometria, asztrológia, valamint a zenetudomány alapfogalmainak a megismerése. Ezután jelentkezhetett a diák a magiszteri vizsgára. Ha ennek eleget tett, megkapta a tanítási engedélyt s egyben a továbbtanulási jogot. Bölcsészeti kara minden egyetemnek, akadémiának kellett hogy legyen.

A „magister artium” cím birtokosa három felsőbb fakultás között választhatott. Ezek a jogi, orvosi és teológiai karok voltak. A jogin elkülönült a kánonjogi (egyházi) és a római jogi képzés. A hallgató 7-10 évet tanulta e szaktudományokat, s közben letette a szakbaccalaureusi, -magiszteri vizsgákat. Tanulmányai befejeztével pedig doktorált. Mire valaki e legmagasabb fokozatot is megszerezte, 30 év körül járt. De a diákoknak csak kis hányada jutott el idáig. A középkori egyetemek nem mindegyikén működtek a fentebb említett karok. Néhány egyetemnek valamelyik kara adta meg hírnevét (Bologna - jog, Salerno - orvostudomány, Párizs - bölcsélet, teológia). Egyetemnek csak az olyan tanintézet volt tekinthető, mely legalább egyik fakultásán doktori fokozatot adhatott.

A középkori diákság nációkba tömörült. Mindegyik náció (mely több szomszédos nép diákjait is felölelhetett) egy-egy prokurátorral képviseltette magát az egyetemi tanácsban. Ezek választották meg az idősebb, módosabb diákok közül a rektort, aki nem lehetett nős. A rektor hívta meg és alkalmazta a tanárokat. Ez a rendszer főleg az itáliai és spanyolországi egyetemeken vált hagyományossá, s az ilyen intézeteket bolognai típusú egyetemeknek nevezték. A másik, a párizsi típusú egyetem a francia, angol és német vidékeken terjedt el: az egyetem élére az uralkodó kancellárt állított, aki a legfőbb hatalmat képviselte. Rendszerint a területileg illetékes főpap kapta ezt a tisztséget. A tanárok által évente választott rektort a kancellár nevezte ki.

Magyarország közvetlen szomszédságában sokáig nincs egyetem. Csak a XIV. század közepén hozzák létre az első három felsőfokú tanintézetet: Prágában (1348), Krakkóban (1364), majd Bécsben (1365). E sorozat folytatásaként kerül sor 1367-ben az első magyar egyetem megalapítására Pécsen. Sajnos, egyik középkori egyetemünk sem lett hosszú életű, s nem válhatott nevük nemzetközi fogalommá, úgyhogy a magyar értelmiség képzésének csak másodlagos eszközei maradtak. A fiatalok felsőfokú tanulmányában a főszerepet a peregrináció, a külföldi egyetemjárás játszotta. A XII. század végétől bukkannak fel a magyar fiatalok Európa híresebb

egyetemein. Eleinte klerikusok, egyházi személyek, később világiak is. Az erdélyiek középkori egyetemjárásáról a közelmúltban készült felmérés¹ az 1520-ig terjedő időszakból 2494 peregrinus adatait közli, vagyis csak Erdély területéről évente 7-8 diák tanult külföldön. Igaz, többségük csak pár évet töltött ott; mindössze 521 személynél van adat arra, hogy valamilyen tudományos fokozatot is szerzett. Itáliából Bologna és Pádua egyetemeit látogatták előszeretettel a magyarok, Prága, Krakkó és különösen Bécs közelsége miatt vonzotta a diákokat. Bécsben 1588-an fordultak meg, az 1400-as évek második felében néha 20-25 fiatal is tanult ott.

Középkori egyetemeink

A középkori Magyarország területéről három egyetemalapítás adatai maradtak fenn. Sokáig ötről tudtak, de az első és az ötödik tanintézet egyetemi rangja nem igazolódott². A legrégebbi a vespriemi lett volna. A feltételezések szerint ezt a XII. sz. végén III. Béla alapította, jogi és teológiai karral is rendelkezett. Egész történetét egyetlen dokumentumra építették. Az 1276-os vespriemi tűzvész után IV. László november 18-án adományozó oklevelet bocsát ki az ottani püspökség részére, s ebben a város káptalani iskoláját a párizsi egyetemhez hasonlítja. Kétségtelen, hogy a középkori egyetemek majd mindig káptalani iskolákból fejlődtek ki, de semmilyen adat sincs arra, hogy Veszprémben ez az átalakulás ténylegesen végbement volna.

Az elsőség így Pécsre illeti meg. Itt Nagy Lajos király (1342-1382) alapít egyetemet, s kérésére V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-jén ad ki - csupán másolatban fennmaradt - megerősítő oklevelet. Ebben az egyetem szerkezetét és működését is szabályozza³. Engedélyezi, hogy bármilyen tudományokban előadásokat tartsanak, kivéve a teológiát. A teológia oktatási jogát a pár évvel korábban megnyitott krakkói és bécsi egyetem sem kapta meg. Bizonyára a pápa félt az eretnek tanoktól, s igyekezett az Avignonhoz közelebb eső Párizs teológiai elsőbbségét megőrizni. Az egyetem élére kancellárként a pécsi püspök került. A tisztséget ekkoriban betöltő Vilmos püspök egyben királyi kancellár is volt, s nagy szerepe lehetett abban, hogy a király Pécsre választotta az első magyarországi egyetem székhelyéül. Az is fontos szempontnak számíthatott, hogy Pécs volt az észak-itáliai egyetemi központokhoz legközelebb eső püspöki székváros az országban. A pápa engedélyezte a magiszteri és doktori fokozatok adományozását, s a tanárok és a diákok megkapták az Európában szokásos szabadalmakat. A királynak kellett az oktatók illő jövedelméről gondoskodnia, melyet a püspök is bőkezűen kiegészített. A pécsi püspökvárban 70 helyiséges épület szolgált az egyetem otthonául.

Ezek szerint Pécsen egy uralkodói-pápai alapítású, teljes képzést nyújtó, három karos csonka egyetem működött. Az előkészítő bölcsészeti karon kívül volt jogi és orvosi kara, de hiányzott a teológiai fakultás. Különösen a jogi kar lehetett rangos. A kánonjog tanáraként itt tanított az a Bolognából való Galvano Bethini, akinek nyolcszor akkora jövedelmet biztosítottak, mint a krakkói professzoroknak, s akit Vilmos püspök külön adományokkal halmozott el. Feltételezhetően még több itáliai tudós oktatója is volt az egyetemnek. XI. Gergely pápa engedélyezte, hogy az itteni doktorok, magiszterek és diákok tanulmányaik idején szabadon élvezhessék szokásos - otthoni - egyházi javadalmaikat. Ugyanennek a pápának egy másik oklevele Pál szebeni prépost kánonjogi doktorrá avatásáról intézkedik⁴. A római kúria néhány levéltári adata arra enged következtetni, hogy élénk, néha véres összetűzésekkel tarkított diákélet folyt a városban. Nagy Lajos utódai azonban nem támogatták a pécsi egyetemet, úgyhogy az sorvadásnak indulhatott: a XV. század elején püspöki főiskolává fokozódott le, s mint ilyen a mohácsi vész táján szűnt meg.

Második egyetemünk Luxemburgi Zsigmond király (1387-1437) nevéhez fűződik. Ő eszközölte ki 1395 októberében IX. Bonifác pápától az óbudai egyetem felállítását engedélyező alapító-oklevelet. A korábban 1389-re datált, elveszett oklevél valószínűleg teljes egyetem létesítéséről intézkedik, a mindenkori budai prépostot jelöli ki kancellárjául, s a prépostság jövedelmét is az egyetem fenntartására rendeli. Erre egy 1395. október 6-án kelt pápai bulla is utal, mely Szántai Lukács óbudai prépostot csanádi püspökké nevezi ki, s engedélyezi, hogy ugyanakkor az óbudai egyetem kancellári tisztségét is betöltse. 1396 nyarán Johannes de Horow, a bécsi egyetem bölcsészeti magisztere, aki az első budai tanárok egyike lehetett, engedélyt kért arra, hogy a budai egyetemre távozhasson. Ezután évekig nincs adat az egyetem működéséről (lehet, hogy meg is szűnt). Ezért küldi Zsigmond a temesi ispánt XXIII. János pápához, s kéret tőle újjáalapítási bullát. A pápa 1410. augusztus 1-ről, Bolognából keltezi okiratát, melyben hozzájárul egy teljes szerkezetű „studium generale” létesítéséhez, ahol a szent teológiát, kánon- és polgárjogot, orvostudományt, valamint a szabad művészeteket egyaránt oktassák, s a tanárok részesüljenek ugyanolyan előjogokban és kiváltságokban, mint a párizsi, a bolognai, az oxfordi, valamint a kölni doktorok, magiszterek, előadók⁵. A kancellári tisztséget továbbra is a budai prépost töltötte be. E tisztségre 1411-ben Zsigmond a bécsi egyetem teológiatanárát, Sluter Lambertet hívja meg. Prágában s Kölnben tanult mesterek is előadtak itt.

A budai egyetem 1410-es felújítása ideológiai okoknak tulajdonítható. Ekkoriban kerültek többségbe a prágai egyetemen a husziták, márpedig Zsigmond király távol akarta tartani egyházát a huszita befolyástól. Zsigmond a Husz Jánost halálra ítéelő konstanzi zsinatnak (1414-1418) is az egyik kezdeményezője volt. A krónikák feljegyezték, hogy Zsigmond kíséretében a zsinaton megjelentek az óbudai egyetem professzorai is. A hét tanárt név szerint említik: kettő teológus, egy orvos, három jogász, egy pedig bölcsész volt. Ebből lehet arra következtetni, hogy mind a négy egyetemi kar ténylegesen működött. Az itt baccalaureusi fokozatot nyert diákok több európai egyetemen kérték felvételüket. Sluter prépost 1418 táján távozhatott Budáról, mert 1419-ben már Bécsben választják rektorul. 1419-től kezdve semmilyen adat sem utal az egyetem sorsára. Minthogy a konstanzi zsinat helyreállította a katolikus egyház egységét és tekintélyét, a király számára az egyetem fenntartása nem tűnhetett eléggé indokoltnak. Az óbudai prépostság jövedelmei pedig nem biztosíthattak elegendő anyagi alapot a működtetéshez.

Pozsonyban létesült harmadik középkori egyetemünk⁶. Kezdeményezője Vitéz János esztergomi érsek, főkancellár lehetett, aki rávehette Mátyás királyt (1458-1490), hogy folyamodjék a pápához engedélyért. II. Pál pápa 1465. május 19-én Rómában engedélyezi, hogy a király - mivel az országban egyetlen studium generale sem működik - az egyik alkalmas városban bolognai típusú egyetemet állíttasson fel. Ugyanekkor külön bullában hatalmazza fel Vitéz János esztergomi érseket és Janus Pannonius pécsi püspököt az egyetem megfelelő városban történő létrehozására. A négyfakultásos teljes egyetem megszervezése Vitéz Jánosra hárul. Bizonyára az ő javaslatára választják ki Pozsonyt székhelyül. E város akkoriban Buda után az ország legnagyobb települése volt, ráadásul közel esett Esztergomhoz, s a külföldről jövőeknek is könnyen elérhető helyen feküdt. Úgy tűnik, hogy az érsek inkább párizsi, bolognai mintára szervezte az egyetemet, s ő lett a kancellárja. Vitéz 1467. július 18-án kelt levelében szólítja fel Pozsony városát, hogy az alakuló egyetem tanárait és diákjait fogadják szívesen s részesítsék védelemben⁷. Az ünnepélyes megnyitásra július 20-án kerül sor. Elnevezése Pozsony latin neve alapján „Academia Istropolitana” lesz.

Vitéz János mint egyetemi kancellár igen sokat tesz az intézmény felvirágoztatásáért. Pompás épületet emeltet, s kora híres tudósait hívja meg tanáruul. Azon idők egyik legnagyobb csillagásza, Johannes Müller Regiomontanus, a trigonometria megalapozója oktat itt négy évig;

a krakkói származású Martin Ilkusz szintén csillagász, Magister Petrus pedig orvosdoktor. Minthogy számos elfoglaltsága mellett az érsek nem tud eleget foglalkozni az egyetem ügyeivel, Schönberg György pozsonyi prépostot 1469 áprilisában érseki helytartóul az egyetem alkancellárjává nevezi ki, s az év augusztus 13-án II. Pál pápa megengedi a prépostnak a főpapi díszjelvények viselését. Az egyetem hanyatlását az indítja el, hogy mind Vitéz János, mind pedig Janus Pannonius részt vesz a Mátyás-ellenes összeesküvésben (1471), majd 1472-ben meghalnak. Érseki támogatás hiányában az egyetem nem sokáig működhetett, Mátyás sem tartotta szívügyének fenntartását. Így a rangos tanárok 1472 táján szétszéledtek, a diákok jó része pedig átiratkozott a bécsi egyetemre. Egy 1492-ben keltezett oklevéllel II. Ulászló a már megszűnt egyetem épületeit Pósa Balázs sókamarásnak és utódainak adományozta⁸.

Ötödik középkori egyetemünként emlegették a közelmúltig Mátyás király budai főiskoláját. De nem sikerült alapítólevelére rátalálni, valószínűleg ilyenrel nem is rendelkezett, úgyhogy megvonták tőle az egyetemi rangot. A domonkos rend a magyar rendtartomány számára a XIV. század végén egy rendi főiskolát (studium generale) állított fel a budai kolostorban. Ezt az 1470-es évek közepe táján Mátyás király pártfogásába vette és egyetemmé akarta fejleszteni. Csak a rend igényeinek megfelelő bölcséleti és teológiai fakultásai működtek igen rangos tanári karral. Egy ideig Franciscus Nardeus de Nerotino, Páduából jött professzor vezette, majd 1580-81-ben a német származású Petrus Niger állt az élén, aki egy Velencében megjelent kötetét Mátyás királynak, a tanintézet támogatójának ajánlotta. A kolozsvári származású Nicolaus de Mirabilibus is tanított itt. 1483-ban szerzett Páduában baccalaureusi, 1489-ben Firenzében teológiai doktori címet. A firenzei domonkos főiskola régenseként a Mediciek udvarában vitán is részt vett. 1489 végén térhetett haza a budai akadémiára. Ennek 1495-ben ő állította össze a szabályzatát. Az intézet Mátyás halála után is tovább működött, tudományos fokozatokat adott, néha egyetemenként emlegették. A rend nagykáptalanja 1495-ben és 1507-ben is foglalkozott az akadémiával. Megerősítette státútumait, megállapította, hogy a bolognai mintát követi. A rend 1510 táján nyolc Párizsban tanult mágisztert rendelt a tanári karba. Az 1530-as évekig állt fenn e rendi főiskola. Akkoriban egy szebeni studium generale felállítását tervezték⁹. Nincs adat arra vonatkozóan, hogy a rendtagokon kívül más is tanulhatott-e a budai akadémián. Heltai Gáspár krónikájában igen érdekes leírást hagyott hátra a Mátyás idejében megtervezett budai egyetemi épületről. Ebben még kórház is működött volna; az említett 40 000-es diáklétszám már a fantasztikum határát súrolja¹⁰.

A középkori Magyarországon inkább csak egyetemalapításokról, szépen induló tervekről beszélhetünk, nem pedig virágzó egyetemekről. Három ténylegesen megalapított egyetemünk alig pár évig állhatott fenn. A pécsi (1365) életkorát fél századnyira teszik, de valószínűbb, hogy még három évtizedig sem működött, s ezért vált szükségessé 1395-ben az óbudai egyetem megalapítása, de ennek sem jutott több idő egy negyed évszázadnál. A pozsonyi egyetem (1465) pedig alig hét évig állott fenn. A budai rendi főiskola akadémiai működése 1475-től számítva talán több mint fél századig tartott.

A több százados, számos dokumentummal, diák- és tanárnévsorokkal büszkélkedő európai egyetemek mellett a magyarországi kezdeményezések eltörpülnek. Itt csak a király vagy valamelyik főpap védőszárnyai alatt működhetik akadémia. Hiányzik még a módos városi polgári réteg, amely egy egyetemet igényeljen és fenntartson. A szerény igényeket inkább külföldön elégítik ki.

A felekezeti akadémiák

Az újkor hajnalán nehéz idők köszöntenek Magyarországra. Meggyengül a királyi hatalom, majd a török hódítások nyomán 1541-ben három részre szakad az ország. Másfél századon át

az Alföldön és a királyi fővárosban, Budán is a törökök uralkodnak. Minden pusztulásnak indul, nincs ki iskolákat létesítsen. Nyugat- és Észak-Magyarország a Habsburg érdekszférához kapcsolódik, s itt a katolikus egyház képviseli és támogatja valamelyes mértékben a magyar művelődés érdekeit. Erdély önálló fejedelemséggé válik, s másfél századon át folytat egyensúly-politikát a török és a Habsburg érdekszféra között. Itt a magyar protestantizmus válik meghatározó tényezővé, s az ellenreformáció is itt vívja legtovább csatáit. Habár mind Magyarország, mind Erdély a XVII. század végén a Habsburg Birodalom szárnyai alá kerül, Erdély közigazgatási önállósága, külön törvényei az 1848-as unióig, sőt 1867-ig megmaradnak.

A reformáció az 1530-as évek végén és az 1540-es években bontakozik ki a magyarság körében, s a bevett vallások szabad gyakorlását engedélyező 1568-as erdélyi (tordai) országgyűlésig elhúzódó folyamat. A reformáció három kulturális eszköze az anyanyelvűség, a könyvnyomtatás felkarolása és az iskolák létesítése. Ez utóbbi téren a protestáns fejedelmek, főurak igen bőkezűek voltak.

A protestáns tanintézetek többnyire a városi káptalani iskolákból fejlődnek ki, s tanítási rendszerük jó ideig csak a teológiai oktatás vonatkozásaiban tér el a katolikusokétól. Mindössze néhány protestáns kollégium jut el arra a szintre, hogy hosszabb-rövidebb ideig akadémiai tagozatot működtessen. Ez rendszerint az előkészítő bölcséleti tanfolyamot és a hozzá kapcsolódó teológiát jelentette. Néhol a XVIII. század végén, a XIX. század elején megnyílt a jogi kurzus is. Ezek az intézetek azonban csak részben pótolták az egyetemi oktatást. Végzettjeik a hazai igényekhez mérten kaptak valamelyes szakképzést, de doktorátust nem szerezhettek. Tanulmányaikat külföldi egyetemeken teheték teljessé.

A két leghíresebb, múltját az 1530-as évekig visszavezető református kollégium a debreceni és a sárospataki. Mindkettő az Alföld keleti szélén, Erdély közelében fekszik, s az erdélyi fejedelmek támogatásával válhatott felsőbbfokú kollégiummá. Debrecenben 1588-ban indult meg a bölcsészeti tagozat, s I. Rákóczi Györgynek köszönhetően létesült teológiai tanszék 1653-ban. Nagyvárad török kézre kerülésekor az ott 1557 óta működő rangos református iskola egyik tanára és diákjai ide menekültek, s megerősítették a kollégiumot. A jogi tanszék csak 1800-ban létesült, s ebből fejlődött ki a jogakadémia. A sárospataki tanintézetet a Perényiek alapították és támogatták, de felsőbb tagozata csak az 1620-as években nyílt meg I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna áldozatkészségének köszönhetően. Az intézményben 1639-től tanították a teológiát. Az itteni tanítási rendszert az 1650-ben meghívott Comenius szervezte át. II. Rákóczi György katolizált özvegye 1671-ben elűzte a kollégium diákságát és tanárait, akik Debrecenbe, majd Erdélybe (Gyulafehérvár, Marosvásárhely) menekültek. Az 1710-es években indult meg újra a sárospataki kollégium; 1793-ban létesült jogi, 1799-ben pedig második teológiai tanszéke.

Az Erdélyi Fejedelemségben az iskolaügy országos horderejű kérdésnek számított, úgyhogy a fejedelmek és országgyűlések foglalkoztak vele. Így 1556-ban és 1557-ben a karok és rendek ismételten kérték az Erdélyt kiskorú fia nevében kormányzó Izabella királynét, hogy a megürült kolostorokban alapítson felsőbb iskolákat. Az 1557. június 1-10. között tartott tordai országgyűlés határozatban mondta ki, hogy Kolozsvárt a domonkosok, Vásárhelyen a ferencesek, Váradon pedig a mindszentek kolostorában iskola létesüljön. A váradi tanintézet - mint láttuk - 1660-ig virágzott. A Kolozsvárt megnyitott iskolából származtatja magát az Unitárius Kollégium, a marosvásárhelyi alapításból az ottani Református Kollégium.

Az olasz reneszánsz műveltség szellemében nevelt, Dávid Ferenc hatása alatt unitárius hitre tért első erdélyi fejedelem, János Zsigmond (1540-1571) a gyulafehérvári városi iskolát 1560-ban főiskolává akarta átszervezni¹¹. Ennek élére Petrus Ramus hugenotta meggyőződésű párizsi professzort, a logikai oktatás megújítóját szerette volna állítani. Ramus azonban kitért a

meghívás elől. Nem vállalta az itteni katedrát a bázeli Caelius Curio sem, úgyhogy a Páduában és Bolognában taníttatott Gyulai Pált tette meg rektorul. 1565 januárjában az erdélyi országgyűlés is foglalkozott e tanintézettel, és országos jellegűvé emelte. Tényleges egyetemmel szervezésével a fejedelem udvari orvosát, Blandrata Györgyöt bízta meg. Külföldre küldte, hogy az ottani egyetemek rendszerét tanulmányozza, s tanárokat nyerjen meg a létesítendő egyetem számára. Blandrata útja nem járt sikerrel. Az 1560-as évek végén János Zsigmond Szászsebest szemelte ki akadémiaja székhelyéül. Bázeli és németországi tudósok meghívását tervezte. Az 1571 januári marosvásárhelyi országgyűlésen a helység megerősítését, várfallal való körülkerítését is kimondatta. A fejedelem váratlan, korai halála miatt az akadémia felállítására nem került sor.

János Zsigmondot tiszteli alapítójaként a kolozsvári Unitárius Kollégium. Az 1557-ben létesült tanintézet részére 1562-ben bocsátott ki alapítólevelet, amely fenntartásáról gazdag adományokkal gondoskodott. Ez a kollégium volt az unitáriusok legfőbb tanintézete, századokon át ennek bölcsészeti tanfolyamain képezték lelkészeiket. Csak 1847-ben létesítettek egy, a bölcsészeti tanulmányok után elvégzendő két-, majd hároméves teológiai tanfolyamot. A jogtanítást 1716-ban kezdték meg, de jogi tanszéket csak 1847-ben tudtak felállítani, s az a forradalom leverésekor megszűnt¹².

A tényleges protestáns, református akadémiát a legnagyobb erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor alapította meg Gyulafehérváron. Bethlent uralkodása békésebb szakaszaiban állandóan foglalkoztatta az iskolaügy. Tudta, hogy a nemesség kiművelése, a jobbagyság tehetséges fiataljainak felemelése s egyháza megerősítése csak iskolák útján lehetséges. A fejedelmi székhelyén, Gyulafehérváron működő iskolát az 1610-es évek végétől támogatta. Mikor a kolozsvári országgyűlés 1622 májusában arra kérte Bethlent, hogy Kolozsvárt akadémiát létesítsen, ő inkább a gyulafehérvári tanintézet kifejlesztését választotta, mely bizonyára az udvar díszéül is szolgált. Eleinte külföldi professzorok meghívásával akarta az akadémia rangját megalapozni, de ugyanakkor külföldön taníttatott fiatalokat, hogy hazatérve tanárokká, magas képzettségű lelkészekké váljanak. Az első tanévben már az ünnepektől német költő, Martin Opitz tanította itt a klasszika-filológiát. Később olyan nemzetközi hírnévű tudósok vezették a bölcsészeti tanfolyamot, mint Heinrich Alstedt, Johann Heinrich Bisterfeld, Ludwig Philipp Piscator¹³. Az utóbbi három professzor 1630-ban tervezetet nyújtott be Bethlen özvegyének, Brandenburgi Katalin fejedelemasszonynak az akadémia átszervezésére, kifejlesztésére¹⁴. Javasolták egy negyedik professzori tanszék felállítását, hogy ketten taníthassák a bölcsészetet és a filológiát, ketten pedig a „szent teológiát”. A munka föllendítésére négy-öt osztálytanítót kellene rendes fizetéssel alkalmazni, valamint megfelelő épületet és professzori lakásokat biztosítani. Iskolai számadó és iskolagondnok felfogadását, a nyomda fejlesztését és tankönyvek nyomtatását javasolják. Az iskolai törvények tervezetét is elkészítik. Ilyen terveket szőni pedig csak úgy lehetett, hogy ezeknek anyagi alapja is volt: Bethlen nagy adományokkal biztosította az intézet fennállását. Még végrendeletében is pénzt hagyott rá. Utódai azonban nem támogatták eléggé. Úgyhogy nem nőhetett ki magát egyetemmé. Az intézet legműveltebb magyar tanárát, Apáczai Csere Jánost presbiteriánus nézetei miatt Kolozsvárra száműzték. A II. Rákóczi György felelőtlen lengyelországi hadjárata után Erdélyre törő hadak 1658-ban pusztították el a gyulafehérvári kollégiumot.

A tanintézet újjáalapítója és Nagyenyedre telepítője I. Apafi Mihály. Itt a bölcsészeti oktatást az 1700-as évek elején Pápai Páriz Ferenc, a polihisztor szótárszerkesztő emeli magas szintre. A lelkészképzés mellett 1792-től megindul a jogi tanfolyam, majd 1858-ban tanítóképezde létesül, 1862-1896 között pedig az erdélyi egyházkerület egységesített teológiai akadémiaja is a kollégium részévé lesz.

Kolozsvárt 1607 táján az Óvárban nyílt meg az alacsonyabb fokú református iskola, melyet utóbb a Farkas utcai templom mellé költöztettek. Ide számúzték 1656-ban Apáczai Csere Jánost, a magyar nyelvű oktatás úttörőjét, aki elindította a bölcseleti-teológiai tanfolyamot. A kolozsvári kollégium az első református tanintézet, amelyben jogi tanszék létesült (1733)¹⁵, s két megszakítással 1870-ig működött. 1854 és 1862 között itt összpontosult az erdélyi egyházkerület teológiai oktatása.

A korszak legnagyobb erdélyi magyar gondolkodója, Apáczai Csere János 1658 őszén Kolozsvárt dolgozza ki Barcsai Ákos fejedelemhez intézett emlékiratát „Egy magyar academiának lerajzolása” címmel¹⁶.

Apáczai - igen helyesen - az anyagiakból indul ki, s rámutat, hogy a tanintézet akkori költségeiből nem csak egy kollégiumot, hanem egy tényleges akadémiát is fenn lehetne tartani, de ehhez a pénz jobb elosztására volna szükség. Akadémia nélkül a tudományok nem gyarapodhatnak.

Akkoriban a kollégium éppen csak vegetált. Egyetlen rendes tanára az angol Isaac Basire volt. Három-négy osztálytanítót alkalmaztak, s az alumnus ‘bentlakó’ diákok száma alig negyvenre rúgott. Apáczai kimutatja, hogy a kollégium költségvetéséből el lehetne tartani tizenegy rendes tanárt és száz alumnus diákot. Lényeges észrevétele, hogy a tanszékekre nem igen nagy fizetésű külföldi tanárokat, hanem kisebb jövedelemmel is megelégedő hazai oktatókat kellene alkalmazni. Amelyik szakban még nincs megfelelő magyar tudós tanár, képeztetni kellene. Úgy véli, hogy a fölállítandó egyetemen a következő tizenegy tanszéket kellene létesíteni: 2 teológiai, 1 héber és keleti nyelvek, 1 görög, 1 jogi, 1 orvosi, 1 etika és politika, 1 fizika, 1 matematika, 1 dialektika, 1 ékesszólás és történelem. Mint írja, a szerényebb nyugati egyetemekeket tekintve példának. Azokon ténylegesen előfordult, hogy a jogi és orvosi képzés egy-egy tanár vállán nyugodott. A teológiai-bibliai tárgyak igényelték a legtöbb tanszéket. A tanulás rendjét külön fejezetben tárgyalja. Az 5-6 éves bölcseleti kurzuson ékesszólást, dialektikát, matematikát (aritmetika, geometria, kozmográfia, asztronómia), fizikát, etikát és politikát tanítana. Az ezeket elvégzők baccalaureusi és magiszteri címet szerezhetnének. Ezután kellene a három felsőbb kar közül választaniuk. Öt évig tanulhatnák az orvostudományt vagy a jogtudományt, s a záróvizsga után megszerezhetnék a „medicinae doctor”, illetőleg a „iuris doctor” címet, melyek a szabad praxisra jogosítanak fel a végzetteket. A teológiai tudományok tanulmányozását megelőzné két előkészítő év, ahol a görög és a zsidó nyelvet kellene elsajátítani, s csak ezután következne az 5 évi teológiai stúdium. Akik a záróvizsgán megállják a helyüket, „theologiae doctor” címet kapnának. De azok is, akik nem doktorálnak, prédikátorok lehetnének. A diplomát szerzőknek nemességet kellene adni, ez igen ösztönző lenne. A tanári kar tagjai rendre töltsék be évenként váltakozva a rektori széket. A fontosabb kérdésekben a rektort segítse a szenátus, a végrehajtás megkönnyítésére alkalmazni kell egy fizetéses pedellust. A taneszközök között Apáczai az akadémiai nyomdát említi első helyen, ez évente minden professzornak egy-egy művét ingyen sokszorosíthatná. Kellene még könyvtár, botanikus kert és közös étkeзде.

Apáczai terve alapján tényleges egyetem létesülhetett volna Erdély fővárosában. Három karán a legmagasabb, a doktori diplomát itthon is megszerezhatték volna a fiatalok.

Az akkori háborús időkben aligha foglalkozott a fejedelem ilyen jellegű kérdésekkel. A terv megfogalmazása évében még az a tanintézet is, ami Gyulafehérváron működött, a tatárjárás áldozatául esett.

1848-ig a nagy múltú református kollégiumok mindegyikében folyt teológiai oktatás, vagyis lelkészképzés, amely a bölcseleti oktatással volt összekötve. A jogászképzés már csak a

módosabb kollégiumokban kapott helyet. Erdélyben a Királyi Tábla, a legfelsőbb törvényszék Marosvásárhelyt székelt, úgyhogy az ottani református kollégiumban különösen színvonalas jogi oktatás folyt. A református tanintézet akkor vált felsőbb fokúvá, amikor 1718-ban magába olvasztotta a Sárospatakról, majd Gyulafehérvárról elűzött „bujdosó kollégiumot”. Jogi tanszéke 1794-ben létesült, s 1870-ig állott fenn¹⁷. Tanfolyamán olyan rangos professzorok oktattak, mint Makfalvi Dósa Gergely és Elek, Köteles Sámuel, Vályi Gábor. A székelyudvarhelyi református kollégium 1832-ben kapott jogi tanszéket, mely szintén 1870-ben számolódott fel. Az 1863-ban Kolozsvárt megnyitott királyi jogakadémia az erdélyi felekezeti jogi oktatás megszűnéséhez vezetett. Erdélyen kívül még ideig-óráig fennmaradt néhány felekezeti jogakadémia, pl. a máramarosszigeti. Az itteni helyét hitvallású liceum, amely az 1540-es évekig vezeti vissza múltját, a XIX. század elején kap főiskolai rangot. 1837-ben felállított jogi tanszékén Pataki János úttörőként magyarul ad elő. A forradalom utáni szünetelést követően 1864-ben indul meg a jogi oktatás, 1871-re már három-, utóbb négytanéves a jogakadémia. 1906-ban tanszékeinek száma hétre emelkedik. 1920-ban a református jogakadémia Hódmezővásárhelyre menekül, majd egyesül a kecskemétivel¹⁸.

A reformáció térhódítása, nagy népszerűsége a katolikus egyházat önvizsgálatra, megújulásra, majd ellentámadásra készítette. Ennek élcsapatául alakult meg 1534-1540-ben a jezsuita rend, mely elsődleges feladatának az ifjúság visszahódítását, katolikus szellemű nevelését tartotta. Magyarországra 1561-ben Oláh Miklós érsek hívta be a jezsuita szerzeteseket, akik Erdélyben először Kolozsvárt jutottak rendházhoz.

Báthory István (1533-1586), Erdély katolikus vallású, második fejedelme (1571-1586), akárcsak elődje, János Zsigmond, hosszasan foglalkozott egy erdélyi akadémia létesítésének gondolatával, mely a protestáns többségű Erdélyben jó ideig kivihetetlennek tűnt. Báthoryt 1575-ben lengyel királlyá választották, s ő erdélyi helytartójául bátyját, Báthory Kristófot nevezte ki. Báthory István Lengyelországban ismerkedett meg a jezsuita renddel, s elhatározta, hogy Erdélybe is betelepíti tagjait. 1579-ben, mikor Dávid Ferenc helyzete megingott, tizenkét jezsuita atyát küldött Kolozsmonostorra, hogy az ottani Benedek-rendi apátsági épületekben létesítsenek rendházat. 1580-ban már a városfalakon belülre, a Farkas utcába telepítette őket, s 1581 májusában akadémiai alapítólevelet bocsátott ki számukra¹⁹.

Báthory híres alapítólevelében²⁰ megindokolja az akadémia felállítását: a vallási tévelygéseket akarja megszüntetni, s a tanulni vágyókat szeretné megkímélni a hosszas külföldi utazástól, minthogy sem Erdélyben, sem Magyarországon nincsenek főiskolák. XIII. Gergely pápával egyetértésben és Báthory Kristóf vajda beleegyezésével „vallás iránti buzgalmunkban, továbbá biztos belátásunk és elménkben jól megfontolt, érett elhatározásunk alapján, Jézus Krisztus, a mi Urunk szentséges nevében Claudiopolisnak, másképp Kolozsvárnak nevezett városunkban megalapítjuk, létrehozuk, felállítjuk, megszervezzük és életre hívjuk a Jézus Társaság kollégiumát” - írja az alapítólevél. Nekik adja a Farkas utcai elhagyott monostort és templomot, valamint az apácakolostort. Felszabadítja őket a polgári joghatóság alól, s egyenesen a fejedelem alá rendeli az intézetet. Jogot ad nekik, hogy a kellően felkészülteket mind a baccalaureusi, mind a magiszteri vagy doktori fokozatra előléptessék. Az előléptetés pedig járjon éppoly jogokkal és megbecsüléssel, mint amilyen az itáliai, galliai, hispániai, germániai akadémiák végzettjeinél szokásos. Előírja, hogy alaposan oktassák a bölcseleti kurzus, valamint a teológia tárgyait. Az akadémia fenntartására Kolozsmonostoron kívül Bács és Jegenye falvakat adományozza a szerzeteseknek. Báthory ezzel megteremtette az első újkori magyar egyetemet, mely azonban nem volt teljes: hiányzott a jogi és orvosi fakultása.

Az egyetemalapítást 1582 februárjában XIII. Gergely pápa megerősítette. Báthory 1583 februárjában egy 150 helyes szemináriumot (diákotthont) is felállított. De a diákok száma, akik

között sok a protestáns, ennél jóval magasabb volt. A 20 fő körüli tanári kar a magyarok mellett lengyel, olasz, spanyol és német jezsuitákból állott. Itt tanított a bibliafordító Szántó (Arator) István, akinek fontos szerepe volt az itt diákoskodó Pázmány Péter katolikus hitre térítésében. A felekezeti türelmetlenség többször megzavarja a nevelőmunkát. 1588-ban kitiltják Erdélyből a jezsuitákat, de már három év múlva visszatérnek. 1603-ban nemcsak kiűzik őket a városból, hanem épületeiket is lerombolják. Még így is újrakezdi tevékenységüket, míg 1605 nyarán hosszú időre távozniuk kell. A jezsuiták tanulmányi rendszerét az 1599-ben véglegesített Ratio Studiorum című szabályzat írta elő. Ennek értelmében a középiskola 3-4 grammatikai, 1 poetikai és 1 retorikai osztályból állott, az akadémián 3 évig tanulták a bölcseletet, s ezt követte a 4 éves teológiai kurzus.

Erdély Habsburg-fennhatóság alá kerülésével vált ismét lehetségessé a jezsuita tanintézet újraindítása. I. Lipót 1693-ban a jezsuitáknak adományozta a kolozsvári óvárban lévő zárdaépületet s itt nyitották meg akadémiájukat 1698-ban. 1704-től a Farkas utca nyugati végén fölemelték intézetük új épületeit, s 1727-ben ide költöztek át tovább működtetve a két akadémiái kart. III. Károly 1732-es oklevelében²¹ azon feltétellel engedte meg a kolozsvári jezsuitáknak egykori birtokaik visszaváltását, „hogy az említett kollégium ugyanott, Kolozsváron, mind az alsóbb, mind a filozófiai és teológiai tanulmányokat, amennyiben mindeddig nem vezette be, tartozzék az első alapító szándéka szerint mihamarabb bevezetni és folyamatosan ápolni”. A jezsuita főiskolának gazdag könyvtára, nyomdája, papírmalma, gyógyszerháza és csillagdája is volt. Egy ideig itt tanított a világhírű csillagász, Hell Miksa, a természettudós Fridvalszky János, a költő Baróti Szabó Dávid. Itt tanult Haller János, Apor Péter és Mikes Kelemen.

A pápa 1773 júliusában kibocsátott bullájával feloszlatta a jezsuita rendet. Így gazdag, rangos kolozsvári tanintézetük átmenetileg oktatók nélkül maradt. Ez alkalmat adott Mária Teréziának, hogy felújítsa egy erdélyi egyetem létesítésére vonatkozó terveit.

Bécs az 1700-as évek közepe táján egyre veszélyesebbnek tartotta az erdélyi protestáns fiatalok külföldi egyetemjárását. Ezek az ifjak ugyanis idegen eszmékkel „megfertőzve” tértek haza. Ezért ismételten megtiltotta a nyugati egyetemek látogatását, s 1761-ben tervbe vette egy erdélyi protestáns egyetem felállítását. Az erre vonatkozó tárgyalások a felekezetek előjáróival 1762-ben kezdődtek meg, s 1764-ben Brukenthal Sámuel báró ki is dolgozta egy szebeni székhelyű egyetem tervezetét, de a főgondnokok többsége ellenezte a felekezetközi egyetemet. A királynő 1774 januárjában ismét elérkezettnek látta az időt, hogy Kolozsvárt a volt jezsuita épületekben felekezetközi akadémiát létesítsen. Kikérték az egyházi előjárók véleményét. Ők ugyan nem nyilatkoztak teljesen elutasítóan, de a tárgyalások két okból sem vezethettek eredményre: a protestánsoknak le kellett volna mondaniuk a külföldi taníttatásról, s - bár a tanári karba protestánsokat is alkalmaznának - az egyetem vezetése katolikus kézben maradt volna²². A tárgyalások elhúzódását látva Mária Terézia 1774-ben megvetette a jogi, 1775-ben az orvosi kar alapjait pár tanszékkal, majd az egész tanintézetet a piarista rendre bízta, melynek tagjai működtették a középiskolai osztályokon kívül a kétéves bölcseleti és a kétéves teológiai tagozatot is. Az intézet neve Királyi Akadémiai Líceum lett, de gyakran „univerzitás”-ként is emlegették. Felépítését tekintve magában hordozta egy teljes egyetem csíráit.

II. József azonban elegendőnek találta, ha a magyarság számára egyetlen egyetemet tart fenn Pesten, s 1784-ben a kolozsvári tanintézetet megfosztotta akadémiái rangjától. A bölcseleti tanfolyamot a líceumhoz csatolta, a teológiát 1786-ban Pestre helyezte át, a jogi és az orvosi kurzust pedig nagyrészt függetlenítette. A jogi kar, melyet joglíceumnak is neveztek, akadémiái jelleggel 1848-ig folytatta működését. Eleinte három, majd öt tanszéke volt, ahol a tanulmányokat két-három év alatt lehetett elvégezni²³. Az orvosi kar 1817-ben önállósult Orvos-

sebészi Tanintézeté, s ez 1872-ig működött, öt-, később hét-, végül kilenctagú tanári karral. Bábákat és sebésmestereket képzett. Az utóbbiak három évig tanultak²⁴. A jogtanárok közül a kolozsvári születésű Récsi Emil tűnt ki, aki 1850-től a pesti egyetemen a római jogot adta elő. Az orvostudorok sorából az anatómus Lenhossék József és Jendrassik Jenő, az antropológus Török Aurél, a szemész Schulek Vilmos a fővárosi egyetem büszkeségei lettek. A többiek a kolozsvári egyetemen folytatták tevékenységüket.

Első királyi egyetemünk

Jó félszázaddal a kolozsvári Báthory-féle egyetemalapítás után a tőlünk távoli Felvidéken létesült egyetemi rangú jezsuita akadémia, mely a szerencsésebb körülményeknek köszönhetően időtállóan bizonyult. Az alapító ezúttal Magyarország érsek-prímása, Pázmány Péter, a kolozsvári jezsuiták neveltje. Széles látókörű tudós férfiú, akit országos szempontok vezetnek. 1623-ban a magyar papság képzésére a bécsi egyetem mellett papnevelőt létesít (Pazmaneum). 1635-ben kelt alapítólevelével megveti egy új egyetem alapjait. Mint előrebocsátja, a katolikus hit terjesztése és a magyar nemzet tekintélyének növelése céljából létesíti a tanintézetet²⁵. Az itt tanulók mind az egyház kormányzására, mind az állam igazgatására felkészíttetnek. A Jézus Társaság generálisával egyetértésben a nagyszombati jezsuita kollégium tagjaira bizza az egyetem vezetését. Százezer forintot adományoz nekik az építkezésekre és a tanárok eltartására, ezer forintot pedig a szegény diákokat tápláló Szent Adalbert segélyegylet részére. A jövőre gondolva leszögezi, hogy ha az ország felszabadul a török uralma alól, az egyetem - az esztergomi egyházmegyén belül - más, alkalmasabb városba költöztethető, és ha valamilyen okból az egyetem nem lenne Magyarországon fenntartható, alapjai kamatjából külföldön képezzenek ki fiatalokat azzal a feltétellel, hogy kötelesek legyenek Magyarországra visszatérni. Kiköti, hogy a tanítás a bölcseleti tanfolyamon már 1635-ben induljon meg, s az akadémiai fokozatokat a másutt érvényes szokások szerint adják. Az érsek kérésére még az évben II. Ferdinánd magyar királyi és német-római császári minőségében is megerősíti az „érseki egyetemet”, s felruházza mindazokkal a kiváltságokkal, mentességekkel és előjogokkal, amelyekkel a birodalom többi egyeteme rendelkezik. Az itt adott fokozatokat, címeket és diplomákat Európa minden akadémiáján ismerjék el²⁶. Nincs nyoma annak, hogy Pázmány pápai jóváhagyásért is folyamodott volna.

Az egyetem ünnepélyes megnyitására 1635. november 13-án került sor. Két kar kezdte meg működését: az előkészítő bölcseleti és a teológiai. A harmadik, a jogi kar (1667) két tanészékének megalapítója Lippay György esztergomi érsek, aki végrendeletében hagy erre 15 ezer forintot. A jezsuita vezetés alatt álló érseki egyetemet Mária Terézia 1769 júliusában királyi egyetemmé nyilvánítja, és saját irányítása alá vonja. Még az év decemberében orvosi kart létesít, s ezzel teljessé teszi az egyetemet. Előírja, hogy ennek felépítése a bécsi egyeteméhez hasonló legyen. 1773-ig a közvetlen irányítás a jezsuiták kezében maradt. A rend felszámolását követően a bölcseleti és a teológiai kar állásait pályázat útján töltötték be, s erre a korábban fől számolt jezsuita rend egykori tagjai is jelentkezhetek. 1774-ben a királynő a nagyszombati jezsuita kollégium javait és birtokait az egyetemnek adományozta. Ekkortájt kezdett el foglalkozni az egyetem áthelyezési lehetőségének gondolatával. Az ezzel kapcsolatos végleges döntés 1777 februárjában született meg: Mária Terézia budai királyi palotájába helyeztette át az intézményt. 1780 márciusában pedig kiadta az egyetem szabadalomlevelét (Diploma Inaugurale), melyben rögzíti ennek történetét, újra meghatározza és bővíti kiváltságait, felsorolja értékes gyűjteményeit, s rábízta Szent István jobbjának őrzését és ötven növendék számára Theresianum néven akadémiai konviktust létesít.

Alighogy véget ér a budai berendezkedés, II. József 1784-ben Pestre helyezi át az egyetemet, megfosztva azt a teológiai kartól. Ez utóbbi csak 1786-ban létesül újra, de 1790-1806 között ismét szünetel. A kalapos király megnyirbálja az egyetem autonómiáját, s előírja a német tanítási nyelv használatát. Az ő utasítására az egyetem keretében 1782-ben megindítják az első európai hároméves mérnökképző intézetet, majd 1787-ben az állatorvosi iskolát. József halála után visszaállítják a latin oktatási nyelvet. Ennek használata 1845 januárjáig marad érvényben, akkor áttérnek a magyar tannyelvre. 1791-ben létesül az egyetemen magyar nyelv- és irodalomtudományi tanszék. A XIX. század elején az egyetem nem fejlődik, egyre jobban háttérbe szorítja a bécsi „testvérintézet”. Orvosi diplomái például csak Magyarországon érvényesek.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc idején az egyetemet külön törvénycikkkel a magyar közoktatásügyi minisztérium alá rendelik, biztosítják autonómiáját, a tanítás és tanulás szabadságát. A szükségleteknek megfelelően hadmérnöki és hadi orvosi tanfolyamot is indítanak az azt igénylők számára. Az önkényuralom idején a pesti egyetemet ismét a bécsi oktatásügyi minisztérium alá rendelik, ez nevezi ki a rektorokat, dékánokat. Újra előírják a német oktatási nyelvet. De hoznak színvonalemelő intézkedéseket is. Így a hagyományos előkészítő bölcséleti tanfolyamot a középiskolába olvasztják, s helyette létrehozzák a másik három karral egyenjogú bölcsészeti kart, mely a humán tárgyak mellett a nem orvosi jellegű természettudományi tanszékeket is felöleli. A szakfőiskolákat (mérnöki, állatorvosi) különválasztják az egyetemtől. A tanintézet önkormányzatát 1860-ban állítják helyre, s ismét áttérnek a magyar tanítási nyelvre. Az 1867-es kiegyezést követően a felelős magyar minisztériumnak alárendelve az autonómia és tanszabadság elve alapján működik a Királyi Magyar Tudományegyetem. Orvosi diplomáit 1870-ben a bécsivel egyenértékűnek és az egész monarchia területén érvényesnek nyilvánítják. A tanintézet neve azóta két alkalommal módosult: Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem (1921), Eötvös Loránd Tudományegyetem (1950).

Attól fogva, hogy 1769-ben Mária Terézia királyi egyetemmé nyilvánította az addigi nagyszombati érseki egyetemet, az uralkodók állandóan figyelemmel követték a magyar felsőoktatás alakulását. Végül soron ők döntöttek - a birodalom érdekeinek megfelelően - arról, hogy egyetemmé válhasson-e valamely főiskola. Talán helytálló az a feltételezés, hogy a kolozsvári jezsuita akadémiából Mária Terézia csak addig akart egyetemet létrehozni, amíg a nagyszombatit Budára nem helyeztette. Ettől fogva, úgy vélte, hogy egyetlen központi egyetem elég lehet a magyarságnak.

Két másik egyetemi kezdeményezés is hasonló okból maradt folytatás nélkül.

A Pázmány Péter mellett kispaposkodó Kisdi Benedek 1648-ban lesz egri püspök. Ő helyezteti át a püspökség ideiglenes székhelyét Kassára. Itt támogatja a jezsuita rendházat, majd 1657-ben kelt alapítólevelével 60 ezer forintot adományoz egy bölcséleti és hittudományi karokkal rendelkező jezsuita akadémia felállítására. I. Lipót király 1660-ban megerősíti az alapítólevelben foglaltakat, s az intézetet felruhazza mindazokkal a jogokkal, amelyek az egyetemeket a Német-Római Birodalomban megilletik²⁷. III. Károly 1713-ban elismeri a jogi tanszék létesítésére tett alapítványt. A három fakultásos akadémia a rend 1773-as felszámolásakor megszűnt. Bécs nem tartotta szükségesnek további sorsáról gondoskodni, Kassa már amúgy sem volt püspöki székhely²⁸.

Eger 1687-ben felszabadul a török uralom alól, s a püspökség rövidesen visszaköltözhet eredeti székhelyére. 1700-tól itt is működnek a jezsuiták. 1754-ben létrejön a három fakultásos püspöki főiskola, bölcséleti, teológiai és jogi karral. 1762-ben gróf Esterházy Károly lesz az itteni püspök, aki nagyszabású tervet dolgoz ki a főiskola egyetemmé bővítésére. Csillag-

vizsgáló toronnyal ellátott, hatalmas épületet emeltet e célból. 1769-ben teljessé teszi egyetemét, elindítva az orvosképzést is. Hiába folyamodik ismételten Mária Teréziához, ő nem hajlandó kibocsájtani az alapítólevelet, engedélyezni a doktori fokozat odaítélését. Így 1775-től a tanintézet csak jogakadémiai és teológiai szinten működhet²⁹.

Külföldi egyetemjárás

Az eddigiekből is kitűnik, hogy a XIX. század közepe tájáig sem Erdélyben, sem Magyarországon nem működött olyan egyetem, mely mindenik felekezet számára minden szakban kellő felsőfokú képzést biztosítson. Bethlen Gábor rövidéletű akadémiaját leszámítva valamennyi rangosabb, működő akadémia katolikus jellegű volt, akárcsak a nagyszombati-pesti egyetem. Úgyhogy a protestánsok, különösen az erdélyiek csak ritkán látogatták ezeket, inkább a hírneves külföldi egyetemekre mentek. Még akkor is, ha a hosszú út igen költséges volt, sok veszéllyel járt. A németországi és németalföldi egyetemeken számos ösztöndíj könnyítette meg a peregrinusok helyzetét.

Az utóbbi időben két számbavétel készült az erdélyi diákoknak 1521-1700, illetve 1701-1849 közötti európai egyetemjárásáról³⁰. Az első időszak 180 évéből 2854 peregrinus nevét sikerült azonosítani, ami azt jelenti, hogy évente 16-17-en tanultak külföldön. A legnépszerűbb a wittenbergi egyetem volt, ahol néha 15-20 diák is tanult, s látogatottsága mind a 180 évre kiterjedt. A második hely Bécset illeti meg. Itt főleg a reformáció elterjedése előtt, 1540-ig tanultak sokan. A német egyetemek közül még Odera-Frankfurt, Jéna, Heidelberg, Königsberg és Lipcse vált kedvelté, a németalföldiek közül pedig Franeker, Leiden, Utrecht vonzott sok fiataalt³¹. Az Itáliában tanulók elsősorban a páduai egyetemet választották. Az erdélyi diákoktól látogatott 68 egyetem lényegében az egész akkori „művelt” Európát behálózta.

A második, másfél százados (1701-1849) időszakban növekedik a peregrinusok száma: 5385 nevet tudtak felkutatni, tehát évente 30-31-en tanultak külföldön. A legnagyobb népszerűségnek Bécs örvendett (1980 személy), utána a németországi egyetemek következnek: Jéna (669), Halle (326), Wittenberg (256), Lipcse (223), Göttingen (214). A holland főiskolai központok - Franeker (161), Leiden (127), Utrecht (108) - ekkorra jócskán veszítettek népszerűségükből. Ebben a korszakban is 68 európai egyetemi város vonzott Erdélyből tanulni vágyókat. A hazatért akadémiták 59%-a egyházi (lelkész, tanár), 41%-a világi (orvos, jogász, mérnök stb.) pályát választott.

Az erdélyi értelmiség képzésében a külföldi tanulás sokkal nagyobb szerepet játszott, mint a hazai. Még akkor is, ha a diákok többsége csak vagy két év körüli időt töltött a külföldi akadémiákon, s kevés esetben szerzett diplomát, illetőleg tudományos fokozatot.

Kezdeményezések a forradalom alatt és után

A reformkor szellemi pezsgésében fel-felmerült egy erdélyi egyetem alapítása iránti igény. Az erdélyi reformátusok 1842 tavaszán pályázatot is hirdettek a kollégiumok tudományos színvonalának emelését, esetleg egy „központi egyetem” felállítását tárgyaló javaslatlételre. Egyetlen pályamunka érkezett be Salamon József kolozsvári tanártól, de ez is csak egy kolozsvári „központi főiskola” létesítésének a feltételeit vázolta³².

1848-ban az unió május 30-i kimondása után Kolozsvárt többen is felvetették egy erdélyi tudományegyetem felállításának a szükségességét³³. Két fő elképzelés alakult ki. Az egyik képviselője Szabó József orvosdoktor, az Orvos-sebész Tanintézet professzora 1848. június 29-én *Tudományos egyetem (universitas) Kolozsvárt* címmel közölt vezércikket az Erdélyi

Híradóban. „Városunknak tudományokkal foglalatostkodó több feltűnő fiai” nevében javasolja, hogy a felekezetek egyesített erővel hozzák létre az egyetemet. Vagyis, ha a három főtanodát (katolikus, református, unitárius) egységes vezetés alá vonnák, annak tanárai és épületei elégségesek lennének egy egyetem működtetéséhez. Így különösebb anyagi erőfeszítés nélkül létrejöhetne a tudományegyetem.

A másik felfogásnak Szász Károly nagyenyedi tanár volt a szószólója. Eszerint a katolikus tanintézetet kell - állami költségen - kiegészíteni egyetemmé Báthory István és Mária Terézia akaratának megfelelően. Szász javaslatára az unió bizottság 1848. augusztus 16-án kimondta: „a kolozsvári lyceum tudományos egyetemmé egészítettessék ki, mely a pestinek módjára lesz szabályozandó, és szintúgy egyenesen a közoktatásügyi miniszter hatósága alá rendeltetik”³⁴.

Az unitáriusok az első lehetőségtől idegenkedtek, mert nekik egyetlen felsőfokú iskolájuk volt, a kolozsvári, ahol a papképzés is folyt. Ennek elvesztése, egyetembe olvasztása az egyházat hátrányos helyzetbe hozta volna. Az 1848. szeptember 1-jei pesti protestáns tanácskozásra küldött képviselőknek utasításba is adták: „...legalább annyit lehetne és kellene tenni, hogy a haza különböző részeiben országos költségen minden valláskülönbség nélkül egyetemek állíttassanak fel, melyek mellett ha Theologiai Facultas is létesíttetnék, az esetben a vallástudománynak a dogmákra vonatkozó ágait minden bevett vallásfelekezetűeknek saját vallásokbeli tanárok tanítsák, és az ilyenek azokból, kiket a hitfelekezetek illetőleg felajánlanak, neveztessenek ki. Ez előbbi pontból folyólag óhajtjuk, hogy az országos költségen felállítandó egyik egyetem helyéül Kolozsvár jelöltetnék ki. Volt eszme, miképp az egyetem Kolozsvárt a katolikus, református, unitárius tanodák összeolvasztásából keletkezzék, s minthogy ez az értekezletben is fennforoghat, annak határozottan ellene nyilatkozunk.”³⁵ A szabadságharc bukását követően jó ideig nem lehetett felvetni az egyetem kérdését.

Mi több, a jogakadémiákat is fojtogatták. Pontosabban megnyitásukat a német tannyelv bevezetéséhez kötötték. Erdélyben és vonzáskörében a szerény református és unitárius jogi tanfolyamokon kívül három rangosabb jogakadémia működött: a kolozsvári Királyi Líceummal összefüggésben álló 1774/75-ben megnyitott hároméves akadémia; az 1788-ban alapított, szintén három évfolyamos nagyváradai jogakadémia és a nagyszebeni Ágostai Evangélikus Főiskola 1812-ben létesített jogi tanszékéből kifejlődött, 1844-ben megnyitott jogi kurzus. A forradalom után mindegyiknek az újraindítása feltételekhez volt kötve.

A nagyváradai Királyi Jogakadémia már 1850-ben megnyílt bölcséleti tagozat nélkül, német-magyar vegyes tannyelvvel. A tanári kart két osztrák jogi szakemberrel kellett bővíteni. 1861-ben tértek át a teljesen magyar tannyelvre, 1874-ben már négy évfolyamossá vált az intézet. 1889 márciusában megünnepezték az akadémia fennállásának százéves jubileumát, és ebből az alkalomból emlékkönyvet is megjelentettek³⁶. A szebeni jogi kurzust 1851-ben vette át az állam, s emelte Királyi Jogakadémiává. Itt német tannyelvvel három, majd négy évfolyamon folyt a képzés³⁷. A bécsi minisztérium 1851 augusztusában elrendelte Kolozsvárt is egy „császári és királyi” jogakadémia felállítását, de ez az előírt német tannyelv miatt ellenállásba ütközött.

Így az 1850-es években az erdélyi magyar fiatalok ha jogi képesítést akartak szerezni, Szeben és Nagyvárad jogakadémiái, illetőleg a pesti egyetem között válogathattak. Mindhárom helyen jórészt németül tanítottak. 1857/58-ban a szebeni Királyi Jogakadémia 153 hallgatójából 73 német, 55 magyar, 16 pedig román volt³⁸. Az 1850-es évek elején az erdélyi románok Andrei Șaguna püspök vezetésével ismételten Bécshez folyamodtak egy román tannyelvű jogakadémia, majd egyetem felállítását kérve. Székhelyül Kolozsvárt vagy Brassót ajánlották. Bécs azonban csak magánegyetem létesítését engedélyezte³⁹ számukra.

1860-tól megenyhült a Magyarországra és Erdélyre nehezedő osztrák politikai nyomás, a német tanítási nyelvet sem erőltették már. Így a jogi képzésben is megnyílt a lehetőség a magyar tannyelv használatára. A kolozsvári jogakadémia felállításáról az 1863. június 15-én megnyílt szebeni országgyűlés határozott, s egyben jelentős dotációt is előirányzott működtetésére. Bécs áldását adta az intézetre, s elfogadta annak magyar tannyelvűségét.

Az 1863. augusztus 10-én kelt császári és királyi jóváhagyás alapján szeptember elsején hirdettek pályázatot a kolozsvári hároméves Császári és Királyi Jogakadémia hat professzori állására. November 13-án nevezték ki a tanárokat, kik közül Berde Áron, Haller Károly, ifj. Groisz Gusztáv országosan elismert tudósok, akik majd az egy évtized múlva megnyíló kolozsvári egyetemnek is büszkeségei lesznek. Első igazgatónak Istvánffy Pál nyugalmazott főkormányászei tanácsost nevezik ki. Az ünnepélyes megnyitóra december 7-én a volt Királyi Líceum dísztermében kerül sor. Az első tanévre 113 hallgató jelentkezik.

1866-ban négy évre emelik a tanulmányi időt, hogy a végzetek bármely egyetemen doktori vizsgára jelentkezhessenek. Ugyanakkor a tanárok számát is nyolcra növelik. Olyan tudósok jutnak itt tanszékhez, mint Csiky Viktor és Kolosváry Sándor. Az akadémia utolsó igazgatója 1869-től az egyetembe olvadásig Berde Áron, akit majd az egyetem első rektorául is megválasztanak. Az utolsó tanévben a diáklétszám 280 körüli volt. Az oktatás mindvégig a Római Katolikus Főgimnázium Farkas utcai épületének második emeletén folyt⁴⁰.

A kiegyezést követően nyilvánvalóvá vált, hogy Magyarországon nincs elegendő számú felsőoktatási intézet. Sürgető szükség mutatkozott egy újabb tudományegyetem megnyitására. Ennek székhelyéül egyesek Pozsonyt, mások Kolozsvárt javasolták. Közben a horvátok 1869-ben törvényt hoztak egy zágrábi tudományegyetem felállításáról, mely 1874. október 19-én meg is nyílt - orvostudományi kar nélkül -, s felvette I. Ferenc József nevét. Végül 1872-ben Kolozsvár kapta meg a második magyar tudományegyetemet.

Egy évvel a kolozsvári egyetemalapítás előtt a magyar műszaki képzés is egyetemi rangra emelkedett. A még II. Józseftől a budai Királyi Egyetem keretében 1782-ben létesített mérnöki tanfolyamot (Institutum Geometricum) a József Ipartanodával egyesítve 1856-ban létrehozták a Császári és Királyi József Politechnikumot. Ezt minősítették 1871-ben egyetemmé: Királyi József Műegyetem⁴¹. Négy évfolyamos kurzusai elvégzése után egyetemes mérnöki, illetőleg építész-, gépész- vagy vegyészmérnöki diplomát lehetett kapni. Az intézetet 1901-ben feljogosították a műszaki doktori (dr. ing.) cím adományozására is.

*

Öt évszázad alatt, a Pécsi Egyetem 1367-es alapításától 1872-ig vagy féltucatnyi magyar egyetemalapítási kísérlet történt. A mostoha történelmi körülmények azonban lehetetlenné tették a létrehozott egyetemek huzamosabb időn át való megtartását. Egyedül a bécsi udvar által felkarolt nagyszombati-pesti egyetem nőhetett ki magát igazi rangos felsőoktatási intézménnyé, de 1867-ig ez is csak másodrangú maradt az osztrák főváros univerzitása mögött. A kolozsvári tudományegyetem - bár rá is hányatott sors vár - egy új korszakot nyitott meg: a felsőoktatás tömegméretűvé válását.

Rövidesen a tanári, hivatalnoki állások betöltését diploma megszerzéséhez kötötték, s így vált szükségessé 1912-ben két újabb egyetem felállítása és két évvel későbbi tényleges megnyitása Debrecen, valamint Pozsony városában.

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem (1872-1945) korszakai

Alapítás és megnyitás (1872)

Három évszázadon át fennálló igény, több próbálkozás és ötéves előkészítő munka után nyílt meg 1872 őszén Erdély máig folyamatosan működő tudományegyeteme Kolozsvárt.

Az egyetem alapításához a feltételeket az 1867-es kiegyezés és az 1848-ban már törvénybe iktatott unió ismételt életbe léptetése teremtette meg. Az így létrejött hatalmas ország nem elégedhetett meg csak egyetlen, Pesten működő egyetemmel. Ekkoriban kétségtelenül Kolozsvár biztosította a legjobb előfeltételeket egy új egyetem alapításához. Itt a három magyar felekezetnek a XVI. századig visszavezethető múltú rangos tanintézete működött, melyek közül a katolikusoké egyetemi hagyományokat is ápolt. Ezen kívül két főiskola, az Orvos-sebész Tanintézet és a Királyi Jogakadémia egy-egy egyetemi kar csíráját hordozta magában, annál is inkább, mert bennük országos hírnű tudósok oktattak. Az 1859-ben megalapított Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) pedig tekintélyes könyvtárral, az oktatást szolgáló gyűjteményekkel és helyiségekkel rendelkezett. Nem lehetett mellékes az a körülmény sem, hogy a Főkormányzók (utóbb Királyi Helytartóság) hatalmas kettős épülettömbje a kormány szerv megszűntével éppen felszabadult, tehát volt ahova az új egyetemet elhelyezni. Végül pedig nem volt elhanyagolható az a szempont sem, hogy Erdély az egységes országon belül is külön területi egység maradt, mely a legtávolabb esett a fővárostól, s az itteni ifjúság továbbtanulását is biztosítani kellett.

A kezdeményezés Kolozsvárról indul ki. Még a kiegyezés évében a Királyi Jogakadémia tanári kara - Berde Áron vezetésével - javaslatot dolgoz ki a kolozsvári orvosi és jogi tanintézet egyetemi karokká alakítására és így egy egyetem létesítésére. A javaslatot október 24-i keltezéssel küldik el Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A miniszter a még működő Főkormányzók útján 1868. február 8-án felszólítja a két intézet tanári karát, hogy nyilatkozzanak, miként képzelik el az említett intézmények egyetemmé átalakítását. A Főkormányzók február 24-én tárgyal az ügyről, s felhívja véleményes jelentés tételére a két tanintézetet, melyeknek vezetősége március 15-én „több városban lakó tanfőúrival” tárgyal, s megfogalmaz egy memorandumot, melyet a Főkormányzók közvetítésével - április 2-i keltezéssel - a minisztérium elé terjesztenek. Minden bizonnyal ez az emlékirat indította el az egyetemalapítás ügyét.

Eötvös József miniszter 1869 szeptemberében erdélyi körutat tesz a tanügyi viszonyok jobb megismeréséért. Három teljes napot tölt Kolozsvárt, az egyetem felállításáról is tájékozódik. Tapasztalatai összegzéseként 1870. május 11-én az egész magyar felsőoktatást átszervező törvényjavaslat-csomagot nyújt be a parlamentnek: 428. sz. Törvényjavaslat a pesti királyi magyar egyetem újból szervezése tárgyában; 429. sz. Törvényjavaslat Kolozsváron országos egyetem felállítása tárgyában; 430. sz. Törvényjavaslat a József műegyetem újból szervezése tárgyában. Ezek közül az utóbbit tárgyalja a leghamarabb a parlament, s a műegyetem 1871-ben egyetemi rangot kap. A pesti egyetem átszervezése meg kellene hogy előzze a kolozsvári felállítását, de ez igen nagy ellenállásba ütközik, s így késlelteti a kolozsvári ügyét is.

Érdemes Eötvös - eddig sehol sem ismertetett - tervezetét s a hozzá kapcsolódó indoklást szemügyre venni¹. A lényegét az első két paragrafus tartalmazza: „1. § Kolozsvár sz[abad] k[irályi] városban országos főtanodául egyetem állíttatik és 1870. év október havában megnyittatik. 2. § Az összes egyetemi működés a következő három tanszakra vagy tudománykarra különül, ú[gy]m[int]

1. bölcsészet, nyelvészet- és természettudományi;
2. orvosi;
3. jogi és államtudományi karra.

A bölcsészet-, nyelvészet- és természettudományi karhoz kapcsolva, annak kiegészítő részéül egy gyakorlati tanárképezde állítandó. Ezen egymással tökéletesen egyenjogú három tudománykar mindegyike külön önálló egészet képez saját tanárainak s önmaga által választandó dékánjainak vezetése alatt. Az egyes tudománykarok (facultates) felett áll közigazgatási s minden kart közösen érdeklő ügyek intézésére a karok összessége által választott tanács és annak elnöke, az egyetem rektora.” A 3. paragrafus előírja, hogy a tanszemélyzet, a diákság és a tanszabadság ügyeiben a pesti egyetemnek a 428. sz. törvényjavaslat alapján jóváhagyott szabályzata lesz irányadó. A 4., 5. és 6. paragrafus a pénzügyekről és a végrehajtásról intézkedik.

Az indoklás első mondata leszögezi: „Az országban lévő egyetlen egyetem magában már egyáltalán nem képes kielégíteni a nemzet művelődési szükségét.” Ennek alátámasztására említi, hogy évente több mint 700 fiatal tanul külföldön, s a pesti egyetem jogi és orvosi karán a diákok már nem férnek az előadótermekbe. A diáklétszám ezután még szaporodik. Magyarország és Erdély lakossága meghaladja a 14 milliót, s csak egy egyetem áll rendelkezésére, ugyanakkor a monarchia Lajtán túli részeinek nem egészen 18 millió lakosa öt egyetem között válogathat. Legmeglepőbb érve azonban az, hogy ha csak egy magyar egyetem működik, nincs versenyszellem, márpedig ez a fejlődés biztosítója. A teológiai karokat mellőzi, célszerűbbnek látja a lelkészképzést az illető felekezetekre bízni. Végül így összegez: „Azt hiszem, hogy a második magyar egyetem legméltóbb helye Kolozsvár, mely társadalmi központjául szolgál egész Erdélynek s Magyarország ahhoz közel eső éppen azon vidékeinek, melyek Buda-Pesttel legkevesebb összeköttetésben vannak”.

A törvénytervezet szerint Kolozsvárt csak három karral működne az egyetem. Igaz ugyan, hogy a fővárosi egyetemnek is ugyanez az első három kara, de ezekhez még három járulna: római katolikus teológiai; görögkeleti teológiai; és protestáns teológiai. Vagyis Eötvös az egyetemi szintű teológiai képzést a fővárosba akarta összpontosítani úgy, hogy a katolikus mellé a még két legelterjedtebb felekezetnek létesített volna egy-egy kart, de meghagyta volna a vidéki teológiákat is. Mindkét egyetemen német mintára a természettudományokat a bölcsészeti karba sorolná. Már az is újításnak minősíthető, hogy a kar megnevezésébe iktatja a „természettudományi” megjelölést. Az Eötvös-féle javaslatot a képviselőház kiadja egy 15 tagú bizottságnak véleményezésre. A javaslat parlamenti tárgyalását 1871 januárjára irányozták elő. Eötvös betegsége, majd február 2-án bekövetkezett halála miatt az ügyet elnapolták. Az új vallás- és közoktatásügyi miniszter, Pauler Tivadar előbb tanulmányozni akarta a beterjesztett törvényjavaslatokat, s csak 1872 januárjában adta meg hozzájárulását a tárgyaláshoz. Ekkor a 15-ös bizottság megállapította, hogy a pesti egyetem átszervezése hosszas előkészítést igényel, úgyhogy előbb a kolozsvári egyetem felállításával foglalkozik. A miniszter a bizottságnak előadta módosítási javaslatait, észrevételeit, s így született meg az a 12 paragrafusos törvényjavaslat, amely kevés módosítással véglegesítődött, s amely 1872-re időzíti az egyetem megnyitását. A 15-ös bizottság tervezetét és indoklását Horváth Mihály, a jeles történész, bizottsági elnök és Bujánovics Sándor előadó aláírásával 1872. február 15-én nyújtja be

tárgyalásra². A legfontosabb módosítás, hogy egy negyedik kart is előirányoznak „Matematikai-természettudományi” megjelöléssel. Ez az újítás jórészt Pauler Tivadarnak köszönhető. A bizottság egyik tagja, Schvarcz Gyula képviselő különvéleményt terjeszt be³. Ennek egyik fő kifogása, hogy a pesti egyetem szabályzatát úgy terjesztik ki a kolozsvárra, hogy annak megreformálását elhalasztották, tehát egy korszerűtlen szervezési formát kényszerítenek az új egyetemre. Javasolja a jog és az államtudomány szétválasztását két karba. Így öt kart létesítene, közülük első helyre tenné a mennyiségtan-természettudományit (II. bölcsészettudomány-nyelvészet-történelemtudományi; III. politikai-államtudományi; IV. jogtudományi; V. orvostudományi). Megszabná a tanárok fizetésének alsó határát, a diákok felvételét vizsgához kötné, minden tan- és vizsgadíjat eltörölne.

A törvényjavaslatot még „az osztályok előadói” alakult központi bizottság” is véleményezi, s 1872. február 26-án Pulszky Ágost előadó aláírásával a parlamentnek elfogadásra ajánlja⁴. Csakhogy ekkor már lejáróban a parlament mandátuma, s számos törvényjavaslat vár még a feloszlás előtt megvitatásra.

A parlamentre országos nyomás nehezedik a kolozsvári egyetem ügyében, s mégsem tárgyalja azt. A képviselőház jegyzőkönyve rendre iktatja a parlamentben is bejelentett, elhangzott, szétosztott feliratokat, interpellációkat⁵. 1871. november 17-én közlik, hogy Kolozsvár városa 440 példányban megküldte a parlamentnek „A kolozsvári egyetem mint kulturális szükséglet” című kötetet⁶, s példányait szétosztják a képviselőknek. December 1-jén kézhez veszik Kolozsvár közönségének a feliratát, melyben az egyetemre vonatkozó törvényjavaslat tárgyalását kéri, ez azonban „áttétetik” a 15-ös bizottsághoz. December 7-én Lázár Ádám képviselő interpellál a kolozsvári egyetem felállítása érdekében. December 16-án Kolozsvár város közönsége újra sürgeti a törvényjavaslat gyors tárgyalását. 1872. január 9-én már Heves, Külső-Szolnok és Doboka megyék is sürgetik a törvényjavaslatnak még ezen ülés alatti tárgyalását. Január 24-én a Zaránd megyei pártok, február 5-én Kolozs megye közönsége, 15-én Udvarhelyszék, március 9-én pedig Kővár-vidék intéz feliratot ez ügyben a parlamenthez. Az utóbbiak „a román nyelvnek az egyetembe leendő behozatalát” is igénylik. Az utolsó hetekben szinte kétségbeesett harc folyik az egyetemért. Március közepén P. Szathmári Károly és Orbán Balázs, valamint 13 másik képviselő határozati javaslatot terjeszt elő annak érdekében, hogy a kolozsvári egyetemet még azon évben állítsák fel. Henszlmann Imre határozati javaslata a törvénytervezet azonnali tárgyalásba vételét indítványozza. Márciusban Tisza Kálmán és Jókai Mór 9 társukkal nyolc törvényjavaslat gyors letárgyalását kérik, köztük a második a kolozsvári egyetemre vonatkozó. Április 4-én P. Szathmári Károly azt kéri, hogy tűzzék ki a törvénytervezet tárgyalási napját. A képviselők 91:83 arányban elutasítják javaslatát. Április 9-én Irányi Dániel és 12 társa április 9-re igényli az ügy tárgyalását. Végül április 11-én még Buda szabad királyi főváros közönségének feliratát is iktatják az egyetemmel kapcsolatban. Mindez hiába, április végén úgy rekesztik be a munkálatokat, hogy az egyetem kérdése függőben marad.

Az akkori jogrend lehetővé tette, hogy a miniszter sürgősségi eljárással a királyhoz forduljon bizonyos törvények ideiglenes jóváhagyásáért. Mivel fennállt a veszélye annak, hogy a bizonytalan kimenetelű parlamenti választások után esetleg az új kormány félreteresi a kolozsvári egyetemre vonatkozó törvénytervezetet, Pauler Tivadar magához az uralkodóhoz, Ferenc Józsefhez fordult, aki 1872. május 29-én - az országgyűlés utólagos jóváhagyásának reményében - engedélyezte a kolozsvári egyetem felállítását és megnyitását. Lónyai Menyhért miniszterelnök Pauler közoktatásügyi és Tisza Lajos közlekedésügyi miniszterek társaságában június 11-én Kolozsvárra látogatott, hogy az egyetem felállítása felől itt tájékozódjék. Megtekintették a rendelkezésre álló épületeket, átadták a főkormányshoz a helyiségeket az egyetem részére. Ugyanazon napi keltezéssel megjelent a hivatalos pályázathirdetés 39-40

egyetemi tanári állásra⁷. A hírek szerint több mint 120 jelentkezőből választották ki az első tanári kart. A kinevezésekre már az új kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Trefort Ágoston teszi meg a javaslatot, s az első tanári kar 34 rendes és 5 rendkívüli tanárát 1872. szeptember 29-én, illetőleg október 17-én nevezi ki az uralkodó.

Közben szeptember elején összeül az újonnan választott parlament. Trefort miniszter szeptember 17-én újra beterjeszti a kolozsvári egyetem felállítására vonatkozó törvényjavaslatot abban a megszövegezésben, ahogy az előző parlament 15-ös bizottsága elfogadta. Az indoklásban elődje, Eötvös érveire hivatkozik, s utal arra, hogy az egyetem felépítésére vonatkozóan egyelőre a pesti mintát kell követni, de készül az új törvénytervezet, mely a két egyetem szervezési rendszerét állapítja majd meg. Trefort mellékeli az egyetem felállítási és fenntartási költségeit biztosító külön törvényjavaslatát is. Ez három paragrafusból áll. A felállításra 60 600 forintot, az október-november-decemberi költségekre 41 734 forintot irányoz elő. Ennek indoklásában a miniszter leszögezi: „A tanszékek számát illetőleg azon elvből indultam ki, hogy minden fő tanszak külön tanár által legyen ugyan képviselve, s e tekintetben Erdély különleges viszonyaira is legyen figyelem”⁸.

A törvényjavaslat megint a tanügyi bizottság elé kerül, mely szeptember 23-ról keltezi véleményezését. Megállapítja, hogy a miniszter eddig a megnyitás előkészítésére négy irányban tevékenykedett: 1. megkezdte az épületek átalakítását, felszerelését; 2. beszerezte a legszükségesebb tanszereket; 3. meghirdette a tanári állásokra a pályázatot s előterjesztette a kinevezéseket; 4. egyezséget kötött az Erdélyi Múzeum-Egyesülettel kertje és gyűjteményei használatáról. E véleményezéshez Schvarcz Gyula képviselő megint csatolta különvéleményét. Az osztályok előadói alakult központi bizottság szeptember 27-ről keltezve a képviselőknek elfogadásra ajánlja a törvényjavaslatot⁹.

A parlamentbe újabb sürgető feliratok is érkeznek. Szeptember 13-án Máramaros, 14-én Sopron megye kéri a kolozsvári egyetemre vonatkozó törvényjavaslat gyors tárgyalását. Erre október 2-án kerül sor. Trefort miniszter indokló szavai után Schvarcz Gyula hangoztatja különvéleményét, de kijelenti, hogy így is megszavazza a törvényt. Még négyen szólnak hozzá, módosítják az egyetem címét, s felvetik egy politechnikai kar létesítését. Oláh Gyula szerint 10-12 tanár kinevezésével ez megoldható lenne. Molnár Aladár bizottsági előadó rámutat, hogy a most megnyitott József Műegyetemet sem tudják még kellőleg felszerelni, tanszékeit alig tudják betölteni, úgyhogy a hasonló kolozsvári kar felállítására csak a pesti sikeres beindulása után lesz lehetőség. A harmadszori felolvasás után október 3-án a képviselőház mind részleteiben, mind egészében elfogadja a két törvényt, s átküldi a főrendekhez. Ott minden módosítás nélkül megszavazzák őket¹⁰. A király 1872. október hó 12-én szentesíti e törvényeket, a képviselőházban október 12-én, a főrendiházban 14-én kerülnek kihirdetésre.

Törvényként az 1872. évi XIX., illetve XX. törvénycikk megjelöléssel közlik őket¹¹. Az utóbbi az anyagi fedezetről gondoskodik három paragrafuszban. A XIX., sokszor kinyomtatott 11 paragrafusos törvénycikk „A kolozsvári magyar királyi tudományegyetem felállításáról és ideiglenes szervezéséről” címet viseli. Ez 1. §-ában az egyetem felállítását, a jogakadémia és az Orvos-sebész Tanintézet megszüntetését mondja ki. A 2. § az új egyetemi oktatási törvény elkészültéig a pesti egyetem szabályait kiterjeszti a kolozsvárra is. A 3. § felsorolja a négy kart, melyek közül a bölcsészeti és természettudományi mellé tanárképezdét állít fel. A 4. § a karok önállóságát, egyenjogúságát, az 5. § pedig az egyetemi tanács hatáskörét szabályozza. Külön-külön paragrafus szól a tanárok fizetéséről, kinevezéséről, a magántanárok képesítéséről és jogairól, a tandíjakról, az 1872/73-as tanév elején történő megnyitásról és a kormány eddigi, egyetemmel kapcsolatos intézkedései jóváhagyásáról.

Október 19-én a Katolikus Líceumnak korábban a jogakadémia által is használt dísztermében kerül sor az egyetemi szervezőmunka helyi megindítására. A miniszteri biztosként kiküldött gróf Mikó Imre kezébe a kinevezett tanárok leteszik az esküt. Ezt követően megválasztják és megalakítják az egyetemi hatóságokat. A rektori székbe a jog- és államtudományi kar részéről jelölt Berde Áront, a Királyi Jogakadémia utolsó igazgatóját, a nemzetgazdaságtan és pénzügytan nyilvános rendes tanárát választják. A prorektort ezúttal kivételesen szintén választják, mert a következő tanévekben az előző évi rektor tölti be a prorektori tisztséget. Első prorektorul a matematikai és természettudományi kar által javasolt Brassai Sámuelet, az elemi matematika rendes tanárát, a legidősebb és legnagyobb tekintélyű tudóst választják. Berde az akadémia levelező, Brassai pedig rendes tagja. Az 53. évében járó, a helyi viszonyokat jól ismerő Berde hárul a helyiségek elosztása, berendezése, a segédszemélyzet kiválasztása és alkalmazása. Egy-egy állásra húszan is jelentkeznek, többnyire a megszűnt főkörmányszék alkalmazottai.

A rektorbeiktatási ünnepséget november 10-re, vasárnapra tűzték ki, s e napot az egész város örömnepévé tették. Délelőtt minden felekezet hála-istentiszteletet tartott, majd fél tizenkettőkor a líceumi díszteremben igen előkelő közönség jelenlétében Groisz Gusztáv jogászkar dékán beiktatta Berdét, aki ezután elmondta székfoglaló beszédét. Délután kettőkor a Redut nagytermében díszebédet rendeztek, melyen a város szinte valamennyi értelmiségije, főtisztviselője részt vett. Este színházi előadásra került sor: Vörösmartytól az *Árpád ébredését* adták elő, a főszerepben E. Kovács Gyulával és Boér Emmával, majd élőkép következett: *A tudományok oltára* címmel, s Eötvös vígjátéka, az *Éljen az egyenlőség* zárta a műsort. Közben kivilágították a várost. Kolozsvár érmeit is veretett a nap emlékére. Meglepő, hogy a meghívások ellenére sem képviseltette magát az ünnepségeken a minisztérium vagy a fővárosi egyetem.

Berde terjedelmes, a napilapokban is közölt, s azóta többször idézett megnyitóbeszédét történelmi visszapillantással kezd. Reméli, hogy ez az egyetemalapítás nem jut a megelőző kettő sorsára. Mert Báthory István és Mária Terézia jól meghatározott - felekezeties - céllal létesítette főiskoláit. Ez a mostani egyetem viszont az egész ország felismerte szükségletből születik. A továbbiakban a tudás és a szellem felemelő erejéről szól: „Én lehetetlennek tartom, hogy míveletlen emberek szabadok, és megfordítva, míveltek huzamosan szolgák lehessenek, sőt azt tartom, hogy egyedül a míveltség képes széttörni az emberek közt a társadalmi, sőt az élvezeti egyenlőtlenség korlátait is” - állapítja meg. Kitér a két magyar egyetem közti viszonyra, ezek szerint csak versenytársak lehetnek: „Uraim! A vélemények egysége nyugalmat szül, s a nyugalom halál. A vélemények különbözősége küzdelmet, s ezáltal életet okoz. A tudomány, az eszmék országában bizonyos anarchiára van szükség, hogy az igazságok kifejlődjenek, s a míveltség országa szépüljön. A két egyetem közti verseny kimaradhatatlan.” Ez azonban feltételezi a két intézet paritását, s hogy az új ne legyen előkészítő iskolája a réginek. Berde már ekkor szinte sejti, hogy a legjobb kolozsvári tanerők egyre-másra fognak a fővárosba pályázni. Érdekes az egyetemről vallott felfogása is. „Bevallom, hogy ez az egyetem nem az én ideálom szerinti egyetem. Már több mint négy éve, midőn ti. a kolozsvári egyetem eszméje megpendült, s erre nézve egy szerény tervezetet terjesztettünk fel, akkor is az volt a nézetem, hogy ma az egyetemnek kettős hivatása van: a tudomány fejlesztése és terjesztése tudományos emberek képzése által, és a tudomány vívmányainak a társadalomba való bevezetése. Nevelni a tudomány országát és szépíteni a gyakorlati életet. Egyetemünk szervezete szerint ez utolsó csak részben történik, amennyiben gyakorló jogászokat, orvosokat és tanítókat nevel az államnak, de ami nagy fontosságú, a természeti törvények mechanikai vagy technikai alkalmazását közvetíteni nem feladata; nincs politechnikai hivatása. Én ezt elvi és praktikai hibának tartom szervezetében...” Megpróbálja kijelölni az egyetem helyét az akkor

26 ezer lakosú, 3 állami, 3 felekezeti és 1 városi tanintézettel rendelkező városban. Befejezésül a tanárokhöz fordulva figyelmezteti őket: „Uraim! egy új egyetem megalapítása áll előttünk. Önök jól tudják, hogy az egyetemet nem a néma falak, hanem a tanárok szellemi ereje alapítja meg jó hírnevében, áldásos működésben.”

Másnap, november 11-én, hétfőn az egyetem négy karán a beiratkozott 258 diákkal megindul a tanítás.¹²

A megerősödés negyedszázada (1872-1897)

Az egyetem első évtizedében igen nehéz körülmények közt folyt a munka, mondhatni kísérleti jelleggel. A költségvetés épp csak a fönntartáshoz elegendő pénzt juttatott az új intézmény számára. Hiányoztak a megfelelő épületek, berendezések. Pedig Trefort az 1873-as tanügyi költségvetés indoklásakor így érvelt: „A költségvetésnek egyik forrása a kolozsvári egyetem, mely novemberben nyitott meg, s a kezdet nehézségeit tekintve kielégítő sikerrel működik. Tanszékei kettő kivételével, melyekre kielégítő tanerőt nem találtunk, be vannak töltve; a hallgatók száma pedig a jogi karban 174, az orvosiban 51, a bölcsészetiiben 22, a matematikai s természettudományiban 37, összesen 285 [?!]. A kolozsvári egyetem összes évi szükséglete pedig 160 000 ft. Ezen investíció kamatait az ország rövid idő múlva fogja élvezni, mert e második egyetem léte, a verseny törvényei szerint, a magyar tudományt remélhetőleg jelentékenyen fogja előmozdítani. De hogy ezen eredmény elő is álljon: szükséges a kolozsvári egyetemet kellőleg felszerelni, tudományos segédeszközökkel ellátni és a tanárokról is jobban gondoskodni”¹³. Mindezek azonban hosszú ideig csak kívánságok maradtak: az egyetem kiépítésére, korszerű felszerelésére csak negyed század elteltével, az 1890-es évek közepétől kezdve került sor.

Az egyetem leglényegesebb eleme a tanszemélyzet, melynek tagjait a sok jelentkező ellenére sem volt könnyű összeválogatni. Két fakultás esetében a helyi erőkre lehetett építeni, a többieknél teljesen új névsort kellett összeállítani. Az egyetemi tanárságra szóba jövőknek ekkoriban három kategóriáját lehetett elkülöníteni. Az elsőbe az erdélyi iskolák tanári karának az idősebb generációhoz tartozó tagjai tartoztak. Ezek még a régi rendszer szerinti oktatásban részesültek, s ha jártak is pár évig külföldi egyetemre, csak teológiai diplomájuk volt. Tudásukat gyakran elismerte az akadémia. A második csoportba a kolozsvári vagy más főiskolákról átpályázók sorolhatók, többen rangos művek szerzői, szakuk doktorai. A harmadik réteget a legfiatalabbak tették ki, a többnyire külföldön frissen doktorált, szépreményű fiatalok. Tehát a tanárok közt igen nagy volt a korkülönbség: a legidősebb professzor, Brassai, még a megelőző század végén született, a fiatalabbak viszont csak az 1840-es évek közepén. Bár akadtak közöttük kitűnő szakemberek is, néhányan mégis csak esetlegesen kapták ezt vagy azt a tanszéket. Utólag kellett szakosodniuk. Voltak tanszékek, mint a földrajz és az elméleti fizika, melyeket be sem tudtak tölteni.

Az első tanévre kiadott Almanach szerint 40 rendes és rendkívüli tanár oktatott az egyetemen, valamint 11 tanársegéd s néhány oktató¹⁴.

A jog- és államtudományi kar 12 tanárából 5 a kolozsvári jogakadémiáról került ki (Berde Áron, Csiky Viktor - katolikus egyházjog és hűbérjog, Groisz Gusztáv - büntetőjog, Haller Károly - osztrák polgári jog, Kolosváry Sándor - magyar magánjog), a többiek vidéki jogakadémiákról, bíróságokról pályáztak ide (Farkas Lajos Nagyszebenből - római jog, Jenei Viktor Székelyudvarhelyről - észjog, protestáns egyházjog, Korbuly Imre Pozsonyból - magyar közjog, Vályi Gábor Marosvásárhelyről - statisztika). Hármán Pestről jöttek (Óvári Kelemen magántanár - jogtörténelem, Plósz Sándor törvényszéki bírósági elnök - magyar polgári, váltó- és

kereskedelmi jog, Concha Győző ítélőtáblai fogalmazó - politika). Míg Óvári haláláig hű maradt Kolozsvárhoz, az utóbbi két tanár az első adandó alkalommal átpályázott a fővárosba, s ott fényes egyetemi-politikai pályát futott be, akadémikus lett. A két Pestre távozón kívül utóbb még Óvárit, Kolosváryt és Farkast is levelező taggá választotta az akadémia. A katedrák elfoglalásakor Berdét kivéve mindenki doktorátussal rendelkezett, s nála jóval fiatalabb volt. Berdét a második tanévben az egyetem tiszteletbeli doktorává avatta.

Az első negyedszázad folyamán a tanári kar fele kicserélődött. A nyugalmazott Berde helyét 1891-ben Pisztóry Mór, a szintén nyugalomba vonult Groisz helyét pedig 1894-ben Lukáts Adolf foglalta el. Az elhunyt Korbuly Imre tanszékét 1877-ben Torma Károly, majd ennek Budapestre távozása után 1879-ben Lindner Gusztáv kapta meg. A fővárosba távozott Plósz helyére 1881-ben Nagy Ferenc kerül, aki ugyanoda távozik 1891-ben, örököse Jancsó György lett; Concha utóda 1893-tól Kuncz Ignác. Újabb tanszék a pandekta-jogi, melyet Kiss Mór tölt be 1884-től helyettesi, utóbb rendes tanári minőségben. Nagy Ferenc távozása után a tanszékről leválasztják a kereskedelmi és váltójogot, melynek 1894-től Klupathy Antal a tanára.

A kar ekkoriban 14 magántanárt képezett, akiknek többsége vidéki jogakadémiákon tanított. Közülük Kolozsvárt csak hárman tartottak hosszasan előadásokat: Salzbauer János (egyházjog), Békésy Károly (alkotmányi politika) és Szabó Gyula (magyar közjog). Az első kettőt címzetes rendkívüli tanári címmel is kitüntették.

A tudományos munkásság terén különösen Óvári Kelemen és Kolosváry Sándor tűnt ki. Együtt fordították le Werbőczy Hármaskönyvét; majd a Corpus Juris Hungaricit (1540-1848) adták közre magyar tolmácsolásban. Kolosváry megírta a református egyházjogot összefoglaló művét, Concha pedig Kolozsvárt kezdte alkotmánytani kutatómunkáját. (Groisz Gusztávot a város országgyűlési képviselőjévé, Haller Károlyt¹⁵ pedig polgármesterré választották.)

Az egyetemi munka másik lényeges eleme a diákság. Az első tanévekben a diákok több mint fele a jogot hallgatta, később ez az arány 52% körül állapodott meg. A jogászok 40%-át a három kolozsvári felekezeti gimnázium végzettjei adták. A joghallgatók száma az első években 160 körül mozgott, s ez a negyedszázad végére 370-re emelkedett. A kar ezekből 1895-ig 491 abszolvenst¹⁶ avatott doktorrá.

A kar tevékenységének harmadik eleme az elhelyezés és felszerelés. Az egyetemi kar a jogakadémia örökébe lépett, a liceum második emeletén ugyanazokban a helyiségekben működött, mint az előd-intézet, s átvette annak könyvtárát is. A Római Katolikus Státus 1874-től kezdve többször is felszólította a kart a helyiségek (melyekért utóbb bért fizettek) felszabadítására, de csak 1895 őszén, mikor az új központi épület keleti szárnya elkészült, tudtak átköltözni annak II. emeletére.

Az orvosi kar 11 tanszékkal indult, ezekből 8-ra az Orvos-sebészeti Tanintézetből jelentkező pályázót neveztek ki Brandt József (sebészet), Czifra Ferenc (bonctan), Genersich Antal (kórbonctan), Machik Béla (belgyógyászat), Maizner János (szülészeti), Schulek Vilmos (szemészet), Török Aurél (élet- és szövettan) és Mina János (állatjárványtan és állati rendészet) személyében. Budapestre pályázott ide a három másik tanár: a kolozsvári születésű Ajtai K. Sándor (kórgyógytan), Fodor József (törvényszéki orvostan) és Plósz Pál (élet- és kórvegytan). Minát kivéve mind doktorátussal rendelkeztek, s öten közülük utóbb akadémikusok lettek. Ez volt az egyetem legrangosabb tanári kara, s éppen innen volt a legnagyobb elvándorlás a főváros felé. Negyedszázad elteltével a régi tanárok közül már csak Brandt működött Kolozsváron. Budapestre távozott Fodor József és utóda, Ajtai K. Sándor. Ekkor kettéosztották a tanszéket: a törvényszéki orvostannak 1883-tól Belky János, a közegészségtannak

Rózsahegy Aladár lett a professzora. Az ide ájtott Ajtai K. Sándor helyét a kórgyógytanon Högyes Endre foglalta el, de 1882-ben ő is elment a fővárosba. 1883-tól Bókay Árpád a tanszék professzora, aki 1890-ben követi elődjét, s ekkor megosztják ezt a katedrát is: az általános kór- és gyógytan tanárául Lőte Józsefet nevezik ki, a gyógyszeratan professzora Tóth Lajos lesz. Genersich Antal távozása után 1896-tól Buday Kálmán a kórbonctan tanára. Ugyancsak Budapestre távozik Schulek Vilmos, utóda 1875-től Szilágyi Ete, majd az ő halálát követően 1894-től Hoor Károly a szemészprofesszor. Török Aurél 1878-ban átmegy a Czfira halálával megürült bonctan tanszékre, s onnan hívják 1881-ben Budapestre. Utóda Davida Leó lesz. Az élet- és szövettani tanszéket Török után Klug Nándor tölti be, Pestre menetelét követően 1892-től pedig Udránszky László a tanár. Az élet- és kórvegytan tanára, Plósz Pál már 1873-ban a fővárosban kap katedrát, utóda Ossikovszky József, akinek halála (1888) után az élettan tanára, Udránszky László veszi át e tanszéket is. Egyszerűen történt a váltás a belgyógyászatban és a szülészetben. Machik Béla halálát követően 1880-tól Purjesz Zsigmond a professzor, a Maizner nyugalomba vonulásával megürülő, a nőgyógyászattal is kiegészített tanszék Szabó Dénes kerül. Mina Jánost 1873-ban tiszteletbeli doktori címmel tüntetik ki. 1880-ban bekövetkezett halála után tanszékét megszüntetik, illetőleg beleolvasztják a közegészségtanba. A fentiek mellett három új tanszék is létesül: bőr- és bujakórtan (Géber Ede 1874-1891), elmekórtan (Lechner Károly 1889-től), szövet- és fejlődéstan (Apáthy István látja el 1893-tól helyettesként). Így a kezdeti 11 tanszék 14-re szaporodik, s a tanárok közül 9 távozik Budapestre.

A kar létesítésekor az állatjárványtani tanszék kivételével mindegyik katedra mellé tanársegédi állást is rendszeresítettek. Az első tanévben a tíz állásból csak hatra akadt jelentkező. Közülük került ki az egyetem első három magántanára is: Feuer Nathaniel (szemészeti műtéttan), Büchler Ignác (belgyógyászat), Góth Manó (szülészeti műtéttan). A sebészeti, majd élettani tanársegéd, id. Gyergyai Árpád az antiszeptikus sebészet egyik első erdélyi terjesztője, a vérátömlesztés kísérletezője lesz. 1894-től a sebészetben és a belgyógyászatban egy-egy második tanársegédi állás is létesül. 1885-től mindegyik tanszék gyakornokokat is alkalmazhat. A sebészetben ezen kívül két műtőnövendéki hely van.

A kar 1896-ig 11 magántanárt képzett, közülük kettő (Hintz György, Issekutz Hugó) gyógyszerészetből szerezte meg a képesítést. Két nőgyógyász magántanárt (Góth Manó, Engel Gábor) rendkívüli tanári címmel tüntettek ki.

Nehéz értékelni e kar tanárainak tudományos munkásságát, mert a legnevesebbek a fővárosba távoztak, s ott váltak igazán híressé. Genersich Antal¹⁷, Högyes Endre, Schulek Vilmos szakuk legnagyobb magyar művelői közé tartoztak. Az első kettő a kolozsvári Orvos-Természet-tudományi Társulat megalapításában is szerepet játszott¹⁸. Török Aurél antropológusként szerzett magának nemzetközi hírnevet. A Kolozsváron kitartók közül főleg Brandt József és Maizner János vált népszerűvé, keresett orvossá. Brandt az 1860-70-es években bravúros sebészeti beavatkozásairól vált híressé, 1895-1896-ban ő alapította meg az Országos Vöröskereszt Egylet kolozsvári Magyar utcai szanatóriumát.

Az orvosi karon működésének első szemeszterében 27 hallgatót oktattak. Az 1880-as évek elején már száznál magasabb a diáklétszám, majd 130 körül állapodik meg. Ezt öt évfolyamra elosztva a kar nem tűnik zsúfoltnak. Az egyetem diákjainak körülbelül egynegyede választotta az orvostudományokat. A kar 1895-ig 41 sebész- és 327 orvosdoktori oklevelet adott ki. Itt tanultak még második éven a gyógyszerész tanfolyam hallgatói, akik 67 gyógyszerészeti és 15 gyógyszerész doktori oklevelet szereztek. A szülészeti tanszék mellett működött az évente megrendezett magyar, német és román nyelvű bábatanfolyam.

Ennek a karnak volt a legkritikusabb az elhelyezése, mely lényegében az Orvos-sebész Tanintézet helyiségeit és felszerelését örökölte. A megnyitáskor két elméleti tanszéke (bonctan, élet- és kórvegytan) a liceumépület földszintjén működött. A volt főkormánysházi épületben kapott pár helyiséget az élet- és szövettan, a kórbonctan, az általános kór- és gyógyszer-tan, a törvényszéki orvostan és az állatjárványtan. A kórbonctani tanszék bonchelyiségei viszont a kórház udvarán egy istállóból átalakított épületben voltak. A többi, gyakorlati tanszék (belgyógyászat, sebészet, szemészet, szülészet, bőrgyógyászat) a Karolina Országos Kórház óvári nyomorúságos épületeinek helyiségeiben működött. Ráadásul a kórház a Belügyminisztériumhoz tartozott, mely nem volt figyelemmel az oktatás szükségleteire¹⁹.

Másfél évtizeden át működött a kar így szétszórva, a legprimitívebb viszonyok között. Hosszas kérelmezés, sürgetés után került sor a fontosabb preklinikai tanszékeket befogadó két épület felhúzására. Az akkori Külső-Szén (utóbb Mikó) utca bal oldalán vásárolnak nagyobb területet az új építkezésekhez. 1884-1888 között húzzák fel Hauszmann Alajos tervei szerint az „Anatómia” épületét, melynek 60 helyiségén három intézet osztozik: bonctan, kórbonctan, törvényszéki orvostan. 1889 őszére készül el a szintén Hauszmann tervezte „Élettan” épület-tömb; ennek 82 helyiségén az élettani és közegészségtani intézetek osztoznak²⁰. Egy kórház, a szülészeti 1876-ban kiköltözik a Külső-Magyar utca 27. szám alá, egy bérelt házba, s itt jobb feltételek közt működhetik. 1894 januárjától ezt az osztályt átveszi a tanügyi tárca, s így klinikává lép elő²¹. Az elmegyógyászati tanszék felállítását (1889) követően ennek részére is szerény klinikát létesítenek a Külső-Monostor utca 122. szám alatti magántelken. A kar és a kórházak történetében új korszak kezdődik 1896. január 1-jén, amikor a tanügyi tárca átveszi a belügytől az Országos Karolina Kórházat.

A bölcsész-, nyelv- és történettudományi kar első tanári karát tízen alkották: két bölcseész, három modern filológus, két klasszika-filológus, valamint három történész. A tizenegyediket, a földrajzi tanszéket alkalmas jelentkező híján nem töltötték be. Eredetüket tekintve hárman voltak kolozsváriak. Finály Henrik (történelmi segédtudományok) és Szabó Károly (magyar történelem) az EMÉ-től, Szász Béla (bölcseész) a Református Kollégiumból került át az egyetemre. Kolozsvári születésű volt, bár Budáról pályázott ide, Szamosi János klasszika-filológus. Szintén a fővárosból jött a másik klasszika-filológus, Hóman Ottó is, s ő az egyetlen, aki e kar alapítói közül - 1885-ben - Budapestre távozik. Ott sem egyetemen, hanem tankerületi főigazgatóként kap állást. Feltűnő, hogy a nagyon takarékosan szervezett tanszékek közt kettő is klasszika-filológiai. Eredetileg az egyik ógörög (Hóman), a másik latin (Szamosi) szakosodású lett volna. De utóbb nem határolódtak így el. A magyar nyelv és irodalom oktatására egyetlen tanszéket létesítettek, s ezt a Debrecenből jelentkező Imre Sándorral töltötték be. A harmadik történész, a szintén Debrecenből jött Ladányi Gedeon, a Sárospatakról ide pályázó pedagógus Felméri Lajos, valamint a frissen doktorált beszercei származású német szakos Meltzl Hugó az egyetemen tanít haláláig. A román tanszéket a Bécsben teológiai doktorátust szerzett nyelvész, Szilasi Gregoriussal töltötték be. A kinevezéskor a tanárok közt egy akadémiai rendes tag (Szabó Károly) és három levelező tag (Finály, Imre, Ladányi) volt, s hárman büszkélkedhettek doktori címmel (Hóman, Meltzl, Szilasi). A doktori címmel nem rendelkezőket az egyetem rövidesen tiszteletbeli doktorokká avatta.

A tanári karban az első változást a földrajzi tanszék betöltése eredményezte. Ide 1874 júliusában Turner Adolf pesti főreáliskolai tanárt nevezték ki. 1883-ban új tanszék létesült az ókori egyetemes történelem részére, ahová Schilling Lajos, a kar első magántanára kapott kinevezést. Hóman Ottó helyét a Református Kollégiumból pályázó, s az egyetemen magántanári címet szerzett Hegedűs Istvánnal töltik be 1887-ben, de ő alig három év múlva a budapesti egyetemre távozik. A tanszéket Pecz Vilmos magántanár foglalja el, aki Budapestről érkezik, de csak négy évet tölt itt, mert 1895-ben ő is fővárosi tanszékre pályázik át. Végül a

budapesti magántanárként a kolozsvári tanszékre 1896-ban jelentkező Csengery János állapodik itt meg. A tanári kar személyi összetételében nagyobb változás még 1886-87-ben történt. Ladányi Gedeon meghalt, Imre Sándor és Szilasi Gregoriu nyugdíjba vonult. Az egyetemes történelmi tanszéket 1886 decemberében Lánczy Gyulával töltik be, de ő már 1891-ben elmegy a főváros egyetemére, helyét aztán 1892-ben Márki Sándor foglalja el. Szilasi utóda 1886 nyarától Moldován Gergely lesz. A magyar tanszéket Szinnyi Józseffel töltik be, de ő csak a nyelvészeti részt vállalja, úgyhogy felállítják a magyar irodalomtörténeti tanszéket, melyre Széchy Károly magántanárt nevezik ki 1890-ben. Szinnyi 1893-ban távozik Pestre. Utóda a tanszéken Halász Ignác budapesti magántanár lesz. A Szabó Károly halálával megürült magyar történelmi tanszékre 1891-ben Szádeczky-Kardoss Lajos budapesti magántanárt nevezik ki. Az 1890-es évek első felében néhány új tanszék is létesül: magyar művelődéstörténet (1892-től Vajda Gyula, az egyetem korábbi címzetes rendkívüli tanára tölti be), uraltáji összehasonlító nyelvészet (1893-tól szentkatolnai Bálint Gábor a tanára), francia nyelv és irodalom (1895-től a Haraszi Gyuláé). Az 1893/94-es tanévben meghal Felméri Lajos, és nyugalomba vonul Szász Béla. Az előbbi neveléstudományi tanszékét 1895-ben Schneller Istvánnal, az utóbbi filozófiai katedráját 1896-ban Böhm Károllyal töltik be. Úgyhogy az alapítók közül csak hárman, Szamosi János, Meltzl Hugó és Finály Henrik érték meg a negyedszázados évfordulót. Az alapítók sorából csak Hóman távozott a fővárosba, de az utóbb kinevezettek alig várták, hogy átmehessenek a budapesti egyetemre (Hegedüs István, Lánczy Gyula, Szinnyi József, Pecz Vilmos). Ez a folyamat a millennium után is folytatódott.

Tanársegédi állásokat a karon nem létesítettek, de óradíjas „magántanítókat” alkalmaztak. Már az első tanévben Kovács János tanította az angolt, Duret József a francia nyelvet, Melka Vince festőművész pedig rajztanítóként kapott órákat. Duret halálát követően 1892-től Graf Jakab a francia nyelvoktató. 1895-től az olasz nyelv tanítására Cs. Papp Józsefet kéri fel.

A kar mindössze kilenc magántanárt képzett, akiknek többsége történész volt. Schilling Lajos, Vajda Gyula, Hegedüs István és Széchy Károly az egyetem rendes tanárai közé került, míg Ferenczi Zoltán, Gergely Sámuel és Wertheimer Ede címzetes rendkívüli tanári címet kapott. A sémi nyelvek magántanára 1893-tól Eisler Mátyás neológ főrabbi lett. Magántanári jellegű előadások tartására kapott jogosítást 1876-ban Brassai Sámuel a szanszkrit nyelv és az általános nyelvtudomány köréből.

E kar keretében két intézet működött: A Régiség- és Éremtár, az EME tulajdonát Finály Henrik, a Földrajzi Intézetet Terner Adolf vezette. A tudományos munkásság azonban inkább egyéni teljesítményekből tevődött össze. Finály Henrik megalkotta legjobb latin szótárunkat, Szabó Károly összeállította a régi magyar könyvészetet, Imre Sándor megírta a magyar nyelvtudomány történetét, Szinnyi József összefoglalta a finnugor nyelvészetre vonatkozó ismereteket és tájszótárt szerkesztett²². Meltzl Hugó Brassai Sámuellel szövetkezve 1877-ben megindította a világ első összehasonlító irodalomtörténeti folyóiratát²³.

A diáklétszám ezen a karon is folyamatosan növekedett. Az első tanévben 21 volt a hallgatók létszáma, ez a második tanévre megduplázódott. Az 1880-as években évi 60-70 között mozgott a hallgatói népesség, mely az 1895/96-os tanévben haladta túl a 100-at. A minimális tanulmányi idő 1881 őszéig három év volt, akkor ezt négy évre emelték. E negyed század alatt a karon 75 tudományos doktori diplomát adtak ki²⁴. Megszerzőik közül többen utóbb magántanárok, sőt professzorok, akadémikusok lettek (Széchy Károly, Schilling Lajos, Jancsó Benedek, Ferenczi Zoltán). Az iskolatörténet-írásban tűnik ki Török István és Gál Kelemen, a művészettörténetben Malonyai Dezső, a regényírásban Tolnai Lajos, a könyvtártudományban Gyalui Farkas, a fizikában (a filozófiából címet szerző) Károly Irén. A kar javaslatára több tiszteletbeli doktort is avattak: Gyulai Pált, Csáky Albint, Kuun Gézát, Szilágyi Sándort.

Berendezését, felszereltségét tekintve a jogi kar mellett a bölcsészeti számított legkevésbé költségesnek, hiszen a tantermeken kívül legfeljebb könyvtárra volt szüksége. Valamennyi tanszékét, tantermét a központi épületben helyezték el. A mai egyetem központi épületének helyén a jezsuiták által az 1720-as években emeltetett két épület állott: a mai Egyetem utcára nézett az egyemeletes szép barokkportálés ókollégium, s ettől keletre feküdt a mai lépcsőház táján a Király utcáig nyúló kétemeletes újkollégium. Itt kapott helyet a Szebenből 1790-ben Kolozsvárra költözött Erdélyi Főkormánysház. Miután 1821-ben felépült a mai Báthory Líceum kétemeletes épülete, a tanintézet áthúzódott ide, s mindkét egykori épületét a kormányhivatalok foglalták le. Végül ezen épületeket a kincstár 1829-ben megvásárolta a katolikus tanulmányi alaptól. A bölcsészeti kar 1872-ben az újkollégium kétemeletes részében kapott helyiségeket, s az első negyed században végig itt működött. Ide, a Király utcára néző földszinti részre, a Budapestre vitt guberniumi levéltár helyére költözött 1874 őszén az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az egyetem egyesített könyvtára is Szabó Károly irányításával.

Külön matematikai és természettudományi kar létesítése a kolozsvári egyetem keretében újdonságnak számított. Mivel a magyar egyetemi elképzelések eddig kizárólag a német mintákhoz igazodtak. Finály Henrik ezt így fogalmazta meg 1896-ban: „Hiszen még ma is a német tudományosság a mi legközelebbi tanítómesterünk; belőle merítjük tudományos haladásunk irányát és módszereit, tőle és általa értesülünk legközelebbiről minden új vívmányról a tudomány terén”²⁵. Márpedig a német típusú egyetemeken a természettudományi tanszékeket a bölcsészeti karba sorolták. Egyetlen egyetem volt ez alól kivétel, a tübingeni, ahol külön ilyen kar működött. A természettudományok a bölcsészeti kar tárgyai közé iktatódtak Eötvös egykori tervezetében is. Már az is újszerű volt, hogy a kar megnevezésében külön feltüntették a szakcsoportot, de csak Pauler Tivadar módosításaival váltak e tanszékek önálló karrá. Indulásakor hét rendes tanárát nevezték ki. Közülük az EMÉ-től átjött Brassai Sámuel (elemi matematika), a kolozsmonostori Gazdasági Intézetből átvándorló Entz Géza (állattan), valamint a távvidaigazgató Martin Lajos (felsőbb mennyiségtan) volt kolozsvári. A magyaróvári Felső Gazdasági Tanintézetből jött Kanitz Ágost (növénytan), budai főgimnáziumokból Abt Antal (kísérleti természettan) és Koch Antal (ásvány- és földtan), a pesti egyetem tanársegédi állásából Fleischer Antal (vegytan). Akkor Brassai akadémiai rendes tag, Martin pedig levelező tag volt. Utóbb Entz és Koch rendes, Kanitz pedig levelező tag lett. Doktorátusa csak négy tanárnak (Abt, Entz, Fleischer, Kanitz) volt. A másik hármat rövidesen tiszteletbeli doktorrá avatták. A nyolcadik, mennyiségtani (elméleti) fizika tanszékre nem akadt kinevezésre méltó jelentkező.

A tanári karban az első változást Fleischer Antal váratlan öngyilkossága okozza. Utóda 1878-tól a fővárosban magántanári címet szerzett igen fiatal és tehetséges Fabinyi Rudolf lett. 1874-ben a Heidelbergben doktorált, szintén igen fiatal Réthy Mórral töltik be az elméleti fizika tanszéket - a kar tagjainak megkérdezése nélkül. Ő e tanszékről Brassai nyugdíjazása után, 1884-ben átmegy az elemi mennyiségtan szakra, majd 1886-ban a fővárosi műegyetemre távozik. A fizikai tanszéket 1887-ben Farkas Gyula pesti magántanárral töltik be, a matematikait pedig Vályi Gyula kolozsvári végzettségű helybéli magántanárral. Entz Géza 1889-ben távozik a fővárosi műegyetemre, Koch Antal pedig 1895-ben a tudományegyetemre. Az állattani tanszéket 1890-ben Apáthy István, az ásványtani-földtanit Szádeczky-Kardoss Gyula kapja meg. Az 1896-ban elhunyt Kanitz Ágost utóda 1897-től az egyetem egykori tanítványa és magántanára, Istvánffy Gyula lesz.

Az alapításkor öt tanszék mellett - természettan, vegytan, ásványtan, növénytan, állattan - tanársegédi állást is létesítettek. Ezek az alacsony javadalmazás miatt gyakran betöltetlenek maradtak. 1882-től a kar két ösztöndíjas vegyész-növendéket is felvehetett.

Az első negyedszázadban tizenkét magántanárt képesített a kar. Közülük a két tárgycsoportban is habilitált Vályi Gyula, Schlesinger Lajos, Istvánffy Gyula, Ruzitska Béla az egyetem tanára lesz. Daday Jenő a műegyetemen kap tanszéket (állattan) és akadémiai taggá választják. Koch Ferencet (vegytan) rendkívüli tanári címmel tüntetik ki és helyettesítéssel is megbízzák.

A tanárok igen sokoldalú tudományos munkásságára csak utalhatunk e helyen. A legidősebb, Brassai Sámuel, a közismert polihisztor, néhány matematikai tanulmányt s pár évtizedekig használt tankönyvet írt²⁶. Martin Lajost a magyar repüléskutatás úttörőjeként tiszteljük. Réthy Mór és Vályi Gyula a Bolyaiak hagyatékát kutatta, s eredményeiket az akadémia tagsággal jutalmazta. Abt Antal a mágnesességet tanulmányozta, Farkas Gyula a termodinamikát és az elektromosságtant. Az utóbbi eredményeit nem csak az akadémiai tagsággal, hanem a páduai egyetem tiszteletbeli doktori címével (1892) is elismerték. Abt az Orvos-Természettudományi Társulat egyik alapítója és első elnöke volt. Kanitz Ágost a magyar növénytan történetét állította össze, a környező országok flóráját tanulmányozta, úgyhogy a magyar mellett a román és a római tudományos akadémia is levelező tagjai sorába választotta. Ő indította meg az első magyar botanikai folyóiratot 1877-ben Magyar Növényteni Lapok címmel. Fabinyi Rudolf a szerves kémia hazai úttörőjének számít, ő 1882-ben Vegytani Lapokat alapított. A véglénykutató Entz Géza és az Erdélyi-medence földtanát feltérképező Koch Antal akadémikusok pályája a fővárosban teljesedik ki.

A kar három tanszékvezetője egyben három múzeum-egyleti tárnak (ásvány- és földtan, növénytan, állattan) is öre volt. A növényteni tanszékhez botanikus kert tartozott. A vegyészeti tanszék mellett 1888-ban Vegykísérleti Állomás létesült.

A hallgatók számát tekintve a matematika-természettudományi kar volt a legkevésbé népes. Az első tanévben 32 hallgatóval indult, s a negyedszázad alatt mindvégig 35-40 körül mozgott a diáklétszáma. Egyes tárgyaknál (elemi és felső matematika) néha 3-4 hallgató iratkozott be a kurzusra, a vegytanon, növénytanon néha ötvennél is több volt a jelentkező. A gyógyszerész hallgatók első éves korukban e kar diákjai voltak, itt vizsgáztak, csak másodévre kerültek át az orvosi karhoz. (Ők összesen két tanévet kellett, hogy végezzenek.) 1895-ig a karon 67-en doktoráltak.

A természettudományi tanszékek berendezés, felszerelés szempontjából igen költségesek voltak. A vegytani és állattani tanszéket kivéve a többiek a két egykori jezsuita épületben nyertek elhelyezést. Az Egyetem utca felőli ókollégiumban működött a Növényteni Intézet, az újkollégiumban az Ásvány- és Földtani Intézet helyiségein kívül a fizikának volt saját előadóterme, a többi tárgy óráit esetlegesen kijelölt tantermekben tartották. Az Állattani Intézet szerződés folytán bérbe vette az EME gyűjteményét annak helyiségeivel. Minthogy ez az egykori Mikó-villában volt elhelyezve, ez lett az intézet otthona. A Növényteni Intézet eleinte szintén a múzeumkertben székelt, abban a négyhelyiséges épületben, mely korábban a kert igazgatójának, Brassainak szolgált lakásul. Mikor ezt lebontják, 1886-ban az intézetet áttelepítik az ókollégium négy szobájába. Az intézethez tartozott a professzor igazgatta botanikus kert is, melyet szintén a Múzeum-Egylettől béreltek: a Mikó-villa körüli „múzeumkert”.

A legkritikusabb helyzetben a Vegytani Intézet volt. Ezt 1872-ben az újkollégium mellett a Farkas utca fele néző tízhelyiséges földszintes házban (egykor hivatalos lakás) helyezték el. Semmilyen felszereléssel, berendezéssel nem volt ellátva, úgyhogy Fleischer professzor az első tanévben nem is tanított, hanem egy évig külföldi intézetek berendezését tanulmányozta, majd megrendelte az intézet működéséhez szükséges felszerelést. 1873 októberétől folyt itt primitív körülmények között az oktatás. 1882-re született meg a döntés, hogy önálló épületet

emelnek az intézet részére, ami akkor óriási lépésnek számított, mert ez volt az első kifejezetten egyetemi építkezés. A múzeumkertben az Állattani Intézet hajlékával szemben húzták fel 1882-83-ban a 30 helyiséges Kolbenheyer Ferenc tervezte emeletes épületet²⁷. Az intézet 1884. október 31-i felavatásán részt vett Trefort Ágoston miniszter is.

Az intézetben a kar hallgatóin kívül orvos- és gyógyszerésznövendékek is tanultak. 1891-től az egyetemnek csillagdája is volt, s 1895-től a felsőbb matematika tantárgy keretében rendszeresen tartottak csillagászati előadásokat.

A két utóbbi kar volt hivatva a tanárutánpótlás képzésére. Az egyetem azonban csak doktori diplomát adhatott, a tanárképzés egy külön, a minisztérium fennhatósága alatt álló, s az egyetemmel kapcsolatos intézetben történt. Ez volt a Középiskolai Tanárképző Intézet. Ilyen jellegű intézmény korábban csak a fővárosban működött, a kolozsvári 1873 februárjában alakult meg a budapesti szabályzata szerint. Igazgatója Szamosi János lett, előadói, gyakorlatvezetői pedig a középiskolai tárgyak egyetemi tanárai. Ugyancsak 1873 februárjában nevezte ki a minisztérium a kolozsvári Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságot, melynek tagjai szintén az egyetem tanárai voltak, akik öt évenként választottak maguk közül elnököt. Első alkalommal Imre Sándort tisztelték meg e méltósággal. E bizottság írás- és szóbeli vizsgák alapján jogosította fel a jelentkezőket a tanításra, s adta ki tanári diplomájukat. 1873 és 1895 között 481 tanári oklevelet állítottak ki.

Az első negyedszázad alatt az egyetem történetének legemlékezetesebb eseménye 1881. január 4-én történt. Ismételt kérelem és sürgetés után Trefort miniszter előterjesztésére az uralkodó engedélyezte az egyetem alapítólevelének kiállítását s azt, hogy az intézmény ezután az ő nevét viselje: Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem. Ezzel megszűnt az egyetem működésének ideiglenes, kísérleti jellege, s ezt követően kezdődtek el a nagyobb arányú építkezések is. Az alapítólevél kiállítása azonban hihetetlenül lassan ment.

Az uralkodó ezen kívül többször is kegyes gesztust tett az egyetem irányában. 1879-ben, ezüslakodalma alkalmával három „aranyösztöndíjat” létesített. 1887. szeptember 23-án végiglátogatta az egyetem épületeit. Megdicsérte a Vegytani Intézet új helyiségeit, az ódon központi épületben felfigyelt a szűkösögre, a könyvtár rossz elhelyezésére. Sokan e látogatással hozták összefüggésbe az új központi épület tervezési munkálatainak megindítását. A második királylátogatás 1895. szeptember 22-én történt. Ekkor már a készülő központi épület befejezett keleti szárnyába is elvezethették az uralkodót. E látogatás nyomán adományozott október 12-én Ferenc József 5000 forintot az egyetemi díszjelvények elkészíttetésére. A nagyobb rektori és a négy kisebb dékáni nyaklánc és az öt pedellusi díszbot (sceptum) megtervezésére a miniszter Nadler Róbert budapesti mintarajziskolai tanárt kérte fel, a kivitelezésre pedig Nadler Róbertnek és Wisinger Mór ötvösművésznek adott megbízást. Ugyancsak 1896-ban adta meg az uralkodó a „sub auspiciis Regis” vagy másként királygyűrűs doktorra avatás jogát az egyetemnek. Ebben a kitüntetésben a tiszta jeles végzettek részesülhettek. Az első ilyen avatásra 1896. március 1-jén került sor a Redut nagytermében. Ezen Filep Gyula orvos abszolvenst avatták doktorrá. Az uralkodó személyes képviselőjeként Wlassics Gyula miniszter vett részt az ünnepségen.

1896-ig különben összesen 1075 rendes doktori oklevelet adtak ki, melyek közül a legtöbb a jogtudományi (435), a legkevesebb a jog- és államtudományi (2), valamint a kánonjogi (6) volt. 150 bölcsészdoktori értekezés nyomtatásban is megjelent. Tiszteletbeli doktort csak 15-öt avattak, akik közül 10 az egyetem tanára volt. A tanári kar is jócskán megszaporodott: a tanszékek száma a kezdeti 40-ről 51-re emelkedett, a tanszemélyzet teljes létszáma pedig 119-re nőtt. A rendes tanárok közül 14 meghalt, 7 nyugalomba vonult, 22 pedig a fővárosba távozott. Míg 1872-ben a kolozsvári egyetemi tanárok közül 7-en voltak az akadémia tagjai,

1896-ban már 13-an (közülük 3 már nyugalmazott) rendelkeztek e legmagasabb tudományos fórum elismerésével.

Minden év májusában vagy júniusában választották meg a jövő tanév vezető tisztségviselőit, a rektort (a karok sorra javasolják) és a dékánokat. Az előző évi rektor és dékán prorektor, illetőleg prodékán lett, így biztosították a folytonosságot. A rektor, a prorektor, a dékánok és a prodékánok együttesen képezték az egyetemi tanácsot (szenátust), melynek elnöke a rektor volt. Meglepően kevés a segédszemélyzet: a rektori hivatalban egy tanácsjegyző és egy díjnok, két questurai (gazdasági-pénzügyi) tisztviselő és egy gondnok dolgozott. A dékánok mellé egy-egy díjnok volt beosztva.

Az évek folyamán a diáklétszám folyamatosan növekszik. Az első tanév 258 hallgatóval indul, de 1885-re már 500-as a diáklétszám, 1898-ban először haladja túl az 1000-et. Az egyes karok hallgatói közti megoszlás a millennium idejéig a következő volt: 51 (66%) jogi, 23 (49%) orvosi, 15 (25%) bölcsészeti és 9 (60%) természettudományi kari hallgató²⁸. A diákokat számos alapítvány és tandíjkedvezmény segítette. Ezen kívül minden karon működött segélyező egyesület, mely a képzésben is támogatta az egyetemistákat. 1874-ben megalakult az Egyetemi kör, a diákság klubszerű szervezete, melynek anyagi támogatását az országgyűlés vállalta.

Új színt hozott az egyetemi életbe a teológiai diákság jelentkezése. Már az egyetem alapításakor többen hangoztatták, hogy ha a fővárosi egyetemen katolikus teológiai kar működik, Kolozsvárt egy protestáns kart kellene létesíteni. Mint láttuk, Eötvösnek az volt a véleménye, hogy minden felekezet maga oldja meg a lelkészek képzését. Főleg a reformátusok érezték ezt sérelmesnek. A haladó egyházi emberek éppen ezért elhatározták, hogy Nagyenyedről Kolozsvárra telepítik át a teológiát, s összekötik az egyetemmel. Szász Domokos református püspök 1895. április 11-én megszerezte az engedélyt a Kolozsvárt felállítandó teológia részére, hogy diákjai az egyetem polgárai legyenek, s az egyetemen 10 órát hallgatva megkapják az egyetemistákat megillető jogokat, tanulmányaik végén pedig doktorátusra jelentkezhetnek. Az ilyen körülmények között 1895. november 3-án megnyitott Református Teológiai Fakultás jelentős színvonalemelkedést hozott a lelkészképzésben²⁹. A Kegyes Tanítórend 1894. szeptember 1-jén megnyílt teológiai intézete, a Kalazantinum, majd az unitáriusok 1896-ban a kollégiumtól függetlenített Papnevelő Intézete is megszerezte hallgatóinak e jogokat³⁰.

1895 még egy változást hozott az egyetem életébe: ekkor engedték meg a nők rendes hallgatókénti beiratkozását az egyetemre.

A millennium ideje, az egyetemalapítás negyedszázados évfordulója több szempontból is korszakhatárnak tűnik: elkezdődnek a nagy építkezések, a diáklétszám meghaladja az 1000-et, az egyetem sub auspiciis doktorátusi jogot kap. Mindezek arra utalnak, hogy a második magyar tudományegyetem véglegessé, kifejlődötté, nemzetközileg számontartottá vált. Ezt két ünnepség is fémjelzi: az egyiken megtörténik a rektori és a dékáni díszjelvények átadása, a másikon pedig a hosszas várakozás után elkészült alapítólevél kihirdetése.

A díszjelvényeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1896. május 20-án kelt leiratával fogadja el és teszi hivatalos szimbólumokká, május 29-én pedig Leövey Sándor miniszteri tanácsos ünnepség keretében adja át őket az egyetemi tanácsnak. A nagyobb, rektori és a kisebb, dékáni láncokon egy-egy Körmöcbányán vert színarany érem függött. Ezek egyik oldalán az uralkodó domborműves képe volt látható, a másakra felirat került: „Ferencz József I[sten] K[egyelméből] Ausztriai Császár és Magyarország Apostoli Királya a Kolozsvári M[agyar] Kir[ályi] Ferencz József Tudomány-Egyetem - Rectorának” (illetve: Jog- és

államtudományi karának / Orvosi karának stb.) „MDCCCXCVI”. A nagyobb, rektori és a kisebb, kari sceptrumok tetején Szent István koronájának kicsinyített másával díszített gömb állt. A körirat azonos volt az érmekeivel. A gombdís aranyozott ezüsből, a nyél paliszander fából készült, s ezt ezüst gyűrűk szakaszolták, ahol szécsavarható volt. E remek ötvösmunkákat a fővárosi millenniumi kiállításon is bemutatták³¹.

A díszjelvényeket az egyetem vezetői először május 31-én, az egyetem millenniumi díszközgyűlésén használták. Ezen is Leövey Sándor képviselte a minisztériumot. Az ünnepélyes közgyűlés fénypontja 26 tiszteletbeli doktor felavatása volt. Többségük politikai érdekért kapta a kitüntetést. Az egyetem tanári karából szentkatolnai Bálint Gábor, Böhm Károly és Schneller István részesült ezen elismerésben. A millenniumi kiállításra egy terjedelmes kötet jelent meg Budapesten *A felső oktatásügy Magyarországon* címmel. Ennek részére készült el a kolozsvári egyetemet bemutató első terjedelmes összegezés, félszáz oldalon. A történelmi előzményeket Márki Sándor, a jogi kart Pisztóry Mór, az orvosit Szabó Dénes, a bölcsészeti Finály Henrik, a természettudományit pedig Kanitz Ágost professzor ismerteti.

Az egyetem fennállása negyedszázados évfordulóját 1897-ben kellett volna megünnepelni. Ma már nehéz megállapítani, miért késett egy egész tanévet az ünnepség. Nem kizárt, hogy mindenképpen össze akarták kötni az alapítólevél átadásával, s ez okozott nehézségeket. Az ünnepélyes egyetemi közgyűlésre 1898. június 5-én került sor³². Erre a miniszter képviselőjében Tóth Lajos osztálytanácsos (különben az egyetem tanára) jött el, átadta a díszesen kiállított magyar-latin alapítólevelet. Ez az alapítás tényét igazolja, s az egyetem jogait ismételten megerősíti. Záró mondata így hangzik: „Mindezeknek emlékéül és örök jelül a többször említett kolozsvári Ferencz József Magyar Királyi Tudományegyetem számára az erkölcsösség és a tudományok eredményes művelése és terjesztése terén betöltött huszonöt éves működése alkalmából sajátkezű aláírásunkkal és apostoli magyar királyi függőpecsétünkkel megerősített jelen alapító, illetve kiváltságlevelünket tartottuk kegyelmesen kiadandónak és engedendőnek”³³.

Az oklevelet Lukáts Adolf jogászkarai dékán olvasta fel. Ezt követően Lechner Károly rektor üdvözölte az egyetem azon hét működő professzorát, akik az egyetem alapítása óta tanítanak, s ismertette Wlassics Gyula miniszter leiratát, mellyel az uralkodó 1897. november 1-jén kelt „legfelsőbb elismerését” tudatja az illető tanárokkal: Csiky Viktorral, Kolosváry Sándorral, Óvári Kelemennel, Vályi Gáborral, Meltzl Hugóval, Szamosi Jánossal és Abt Antallal.

Farkas Lajos prorektor mondja az ünnepi beszédet, de ennek nincsenek egyetemtörténeti vonatkozásai. Lechner Károly rektor zárszava rekeszti be az ünnepélyt. Többek között rámutat: „A hitlevél vételével elenyészett egyik régi vágyunk, a vágy eltűnése csak újabb óhajokat fakaszt mibennük. Olyanokat, amelyek állandóan irányítják majdan tetteinket, amelyek tudományos küldetésünk céljai mellé újabbakat állítanak oda, amelyek kötelességünké teszik nemcsak kutatni, fürkészní, tanulni, nevelni és oktatni, hanem azt is, hogy a kutatás és fürkészní, a nevelés és oktatás révén [...] fölényre juttassuk és fölényben tartsuk mindenha az érzést és az akarást szabályozó értelmet”³⁴.

A magyar tudományosság élvonalában (1897-1919)

A millenniumot és a negyedszázados évfordulót követően két tényező határozza meg az egyetem életét: a szakszerűen megtervezett épületek felhúzása és a bennük kialakult tudományos műhelyek munkája. Az 1890-es években a tanári karban változás áll be. Az alapítók generációjának távoztával egy második tanárnemzedék lép fel. Míg az első nemzedék tagjait nem csupán teljesítményük alapján válogatták össze, közülük jó páran tanítás közben szako-

sodtak, az újabb nemzedékét már az egyetem véleményezése alapján nevezték ki. Ezeknek szinte kötelezően doktorátussal, magántanári címmel vagy valamilyen átlagon felüli tudományos teljesítménnyel kellett bizonyítaniuk rátermettségüket. Így ténylegesen tudósokból állott a tanári kar. A megfelelő munkafeltételek között a tanárok is szívesebben maradtak a századfordulón gyors fejlődésnek indult városban. Míg az előző korszakban 22-en, ezekben az években 17-en távoztak a fővárosba.

Valamennyi kart érintette az új központi épület felemelése. Az egykori jezsuita kollégiumépületek a maguk szűk helyiségeivel a kezdetektől fogva csak ideiglenes elhelyezést biztosítottak. Az építkezések elkezdését két dolog is sürgette 1890 táján: a jogi kart ki kellett költöztetni a líceumépületből, s a könyvtárnak is megfelelőbb helyiségeket kellett biztosítani. A Trefortot követő új közoktatásügyi miniszter, Csáky Albin 1890. június 19-én látogatta meg a kolozsvári egyetemet, s akkor győződött meg arról, hogy az építkezések tovább nem halaszthatók. 1892-ben sikerült is pénzt kiutaltatnia a munkálatok elkezdésére. Leövey Sándor miniszteri tanácsos 1892 márciusában Kolozsvárra jött, hogy a helyszínen tájékozdjék, s bekérje a karoktól a helyiség-igényeket. Ezek alapján bízta meg a minisztérium Meixner Károly fővárosi építész a tervek kidolgozásával. Minthogy a központhoz közel más, alkalmas telket nem kapnak, a jezsuita kollégiumok helyére építenek, bontásra ítélve az ott álló két patinás épületet. A munkálatokat megnehezítette, hogy ezeket csak részletekben lehetett kivitelezni, mivel a különböző intézetek a régi épületekből csak rendre költözhetek át az újba³⁵. A Meixner tervezte két-háromemeletes, téglalap alakú, az egykori jezsuita templomot is közrefogó, két belső udvaros épületnek először a keleti szárnyát kezdik építeni a színházzal párhuzamosan, mert itt alig kell bontani. Reményik Károly cége 1893-94-ben készül el e résszel, s 1895-től már itt működik a jogi kar, a könyvtár, a rektori hivatal. Közben Meixner megbetegszik, s Alpár Ignácot bízzák meg a kivitelezés ellenőrzésével. Az Egyetem utcai szárny fölemeléséhez előbb az ott álló szép barokk épületet kellett lebontani, s e rész építési munkálatait 1896-97-ben fejezi be Reményik. A legbonyolultabb a középső rész, a díszes lépcsőház kiképzése volt. E helyen a kétemeletes kőépület bontásával kellett előbb megbirkózni. 1900 tavaszától 1901 őszéig itt is befejezte a munkálatokat Reményik cége. Egyedül a 290 m²-es, karzatos aula kivitelezése, berendezése tartott el még egy esztendeig. Így egy hatalmas neoreneszánsz, klinkertéglás burkolatú, téglalap alakú épülettömb jött létre a Farkas utca felé 122 m, a színház felőli oldalon 59 m hosszú homlokzattal. A beépített terület 4226 m², ebből 535 m² lépcsőház.

Az épület szerényen díszített, csak a háromkapus főbejárat kiugró része pompásabb. Az emeletes aula kapuk fölé eső magas ablakait jón fejezetű oszlopfők fogják közre, a félkörös záródású ablakok fölött két-két szimbolikus alak látható. A bal oldalon a természettudományokat, a középsőn a bölcsészetet és a történetírást, a jobb oldalin a mennyiségtant és a jogtudományt szimbolizálják a szobrok. E középső részt hatalmas timpanon zárja le, melybe most az egyetem neve van kirakva fekete betűkkel. Itt eredetileg Mayer Ede horgany szoborcsoportja állt: középen Ferenc József királyi tógában, trónszékéről felemelkedve jobb kezével átnyújtja az egyetem alapítólevelét. Tőle jobbra és balra két-két allegorikus alak (a négy kart jelképezve) siet átvenni az oklevelet. Rajtuk kívül még két-két mitológiai figura töltötte ki a sarkokat. Miután a románok átvették az egyetemet, 1920 januárjában megcsonkították a központi szobrot, az 1920-as évek végén pedig leszereltették az egész szoborcsoportot, és a botanikus kert csoportjai közt díszként helyezték el az épen maradt részeket. Az épület díszes előcsarnokának bal oldalán emléktábla is volt: „I. Ferencz József apostoli király uralkodása alatt épült 1893-1902. Elkészült Széll Kálmán miniszterelnök, Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, Zsilinszky Mihály államtitkár, Schilling Lajos rektor idejében, Meixner Károly és Alpár Ignác építészek tervei szerint, Kanitz Ágost és Davida Leó építési

bizottsági elnökök közreműködésével.” A 20-as évek elején ezt is eltüntették. Az egész építmény ünnepélyes felavatására a Mátyás-szobor leleplezési ünnepsége után, 1902. október 13-án került sor Wlassics Gyula miniszter jelenlétében.

Az egyetem könyvtárát ideiglenesen a központi épület keleti szárnyában helyezték el, s több terv is született önálló épülete felhúzására. 1903-ban sikerült a Mikó utca jobb oldalán egy hatalmas saroktelket venni, s 1904-ben írták ki rá a tervpályázatot. Korb Flóris és Giergl Kálmán a bázeli egyetemi könyvtár épületéből ihletődött terve bizonyult a legmegfelelőbbnek. A kivitelezést 1906-1907-ben Reményik Károly cége végezte. Az épület díszes lett a háromhajós, akkor 200 ülőhelyes olvasóterem és az emeleti előadóhelyiséggel. Az előcsarnokban az építkezéssel kapcsolatos emléktábla állt. Az olvasótermet 1908. február 8-án nyitották meg a diákok számára. Az épület ünnepélyes felavatására 1909. május 18-án került sor Apponyi Albert közoktatásügyi miniszter jelenlétében³⁶.

A jog- és államtudományi kar esetében a tanárok és tanszékek száma az alapítás óta alig változott. 1872-ben 12 tanszékkal indultak, s 1919-ben is csak 14 tanszékük működött. A büntetőjogi tanszéken végig Groisz utóda, Lukáts Adolf adott elő. Az észjog és protestáns egyházjog tanszék átalakul jogfilozófiai és nemzetközi jogi tanszékké, s ennek 1905-től Somló Bódog a tanára, aki 1918-ban Pestre távozik. A jogtörténeti tanszéket 1917-ben veszi át a nyugalmazott Óvári Kelemen-től Bochkor Mihály. A katolikus egyházjogi és hűbérjogi tanszéken is csak egyetlen csere történt: a szintén nyugalmazott Csiky Viktor helyére 1901-ben Kosutány Ignácot nevezik ki. Hasonló a helyzet a magyar magánjoggal: az apa, Kolosváry Sándor nyugalmazásakor fia, Kolosváry Bálint kerül a tanszékre. Kolosváry Bálint akkor már Haller Károly örököséként 1906-tól az osztrák polgári jog tanszéken oktatott. E helyen Kolosváry nyomába Menyhárház Gáspár lép. A magyar közjogi, közigazgatási és pénzügyi jogi tanszéket Lindner Gusztáv-tól 1902-ben Nagy Ernő veszi át, majd 1908-ban kettéosztják a katedrát: a magyar közjogi tanszéken Nagy utóda Réz Mihály 1913-tól 1916-ig, amikor átmegy a politikai tanszékre, s itt 1917-től Szandtner Pál a professzor. A politikai tanszéket Kuncz Ignác utóda 1903-tól 1906-ig, nyugdíjazásáig Balogh Artúr töltötte be. A leválasztott magyar közigazgatási és pénzügyi jogi tanszéken 1908-1919 között id. Boér Elek a professzor. A magyar polgári perjogi és váltójogi tanszéket 1891-ben megosztották. A perjogi tanára Jancsó György (1891-1911), majd ennek halála után Tóth Károly lett. A kereskedelmi és váltójogi professzora Klupathy Antal, s az ő nyugalmazása után 1914-től Kuncz Ödön. A Berde Áron alapította nemzetgazdasági tanszékről utóda, Pisztróy Mór 1905-ben nyugalomba vonul, s Navrátil Ákos tölti be az állást 1918-ig, amikor a fővárosi egyetemre hívják meg. 1919-ben így a tanszék betöltetlen. A római jogi tanszéken a nyugalomba vonuló Farkas Lajos helyét 1915-ben Kiss Mór veszi át. A statisztikai tanszéken pedig 1907-től Vályi Gábor utóda Kenéz Béla, akinek helyét Budapestre távozta után 1918-ban Kovács Gábor tölti be, de egy év múlva ő is a fővárosi egyetemen kap állást.

A karon 1918/19-ben 13 rendes tanár működött, s még élt 7 „kiérdemesült” professzor (Csiky Viktor, Vályi Gábor, Kolosváry Sándor, Klupathy Antal, Farkas Lajos, Balogh Artúr, Óvári Kelemen). Az egyetlen címzetes rendkívüli tanár Békésy Károly volt. A kar 1897 óta igen sok magántanárt, szám szerint 33-at képzett. Köztük olyanokat, mint Ágoston Péter, Buza László, Kiss Géza. Az utolsó tanévben: Meszlényi Artúr (magyar magánjog), Balás Elemér (magyar büntetőjog), Meltzl Balambér (római jog), Almásy Antal (magyar magánjog), Biró Balázs (magyar polgári perrendtartás) és Jászi Oszkár (alkotmánytan) tartott előadásokat. A kar tíz tanszéke mellett szeminárium is működött.

A tanárok közül többen is jelentős tudományos műveket alkottak, iskolát teremtettek. A jogbölcseleti tanszék professzorai fogalomszámba mentek. Somló Bódog a Társadalomtudományi

Társaság egyik alapítója, a szociológia erdélyi meghonosítója iskolát hoz létre. A Kolozsvárt csak éppen rövid ideig működő Moór Gyula egyike a leghűbb tanítványoknak. Szegeden, majd Budapesten növi ki magát. Réz Mihály, a kiegyezés egyik nagy védelmezője és magyarázója, a magyar közjognak az akadémia által is méltatott és jutalmazott szakembere lett. Kolosváry Bálint a századfordulót követően a magyar magánjog legjobb szakértőjének, tankönyvírójának számított. Szegeden, majd Budapesten teljeseedett ki a pályája, s lett emlékkönyvvvel is megtisztelt akadémikus. A kereskedelmi és váltójog utolsó professzora, Kuncz Ödön, az író Kuncz Aladár bátyja, elkészítette szakjának kétkötetes kézikönyvét, tankönyvét és a minisztérium megbízásából számos törvénytervezet szövegezését. A világháború után Budapesten folytatta felfele ívelő, akadémiai tagsággal is elismert pályáját. Navratil Ákos egyike a legnagyobb magyar közgazdászoknak, akit 1945-ben az akadémia igazgató tagjául választanak, Pesten 1948-ig tanít. Kiss Mór neve főleg Kolozsvárt válik fogalommá. Három évtizeden át az itteni jogi kar tanára. 1886-tól az átmenetileg működő pandekta jogi tanszéken oktat, majd 1915-ben átpályázik a római jogra. Háromszor volt dékán, egyszer rektor. Számos jogi könyvet írt. A két világháború között az EMÉ-ben fejtette ki tevékenységét. Szintén az EMÉ-nek volt oszlopos tagja Balogh Artúr, a politika tanára. Concha Győző iskoláját vitte tovább, maga Concha ajánlotta be az akadémiaába. Erdélyben maradva a kisebbségi politika egyik teoretikusává vált. A statisztikus Kenéz Béla a nemzetiségi kérdés szakértője, majd a revízió szorgalmazója lett. 1931-32-ben Magyarország kereskedelemügyi minisztere volt.

A hallgatók létszáma e karon igen megnövekszik. Míg a millenniumkor csak 369-en voltak, 1901-ben számuk meghaladja az 1000-et, 1904-ben pedig az 1600-at. Ez a szám úgy 1500 körül állandósul a világháború kitörtéig, akkor visszaesik 700-ra, 1916/ 17-ben pedig 188-ra. A diákság 70-75%-át gyakran a jogászok tették ki. Arról, hogy e kar hány rendes doktort avatott, nincs kimutatás. Tiszteletbeli doktori címre senkit sem javasoltak e korszakban.

Az orvosi kar hátralévő két évtizedének tanárai közül kevesebben váltak országos hírnű tudósokká, mint az előző negyed században. Ez részben azzal is magyarázható, hogy a felépült új klinikákon előtérbe került a szervező-gyógyító munka, s a tanárok nem pályáztak át az első adandó alkalommal a fővárosba, ahol igazán híressé lehetett válni. A törvényszéki orvostan professzora, Kenyeres Balázs 1914-ben ment Budapestre. Utódául 1919-ben Demeter György magántanárt nevezték ki. A közegészségtani tanszéken Rigler Gusztáv a professzor 1919-ig. Az általános kór- és gyógytan tanszéket Lőte József tölti be 1890-től, s hosszasan helyettesít a gyógyszeres tanszéken is, amíg annak professzora, Tóth Lajos a minisztériumban teljesít szolgálatot. Végül az utóbbi tanszéket 1913-ban Jakabházy Zsigmond kapja meg. Az élet- és szövettani, valamint az élet- és körvegytani tanszékek betöltője 1891-től Udránszky László, aki 1910-ben a fővárosba távozik, az előbbi tanszéken 1912-től Reinbold Béla, az utóbbin 1911-től Veress Elemér a követője. Genersich után a kórbonctan professzora Buday Kálmán, aki elődje nyomát követve 1913-ban Budapestre megy. 1914-től Veszprémy Dezső tölti be a tanszéket. A bonctan végig Davida Leó tanította. 1893-ban létesült egy új preklinikai tanszék, a szövet- és fejlődéstani, de ezt nem töltötték be, 1919-ig az állattan professzora, Apáthy István látta el. A belgyógyászat tanára Purjesz Zsigmondot követően 1911-től Jancsó Miklós, a sebészeté pedig Brandt 1904-es nyugdíjaztatása után Makara Lajos. Az ő 1915-ben bekövetkezett halálától fogva a tanszéken helyettesek dolgoznak. A szemészetben Hoor Károly Budapestre távozása után 1909-től id. Imre József a professzor. A bőrgyógyászati tanszéket 1897-től Marschalkó Tamás vezeti, s halála után, 1919-ben nevezik ki helyére Veress Ferencet. A szülészet és nőgyógyászat tanára mindvégig Szabó Dénes, az elmeórta Lechner Károly. Újabban szervezett klinikai tanszékek a gyermekgyógyászati (betöltője 1917-től Genersich Gusztáv) és az ortopédiai (tanára 1910-től Hevesi Imre). A tanszékek száma tehát a karon a kezdeti 11-ről, illetőleg az 1896-os 14-ről 17-re növekedett. 1919-ben ezekből 13 rendes

tanárral, 2 rendkívüli tanárral volt betöltve, 2-t pedig (sebészet, szövet- és fejlődéstan) helyettesítettek. A tanárok közül négyen távoztak a pesti egyetemre.

A tanszékek mellett rendszeresített segédtansemmélyzet száma a századfordulótól igen megnövekszik. 1902-től bevezetik az adjunktusi állásokat. 1919-ben a karnak 7 adjunktusa, 37 tanársegéde és 20 gyakornoka van.

Az adjunktusok rendszerint magántanárok és a tanszék várományosai is. E korszakban 31 magántanárt képezett a kar. Közülük többen rendes tanszéket (Genersich Gusztáv, Gyergyay Árpád, Hevesi Imre, Issekutz Béla, Jakabházy Zsigmond, Jancsó Miklós, Purjesz Béla, Reinbold Béla, Veress Elemér, Veszprémy Dezső, Vidakovits Kamilló) kaptak, másokat nyilvános rendkívüli tanári címmel tüntettek ki (Elfer Aladár, Höncz Kálmán, Steiner Pál). 1919-ben 4 címzetes rendkívüli és 15 magántanár hirdetett előadásokat. Az utolsó tanévben a karnak 20 intézete volt, s a gyógyító tanszékekhez klinikák tartoztak. A kórházi osztályok munkáját a *Magyar Királyi Tudományegyetemi Klinikák és Karolina Országos Kórház* igazgatósága - élén dr. Engel Gábor ny. rendkívüli tanár igazgatóval - hangolta össze.

A kar nagyszámú tanárából kétségtelenül a négy Budapestre távozott professzor, Buday Kálmán, Hoor Károly, Kenyeres Balázs, Udránszky László a legkiemelkedőbb, akik szakjuk legnagyobb tudósaivá váltak, tanulmányokat és tankönyveket írtak. Hoor kivételével teljesítményüket az akadémia is elismerte. Már az egyetem bezáratása után, 1920-ban került a fővárosba Jakabházy Zsigmond, a gyógyszerhatástan egyik kísérletező szakembere, akit szintén beválasztottak az akadémiába. Kolozsvárt talán a szintén akadémiai tagságra méltatott Lechner Károly reflex-kutatásai voltak a legsikeresebbek. Ő s a professzorok többsége Szegeden folytatták munkásságukat. Kolozsvárt az egyetemi-társadalmi életben Szabó Dénes, az orvoslás terén Purjesz Zsigmond és Lechner Károly vált igen népszerűvé³⁷.

A kar diáklétszáma a századfordulón 100 körül mozgott, ehhez még 30-40 gyógyszerész hallgató is társult. Az 1910-es években már e szám meghaladta a 300-at (+100 gyógyszerész). A legtöbben 1913/14-ben voltak: 559 (+115) hallgató. A háború idején itt is visszaesik a létszám 100 körülire. E kar végzettjei mind doktoráltak, létszámukat csak levéltári kutatással lehetne megállapítani. Egyetlen tiszteletbeli doktort avattak e kar javaslatára: József királyi herceget 1918-ban.

Az egyetemi építkezések ennek a karnak a fejlődésében hozták a legnagyobb változást. A felhúzott központi épületben csak az orvosi kar dékáni hivatala és könyvtára kapott helyiségeket (az I. emelet délnyugati sarkán, ahol most a rektori hivatal van). A régi központi épületből az elméleti tanszékek már korábban a két Mikó utcai épületbe költöztek. De nem jutott itt hely az általános kór- és gyógytani, valamint az ebből még csak részlegesen különvált gyógyszerertani intézetnek. Mikor az egykori jezsuita épületeket le kellett bontani, ezen intézetek részére 1898-ban a Trefort utcában vásároltak egy házas telket. Itt nyílt meg 1901-ben az egyetemi gyógyszerertár is. (E Trefort utca 8. sz. alatti épület-konglomerátumot 1998 végén bontották le³⁸.)

A legnagyobb feladat a klinikák kiépítése volt. Ezt az tette lehetővé, hogy 1896. január 1-től a belügyi tárca az Országos Karolina Kórházat átadta a közoktatásügynek, amely építési bizottságot hozott létre, s az építkezéshez megvásárolta a Mikó utca bal oldalán fekvő kerteket. E területre először Hauszmann Alajos dolgozott ki nagyobb tömbökből álló építési tervet, ez azonban túl költségesnek bizonyult, s a klinikáknak sem lett volna teljesen önálló épületük. Az újabb terveket Korb Flóris és Giergl Kálmán készíti el. Némi egyszerűsítés után ezek kerülnek kivitelezésre. Igen költségesek voltak az előmunkálatok, mivel három szintet kellett kialakítani a domboldalon, hatalmas támfalakkal, lépcsőket kiépítve. 1897 őszén kezdi el

Reményik cége a földmunkákat, s 1899 őszén adja át az első szinten a sebészeti, a belgyógyászati, a szülészeti-nőgyógyászati klinikákat, valamint az igazgatóság (akkor még egyemeletes) épületét, a második szinten pedig a gazdasági épület (konyha) készül el. 1900 júliusára befejezik a szemészeti, októberre a bőrgyógyászati klinikát, 1901 nyarán pedig elkészül a heveny fertőző betegek Trefort utcai épülete. A II. szint oldalsó kapuja mellé épül a hullaház és a halottas kápolna, ennek stílszerű kifestését Paulay Erik fővárosi művész végzi.

A klinikai telep legfelső szintjén csak 1905 tavaszára készül el a belgyógyászathoz tartozó tüdőbeteg-pavilon. Az igazgatósági épület mögött, a két szint közötti lépcső fordulójában (ahol most az Aesculapius-jelvény áll) 27 soros fekete márvány építkezési táblát helyeztek el:

A KOLOZSVÁRI
FERENCZ JÓZSEF TUD[OMÁNY]EGYETEMMEL KAPCSOLATOS
KAROLINA ORSZ[ÁGOS] KÓRHÁZ
épületeinek úgy ez a csoportja, mint a felső (elme- és idegkórtan)
épült I. FERENCZ JÓZSEF uralkodása,
Br. BÁNFFY DEZSŐ, majd SZÉLL KÁLMÁN
ministerelnöksége,
Dr. WLASSICS GYULA
vallás- és közoktatásügyi ministersége,
Dr. ZSILINSZKY MIHÁLY
vallás- és közoktatásügyi államtitkársága
idejében 1897-1902-ben,
KORB FLÓRIS és GIERGL KÁLMÁN
építőművészek tervei szerint.
A vízmentesítési és talajrendezési munkákat
tervezte és vezette DICSŐFY BÉLA kir. kultúr-főmérnök.
Az építési-bizottság elnöke: Dr. LEÖVEY SÁNDOR
vallás- és közoktatásügyi ministeri tanácsos,
majd Dr. TÓTH LAJOS osztálytanácsos,
tagjai SZUKOVÁTY ISTVÁN, majd PAP ELEK
pénzügyministeri osztálytanácsosok,
továbbá Dr. BRANDT JÓZSEF, Dr. PURJESZ ZSIGMOND,
Dr. LECHNER KÁROLY,
Dr. SZABÓ DÉNES, Dr. HOOR KÁROLY
és Dr. MARSCHALKÓ TAMÁS egyet. nyilv. tanárok
és Dr. ENGEL GÁBOR kórházi igazgató voltak,
jegyzője pedig legifjabb
Dr. SZÁSZ KÁROLY
ministeri osztálytanácsos.

A klinikai telepen nem jutott hely a több épületet és bizonyos elszigeteltséget igénylő ideg- és elmegyógyászati klinikának. Ennek részére a Trefort utca tetején vásároltak öt telket, s így jött létre a 28 000 m²-es új telep, melyre 1900-1902 között felépült a klinika tíz épülete. Különösen a Kert (Pasteur) utcai igazgatói lak figyelemre méltó, ezt Lechner Károly professzor testvére, Lechner Ödön tervezte a rá jellemző szecessziós stílusban.

Az utolsó nagyobb egyetemi építkezés 1912-1913-ban folyt a Kert (Pasteur) utca jobb oldalán. Itt készült új otthon az általános kór- és gyógytani, valamint a Pasteur Intézet számára. Az épületet már nem tudták berendezni, mert kitört a háború. Hadikórházat létesítettek benne.

A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon az alapításkor 11 tanszék volt, 1896-ra ez a szám 16-ra emelkedett, s így állandósult 1919-ig. Néhány tanszék az egész korszak alatt ugyanaz a személy töltötte be. Így az egyetemes történelmet végig Márki Sándor, a magyar történelmet Szádeczky-Kardoss Lajos, az ókori történelmet Schilling Lajos, a pedagógiát Schneller István, a klasszika-filológiát Csengery János, a román nyelvet Moldován Gergely tanította. A bölcsészeti tanszéket Böhm halála után Pauler Ákossal, majd az ő fővárosba távozása után az egyetem magántanárával, Bartók Györggyel töltötték be. A második klasszika-filológiai tanszéken Szamosi halála után 1909-től Németh Géza lesz a professzor, akinek helyébe 1913-ban - a fővárosba távoztakor - Hornyánszky Gyulát választották meg. A magyar filológiai tanszékeken is több a mozgás. Az irodalomtörténész Széchy Károly Budapestre megy át, utóda 1906-tól Dézsi Lajos. A nyelvész Halász Ignác 1901-ben meghal. Katedráját jó barátja, Szilasi Mór öröklí, aki azonban 1905-ben szintén távozik az élők sorából. 1906-ban Zolnai Gyula lesz a professzor, ő meg a megnyíló pozsonyi egyetemre megy át 1918-ban. Az ural-altáji összehasonlító nyelvészeti tanszéken Bálint Gábor örököse 1914-től Gombocz Zoltán. A német tanszék Meltzl halála után 1908-ban a Bleyer Jakabé lesz, ő azonban Pestre pályázik át, s 1911-től Schmidt Henrik a professzor. A francia tanszéken a szintén a fővárosba távozó Haraszi Gyula utóda 1913-tól Karl K. Lajos. A földrajzi tanszék professzora, Terner Adolf 1904-ben nyugalomba vonul, követője Cholnoky Jenő. A Finály Henrik halálával megürült tanszéket átalakítják csupán régészeti jellegűvé, s erre 1899-ben Pósta Bélát nevezik ki. E karról időszakunkban öten mennek át a fővárosi egyetemre, Zolnai Gyula pedig Pozsonyba távozik. Az elvételtől Moldován Gergely Romániában maradt, Schilling és Pósta 1919-ben meghalt, Cholnoky Budapestre, a többiek pedig jórészt Szegedre költöztek át.

A kar keretében két intézet s ezekben egy-egy segédtanerő működött. A Pósta Béla vezette Érmészeti és Régészeti Intézetben Roska Márton adjunktus, a Cholnoky igazgatta Földrajzi Intézetben Schilling Gábor tanársegéd tevékenykedett 1918/ 19-ben. Ugyanekkor öt magántanítót is számon tartottak: Boros Györgyöt (angol nyelv), Biela Máriát (francia nyelv), Lang Frigyeszt (német nyelv), Lázár Ödönt (szépirod.), Merész Gyulát (festészet).

Az 1896 után képzett magántanárok száma 20. Közülük ifj. Bartók György, Buday Árpád, Ferenczy József, Imre Sándor, Lukinich Imre, Marót Károly, Roska Márton, Varga Béla utóbb magyar egyetemek, Nicolae Drăganu pedig a kolozsvári román egyetem professzora lesz. 1918/19-ben 3 címzetes rendkívüli (Gergely Samu, Erdélyi Pál, Buday Árpád) és 13 magántanár tart előadásokat. A kar keretében 4 szeminárium működik: filozófiai és pedagógiai, klasszika-filológiai, modern filológiai, történelmi.

E tanári karban országos hírnévű tudósok egész sorát találjuk. Az erdélyi és az ősszmagyarság történetét kutató Márki Sándor és Szádeczky-Kardoss Lajos neve fogalomszámba megy. Erdélyi Lászlót a katolikus művelődéstörténet legjelesebbjei közé sorolják. Mindhárman az akadémiába is bekerültek. Pósta Bélát és Roska Mártont a régészetben tekintik mértékadó személyiségnek. A Jósika-kutató Dézsi Lajos akadémikus is a maga korában vezető irodalomtörténész volt. A nyelvészek közül Gombocz Zoltán és Zolnai Gyula az akadémiában igazgató, illetőleg tiszteletbeli tag lett korszakos jelentőségű pályája végén. A kolozsvári egyetemen azonban a legnagyobb hatású munkásságot a filozófus Böhm Károly és a pedagógus Schneller István fejtette ki, akik - főleg a teológus hallgatókból - iskolát teremtettek maguk körül. Ők is akadémiai tagok lettek, akárcsak Böhm utóda, Pauler Ákos, akinek tevékenysége inkább a fővároshoz kötődik. Böhmöt és Paulert tekintik az első magyar filozófiai rendszerek kidolgozóinak. Böhm tanítványa, tanainak továbbfejlesztője Bartók György. Cholnoky Jenőt az emberföldrajz legjobb magyar szakembereként méltatják. Az akadémia tagja volt rajtuk kívül a két klasszika-filológus (Csengery, Hornyánszky) s a német szakos Bleyer Jakab és Schmidt

Henrik is. Bleyer politizált, miniszterséget is viselt. Az utolsó korszak tanári karából mindössze kettőt nem méltatott tagságra az akadémia!

A diáklétszám e korszak kezdetén lépi túl a 100-at, majd 1905-re eléri 300-at, de többnyire 200 körül mozog. 1916-ban viszont visszaesik 100-ra. A doktorok számáról nincs kimutatásunk, de a kar által javasolt díszdoktorok jegyzéke beszédes. E korszakban kilenc személyt méltattak e kitüntetésre. Közülük Szilasi Móric (1902) volt egyedül az egyetem tanára. Torma Zsófia (1899) és Kőváry László (1901) neve a történelemtudományban számon tartott, Fadrusz János (1902), Hubai Jenő (1912), Benczúr Gyula (1913) pedig művészként vált híressé.

A régi kollégiumépületből a kart átmenetileg a Farkas utca túloldalán éppen megürült régi vármegyeházba (ma 6. sz.) költöztették, majd a központi épület elkészültekor ebben kapott helyiségeket. A földszinten a keleti lépcsőháztól a Király utcai kapuig terjedő sarokrészen 6 helyiség az Érmészeti és Régészeti Intézeté lett, s az alagsori megfelelő 6 helyiség is ide tartozott. Az első emeleten volt a kar összes többi helyisége, szám szerint 16. Bennük a dékáni hivatal, a 3 helyiséges Földrajzi Intézet, a 4 szeminárium és a tantermek kaptak helyet.

A matematikai és természettudományi kar 1872-ben nyolc tanszékből állott, de csak hetet tudtak betölteni. 1896-ig nem is nőtt a tanszékek száma, csak néhány professzor személye változott. Akad pár tanszék is, amelyeket a hátralevő évtizedekben ugyanaz a tanár tölt be: állattan és összehasonlító bonctan (Apáthy István), ásványtan-földtan (Szádeczky-Kardoss Gyula), vegytan (Fabinyi Rudolf). Az elemi matematika tanszéken a nyugalomba vonuló Vályi Gyula helyét 1912-ben Haar Alfréd foglalja el. Martin Lajos halálát követően a felsőbb matematika professzora 1897-től Schlesinger Lajos magántanár, aki Budapestre távozik, helyét 1911-ben Fejér Lipót tölti be, de ő is Pestre megy, s végül, 1912-ben Riesz Frigyes lesz a tanár. A kísérleti fizikán Abt Antal halála után Tangl Károly lett a tanszékvezető, s az ő Pestre menetele után utódául 1918-ban Pogány Béla magántanárt nevezték ki. Az elméleti (mennysiségtani) fizika tanszékről Farkas Gyula 1915-ben nyugalomba vonult, s helyét 1916-ban Ortvay Rudolf magántanár kapta meg. Végül a növénytani tanszéken történt még több változás: Istvánffy Gyula 1898-ban a fővárosba ment, 1901-ben Richter Aladár lett az örököse, aki 1913-ban nyugalmazását kérte, úgyhogy 1914-ben Györffy István magántanárral töltötték be a katedrát.

Ezen „hagyományos” tanszékek mellett a századfordulótól kezdve a tudományos igényeknek megfelelően új tanszékek is létesültek. 1900-tól 1917-ig Klug Lipót az ábrázoló geometria professzora, 1902-től 1905-ig pedig Borbás Vince részére növényrendszertani tanszéket létesítenek. Egyiküknek sincs utóda. 1913-ban létesítenek egy második vegytani (kémiai technológiai) tanszéket, s erre Ruzitska Béla magántanárt nevezik ki. A harmadik, „gyakorlati” fizikai tanszéket 1904-ben állítják fel, ennek tanára Pfeiffer Péter magántanár lesz. A karnak 1918/19-ben volt három kiérdemesült tanára (Farkas Gyula, Klug Lipót, Richter Aladár), hét nyilvános rendes, valamint három nyilvános rendkívüli (Ruzitska Béla, Ortvay Rudolf, Pogány Béla) tanára. A vizsgált időszakban csak négyen távoztak Budapestre. Az egyetem kolozsvári bezárását követően Szádeczky és Ruzitska helyben maradt, a többiek Szegedre mentek.

A tanárok mellett 1918/19-ben négy adjunktust (Szentpétery Zsigmond - közettan, Farkas Béla - állattan, Széki Tibor - vegytan, Gelei József - állattan), tíz tanársegédet és kilenc gyakornokot tartottak számon. Közülük többen katonák vagy hadifoglyok voltak.

A tudományos munka intézetenként volt megszervezve. E karon nyolc intézet és egy szeminárium működött az utolsó tanévben: állattani és összehasonlító boncolástani, ásvány- és földtani, ábrázoló geometriai, általános növénytani intézet és botanikus kert, természettani, csillagászati, gyakorlati fizikai és elektrotechnikai, valamint a matematikai szeminárium, melyet Riesz Frigyes vezetett.

A kar 1896 után meglepően sok, 21 magántanárt képezett, akik kevés kivétellel Kolozsvárt vagy Szegeden tanszékhez is jutottak. De még a Nagyváradon rekedt Károly Irén is beírta nevét a magyar fizika történetébe.

Tudományos szempontból e kar rendkívüli teljesítményét csak úgy tudjuk igazán értékelni, ha rámutatunk, hogy a világháború előtti Magyarországon Kolozsváron kívül csak a főváros nyújtott lehetőséget (a műegyetemen és tudományegyetemen) a természettudományok művelésére és természettudósok képzésére, s akiknek ott nem jutott hely, azok Kolozsvárra jöttek. A legnagyobb hatású munkásságot Apáthy István fejté ki, Európa-szerte számon tartott intézetet működtetett Kolozsvárt. Az idegingerület vezetésének máig érvényes elméletét állítja fel, s az akadémia tagjai sorába fogadja. Mint politikus is szerepet játszik Erdély történetében. A két kolozsvári mennyiségtan tanszékről indult a századforduló legnagyobb matematikusainak a pályája. Schlesinger Lajos a függvényelmélet és a lineáris differenciálegyenletek nemzetközi szaktekintélye volt. Kolozsvári tanszékén szakkönyvtárat létesített. Az akadémia 1902-ben választotta tagjául. Pályája Németországban teljesedett ki. Mellette lett magántanár Fejér Lipót, aki majd rövid ideig tanszékét is betöltötte. A trigonometria és a matematikai analízis vágott érdeklődési körébe. Az akadémia tiszteletbeli tagjául választotta. Őt Riesz Frigyesel együtt a magyar matematikai iskola megalapítójának tekintik. Riesz a kolozsvári tanszék örököse. A függvénytan megújítójaként tartják számon, s a topológia területén is nemzetközi tekintélyt vívott ki. Szintén kiérdemelte az akadémiai tiszteleti tagságot, de még a párizsi egyetem díszdoktori címét is. Az elemi matematika tanszéken Riesz kortársa Haar Alfréd. Mindketten Szegeden folytatják pályájukat, ahol nemzetközi rangú szakfolyóiratot alapítanak. Haar matematikai felfedezéseit nevével örököztették meg (Haar-mérték, Haar-integrál). Ő is akadémikus volt. A fizikusok közül az Eötvös Loránd-tanítvány Tangl Károly a kozmikus sugárzások kutatója, akadémiai igazgató tag lesz, Pogány Bélát még kolozsvári éveiben választják fénytani kutatásai elismeréséül akadémiai levelező taggá. Pfeiffer Pétert főleg az elektromágneses hullámok terjedése foglalkoztatja⁴⁰. Borbás Vince a magyar flóra legjobb ismerője, Györfly István a mohakutatás úttörője. Richter Aladár azért érdemel említést, mert ő vetette meg az új, Majális utcai botanikus kert alapjait. Richter és Györfly az akadémia tagja volt. Nem kapott akadémiai elismerést Erdély ásványi-földrajzi leírója, Szádeczky-Kardoss Gyula és az élelmiszer-kémiában úttörő Ruzitska Béla, úgyhogy az utolsó tanári karból négyen nem jutottak be az akadémiába.

A hallgatók számát tekintve ez a kar maradt a legkevésbé népes. Diákjainak száma a századfordulón 100 körül mozgott, s 1904/5-ben érte el a 137-es maximumot. A hallgatók létszáma az 1910-es években újra száz alá csökkent, a háború alatt meg ötven alá. A diákság összetételében is jelentős változás történt: már nem csak a tanári diploma megszerzésére törekvők iratkoztak be a karra. A kiépülő intézetekben tudományos munka folyt, s elkezdődött a tudósképzés. Éppen ezért sajnálatos, hogy nem készült kimutatás a doktorra avatottakról. De ezt látszik megerősíteni a magántanárok rangos tábora is. A kar tiszteletbeli doktorok egész sorát javasolta az egyetemi tanácsnak. Közülük kiemelkedik Henri Poincaré párizsi matematikus (1902) és II. Vilmos német császár (1910). Haton a fővárosi műegyetem tanáraiként (Bodola Lajos, Klein Gyula, Rados Gusztáv, Schuller Alajos, Tötössy Béla, Wittmann Ferenc), Méhely Lajos zoológus mint a Magyar Nemzeti Múzeum állattárának őre (1905), Kalecsinszky Sándor pedig mint a Földtani Intézet vegyésze (1907) részesült e kitüntetésben.

A kar legtöbb intézete az új központi épületben kapott elhelyezést. Az alagsorban az Ásvány-földtani Intézetnek volt négy raktárhelyisége, melyek csigalépcsőn közlekedtek a földszinttel. Az Általános Növénytan Intézetnek is hét szobája volt itt. A földszint jelentős részét szintén e kar foglalta el. A főkaputól balra eső szárnyban helyezkedett el az Ásványtan-földtani Intézet (12 helyiség). A jobbra eső szárnyban az Általános Növénytan Intézetnek volt 10 helyisége. A II. emeleten az aulától nyugatra eső szárnyban a Természettani Intézet helyezkedett el (13 helyiség), a fölépcsővel szemben pedig, a Király utcai oldalon a dékáni hivatalnak és a kari könyvtárnak volt nyolc helyisége. A Király utca felőli III. emeleten az Ábrázoló Geometriai Intézet rendelkezett két teremmel. A Vegytani Intézet 1882-83-ban épült Mikó-kerti hajlékában működött. Az Állattani és Összehasonlító Bonctani Intézet a némileg bővített Mikó-villában csak nehezen fért el, úgyhogy Apáthy professzor sok utánjárással kiharcolta, hogy a villa mögé egy L alakú kétemeletes épületet emeljenek intézete számára. Ez 1907-re készült el, s az egyetemi könyvtárral egyszerre, 1909. május 18-án avatták fel Apponyi Albert közoktatásügyi miniszter részvételével. Richter Aladár professzor érdeme, hogy egy új botanikus kert létesítésére 1910-1913-ban több kertet összevásárolnak a Házsongárd-oldalon, így létrehozva egy 20 holdas földdarabot, melynek területére a professzor meg is tervezi az új fűvészkertet. A kivitelezésre azonban a közbejött háború miatt nem kerülhetett sor.

Az egész egyetem diákságát érintette az első menza felépítése, mivel az egyre növekvő számú diákságnak nagy gondot jelentett a szállás biztosítása és a kosztolás. Eleinte az egyes felekezetek teológiai, iskolai biztosítottak pár tucat helyet a híveik közé tartozó fiataloknak. 1899-ben megnyílt az „egyetemi diákasztal”, vagyis a közös étkezde, melyet vállalkozók vezettek bérelt helyiségekben. Ekkortól fogva ismételten felvetődik egy önálló épület iránti igény az étkezde számára. Miután a város az Egyetem utca végén levő jobb oldali „kőfaragók saroktelkét” felajánlja építkezési célra, megkezdődik a tervezgetés. Főleg Apáthy István és Pósta Béla professzorok, valamint Krenner Miklós joghallgató szervező munkájának az érdeme, hogy 1909-ben sor kerülhet az építkezésekre. Nagy Károly budapesti műegyetemi adjunktus tervei szerint Reményik Károly cége húzza fel a négyemeletes saroképületet, melynek ünnepélyes megnyitására 1910. szeptember 18-án kerül sor. Az első évben 300 hallgató kosztját és 44-nek a szállását biztosította. Neve akkoriban csak Menza volt. A románok 1920-ban Avram Iancuról nevezték el, majd 1940-ben a Gábor Áron diákotthon nevet kapta⁴¹.

Az 1918/19-es tanévvel lezárul az egyetem történetének első, 47 tanévre terjedő szakasza. E hosszú, közel félszázados időszakban az egyetem fejlődését néhány számadattal is szemléltetni tudjuk.

A kezdeti 42 tanszékről (40 betöltve) 61-re emelkedett ezek száma, az utolsó tanévben azonban csak 53 volt betöltve. Az idők folyamán 150 rendes és rendkívüli tanár oktatott e tanszékeken. A képzett magántanárok száma is 150 körül mozgott, közülük több mint 30-an az egyetem tanárai lettek. A diáklétszám a kezdetkor 258 volt, 1885/6-ban haladta meg az 500-at, 1898/9-ben az 1000-et, 1901/2-ben az 1500-at, 1904-ben a 2000-et, 1911/12-ben pedig elérte a csúcst 2410 fővel. A világháború idején a létszám erősen visszaesett, 1916/17-ben mindössze 420-an iratkoztak be. 1918/19-ben, az utolsó tanév idején újra 2500-ra ugrott a létszám⁴². Így az egyetem összesen 47 900-48 000 diákkal büszkélkedhetne, ha mindenki csak egy évet járt volna egyetemre. Ha e számot az átlagos tanulmányidő 4 évével elosztjuk, 12 000 diákot kapunk. Makkai László szerint mintegy 10 000-en doktoráltak Kolozsvárt - bár ez véleményünk szerint túlzás⁴³. 540 doktori disszertáció nyomtatásban is megjelent. 28 királygyűrűs (sub auspiciis Regis) doktort avattak s a tiszteletbeli doktori címet 68 személynek ítéltek oda.

Az egyetem kivette részét a világháborúból: 3661 diák vonult be katonának, s közülük 193-an hősi halált haltak. Az egyetemi klinikák többségét és az új Pasteur-épületet hadikórháznak nyilvánították. A háború alatt a kórházak 1500 ágygal működtek.

A bujdosás évei

Az első világháború végén, 1918. december 24-én vonult be Kolozsvárra a román hadsereg. A Magyarországot vezető „népkormány” utolsó intézkedésével utasítja az egyetemet, hogy törölje az alapító, Ferenc József nevét hivatalos megnevezéséből, s engedélyezi a tanári karnak, hogy hűségesküt tegyen a román államnak. A román hatóságok eleinte nem avatkoztak be az egyetem ügyeibe, az oktatást lehetett folytatni. A román sajtóban azonban vita bontakozott ki arról, hogy mi legyen az egyetem sorsa. Egyesek, mint Nicolae Iorga, a legnagyobb tekintélyű akkori román tudós, meghagyták volna, s egy párhuzamos román egyetem felállítását javasolták. Mások a fokozatos elrománosítás mellett érveltek. Az azonnali román „átvétel” harcos képviselője Onisifor Ghibu volt, aki korábban az erdélyi ortodox román iskolák felügyelőjeként tevékenykedett. Erdély román megszállását követően az itteni politikai vezetést egy Szebenben székelő - Iuliu Maniu elnöke alatt működő - Kormányzótanács vette át. Ghibu ennek lett a közoktatásügyi államtitkára. Az egyetem azonnali lefoglalására vonatkozó nézetéről rendre meggyőzte a Kormányzótanács tagjait, sőt az eleinte mérsékeltnek mutakozó elnököt is. Az átvételt, a lefoglalást ő szervezte meg.

Ghibu a Kormányzótanács részéről a kolozsvári prefektus útján május 9-én felszólítást intéztetett Schneller István rektorhoz, melyben nyilatkozatot kért arra nézve, hogy a tanári kar hajlandó-e hűségesküt tenni I. Ferdinánd román királynak és a Kormányzótanácsnak. Megjegyezték, hogy a hűségeskü megtagadását az állásról s minden eddigi jogról való lemondásnak fogják tekinteni. Az eskü letétele esetén pedig mindenki két évet kap a román nyelv tökéletes elsajátítására. Az eskü időpontját is kitűzik május 12-én délelőttre. Az egyes karok, majd az egyetemi tanács is elveti az eskü letételét a tisztázatlan politikai helyzetre (Trianon előtt voltak!), a nemzetközi jogi normákra, az egyetemi autonómiára és a magyar állam iránti korábbi esküjükre hivatkozva. Közben Ghibu tíz jó nevű román tudóst, tanárembert a kolozsvári prefektúrára rendelt, s három szakasz szuronyos román katonát felsorakoztatott az egyetem épülete köré minden kijáratot lezárva. Ahogy a rektornak az eskü megtagadására vonatkozó válasza megérkezett a prefektúrára, Ghibu Valentin Poruțiu prefektus, Nicolae Drăganu egyetemi magántanár, egy hallgató, továbbá a hadsereget képviselő térparancsnok, Ion Vasiliu őrnagy kíséretében átment a rektori hivatalba, ahol kijelentették, hogy a Kormányzótanács nevében átveszik az egyetemet. Miután Schneller megtagadta az átadást, az őrnagy erőszakot alkalmazott, aminek hatására az ősz rektor engedett, 11 órakor aláírta az egyetem átvételéről szóló jegyzőkönyvet. Másnap minden tanszéket, intézetet egy-egy katonák kísérte román megbízott, diplomás személy vett át. A segédszemélyzetet viszont - a kitoloncoltatást kilátásba helyezve - további munkára kötelezték. Október közepén bocsájtották el őket, helyükre románokat vettek fel⁴⁴.

A magyaroktól elvett épületekben és felszereléssel 1919. november 3-án nyílt meg az új román egyetem. Kétségtelenül igen rangos tanárokat sikerült megnyerniük tanszékeikre. A felavatást 1920. február 1-2-án tartották I. Ferdinánd román király részvételével⁴⁵. Utóbb, 1927-ben az egyetem felvette címébe a király nevét⁴⁶.

Az állás nélkül maradt egyetemi tanárok egy része - az orvosok, jogászok - új egzisztenciát tud teremteni magának Kolozsvárt, a békekötés kimenetelére vár. Mások már 1919 őszén Budapestre távoznak, menekülnek. 1919. augusztus 9-én ugyanis kihirdetik, hogy mindazokat, akik 1914 előtt nem voltak kolozsvári lakosok, vagy nem születtek itt, s a hűségesküt

megtagadták, kiutasítják. 1919 októberétől sokakat - öt napos határidőt adva - ki is utasítanak a román hatóságok. A magyar egyetemi hallgatók helyzete szintén meglehetősen nehéz. Csak elenyészően kevesen tudnak közülük annyira románul, hogy beiratkozhatnak az új román egyetemre. A magyarországi egyetemen való továbbtanulás viszont költségesnek ígérkezett, csak kevés család vállalhatta. Ráadásul az ott szerzett diplomát Romániában különbözeti vizsgák letételével nosztrifikáltatni kellett. Mindezek ellenére a diákok jelentős hányada Budapestre utazott tanulmányai befejezésére.

Az egyetem hiánya leginkább az erdélyi magyar egyházakat érintette, melyek akkor még számos iskolával rendelkeztek, s a tanárok utánpótlásáról gondoskodniuk kellett. Így nem csoda, hogy egy évi várakozás után az egyházak köréből indult mozgalom magyar felső-oktatási intézet létesítésére. Erről 1920. június 5-én ad hírt a kolozsvári Ellenzék című napilap. Az egyházak „nemzetközi szerződések egész sorával biztosított jogállásukra” alapozva az erdélyi kétmilliónyi magyarság „szellemi és művelődési” igényeinek kielégítésére új autonóm magyar egyetemet létesítenek. Ez jogutóda lesz az egyetem 1872-ben történt megnyitásakor bezárt egyházi főiskoláknak. Közben Magyarországra kényszerítik a trianoni békediktátumot, s Erdély sorsa ezzel megpecsételődik. Egyetlen járható útnak csak a „felekezeti magyar egyetem” megszervezése kínálkozik⁴⁷.

A szervezőbizottság július 1-jén teszi közzé az új egyetem tervezetét⁴⁸, s közli, hogy a létesítésére vonatkozó kérvény-bejelentést Mailáth Gusztáv Károly római katolikus, Nagy Károly református és Ferencz József unitárius püspök aláírásával június 26-án iktatták a kolozsvári prefektúrán. A nagyszabású tervezet egy ideális erdélyi egyetem kereteit körvonalazza, de minden esetben azt is jelzi, hogy 1920 októberében - az adott körülmények között - mi indulhatna be. Az egyetemen hat kar létesülne. A (I.) katolikus teológiai karon 15 tanszéket terveznek, mely egyelőre Gyulafehérváron működnek 6 tanárral. A (II.) protestáns teológiai kar 16 tanszéke mindhárom erdélyi felekezet részére képezne lelkészeket, egyelőre eddigi helyiségeiben marad. A (III.) jog- és államtudományi kar 22 tanszékéből 10 indulhatna meg. Az (IV.) orvostudományi kar szintén 22 tanszékén 10 rendes és 8 rendkívüli tanár osztoznék. Tervezik a kiképzéshez szükséges intézetek (klinikák) felállítását is. A (V.) bölcsészet-, nyelv- és történelemtudományi kar 29 tanszéke a művészeti ágakat is felölelné. A szerényebb (VI.) matematikai és természettudományi kar 11 tanszékét egyelőre 4 rendes és 5 rendkívüli tanár látná el. Esetleg ide csatolnák a 12 tanszékes közigazgatási fakultást és a 9 tanszékes Gazdasági Intézetet is. Ez azért merült fel, mert a Kereskedelmi Akadémia és a Gazdasági Akadémia áttérőben volt a román tannyelvre.

E kétségtelenül nagyszabású terv sajtóvitát váltott ki. Román részről többnyire elvetették, főleg azt kifogásolták, hogy miért Kolozsvárt szándékoznak az egyetemet felállítani. Szeptemberre az egyetem ügye kilátástalanná válik. A hatóságok a püspökök beadványára semmilyen választ sem adnak. Októberben a reményt vesztett diákok és oktatók is Budapest fele veszik útjukat.

Közben minden nagyobb hírverés nélkül 1920 októberének közepén mégis megindult Kolozsvárt egy szerényebb magyar főiskola Református Tanárképző Intézet elnevezéssel. Ennek alapítója Nagy Károly erdélyi református püspök, aki a teológia mellett és ennek épületében állítja fel azt. Kifelé a teológiai fakultás igazgatója képviseli, befelé teljesen autonóm, tanári kara évente elnököt és alelnököt választ. Az intézet mind tanárait, mind pedig diákjait tekintve felekezeti jellegű, s kibocsátandó diplomáit minden erdélyi magyar felekezet elismeri. A megnyitást még szeptemberben maga a püspök jelenti be a kultusz-államtitkárságon, majd - miután válasz nem érkezik - decemberben és 1921 januárjában is megismétlik az írásos bejelentést.

A tanárképző az első tanévre hat szakcsoportot indít: filozófia-pedagógia, klasszika- és modern filológia, történelem-földrajz, természettudományok, matematika, társadalomtudomány. Ezeken belül 30 kollégiumot hirdet meg s több szemináriumot. Mint látható, kifejezetten a tanárképzést szolgálja, mert akkor 60 felekezeti iskola részére kellett tanerőt biztosítani.

A tanári kar 39 tagból állott. A törzsgárdát a Ferenc József Tudományegyetem 8 rendes és rendkívüli tanára tette ki. Melléjük a magántanárok, a doktorátussal rendelkező vagy elismert munkásságú középiskolai tanárok, a teológiai professzorok, a lelkészek, és a kutatók is felsorakoztak. Az 1920/21-es tanévre a történész Márki Sándort választották elnökül, a filozófus Bartók Györgyöt alelnökül. Az 1919/20-ra megválasztott rektor, Kolosváry Bálint egyházi és történelmi jogot, a katolikus pap Erdélyi László magyar történelmet, Pfeiffer Péter fizikát, Ruzitska Béla és Széki Tibor kémiát, Buday Árpád régészetet, Szádeczky-Kardoss Gyula ásványtant, Balogh Artúr szociológiát adott elő. A magántanárok közül Marót Károly klasszika-filológiát, Varga Béla pedagógiát, Kovács István régészetet, Páter Béla botanikát, Sz[ökefalvi] Nagy Gyula matematikát oktatott. Az egyszerű „előadók” közt is olyan nevek találunk, mint Csúry Bálint (magyar hangtan), Borbély István (magyar irodalom), Kecskeméthy István (zsidó nyelvtan), Gelei József (állattan), Bíró Vencel (az erdélyi fejedelemség története), Bitay Árpád (román nyelv), György Lajos (a magyar regény története), Kelemen Lajos (Erdély története), Gergely Jenő (ábrázoló geometria), Wildt József (algebra). A felsoroltak mind olyan oktatók voltak, akiknek neve később fogalomszámba ment. Három nyelvoktató lektor egészítette ki a tanári kart. A legtöbb tanár heti 6-10 órát hirdetett, a 39 tanár összesen 205 órát⁴⁹.

Az első félévet (1920. október 15. - december 18.) 196 hallgató, a másodikat (1921. február 1. - június 1.) 190 végezte el. Felekezet szerint református volt 97, katolikus 63, unitárius 22, izraelita 9, evangélikus 6, örmény katolikus 1. A diákság vallási képe tehát tükrözte az erdélyi magyarság felekezeti megoszlását. A diákok nyolc félév után nyerhettek volna abszolutóriumot (végbizonyítványt). Erre azonban a politika nem hagyott időt.

A román sajtó csak 1921 tavaszán figyelt fel a csendesen működő intézetre, s cikkeivel megindítja ellene a tiltakozási hullámot. Júniusban maga Nagy Károly püspök vezet a felekezetek képviselőiből álló küldöttséget Bukarestbe, s tárgyal Goga kultusz-, valamint Negulescu közoktatásügyi miniszterrel, a tanárképezdére nézve minden eredmény nélkül. 1921. október 1-jén az intézetet felosztatják, irattárát lefoglalják. A hatóságok álláspontja az, hogy a fiatalok tanuljanak a román egyetemen. Éppen ezért 1922 elején pályázatot írnak ki az egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékére. Április 4-én dr. Kristóf György szászvárosi tanárt alkalmazzák helyettes, majd 1923 februárjától rendkívüli tanárként a katedrára⁵⁰.

A kolozsvári egyetem mint intézmény nem tekintette magát megszűntnek, csak birtokából kivetettnek, elűzöttnek. Ezért az egyetemi tanács Kolozsvárt élő tagjai s a Budapestre menekültek is időnként gyűléseztek, megejtették az esedékes választásokat, úgyhogy 1919-1921 között két ágazatban folyt a tevékenység. A kolozsvári ágazat egyre gyengült, a fővárosi erősödött. A kolozsvári tanárok 1920. október 8-án tartottak ülést, melyen Kolosváry Bálint rektor beszámolt az épületen kívül töltött tanév eseményeiről. A következő tanévre újraválasztották őt rektornak, s mind a négy dékánt megerősítették tisztségében.

1919 decemberében már húsz kolozsvári egyetemi tanár volt Budapesten, s ezek december 12-én Rigler Gusztáv orvosprofesszor vezetésével tanácskozást tartottak. Habár Szeged ekkor már ismételten kifejezte készségét a Kolozsvárról elmenekült egyetem befogadására, a tanárok úgy döntöttek, hogy egyelőre a fővárosban indítják meg az egyetemi munkát. Erre a minisztériumtól engedélyt kértek, de ugyanakkor Schneller prorektort kiküldték Szegedre, hogy ott tájékozódjék a letelepedési lehetőségekről. Schneller és Tóth Lajos államtitkár

tapasztalatai alapján január 17-én kimondják, hogy az egyetem elfogadja a szegedi meghívást, egyelőre azonban a tanítást Budán kezdik el. Erre vonatkozóan február 25-én jön meg a minisztertanácsi engedély a jogi, bölcsészeti és természettudományi karok, majd március 25-én az orvosi részére. A Pozsonyból elmenekült Erzsébet Tudományegyetem tanáraival közösen tartják a kurzusokat a budai Polgári Iskolai Tanítóképző Intézet (Pedagogium), az I. kerületi Állami Gimnázium és az Irgalmasok kórháza helyiségeiben⁵¹.

Az 1919/1920-as tanév II. félévben a Ferenc József Tudományegyetem élén a Schneller prorektor vezette csonka tanács állott. A jog- és államtudományi karon nyolc rendes tanár működött, köztük Menyhárh Gáspár dékán, s csak két professzor (Kolosváry Bálint, Bochkor Mihály) volt Kolozsváron. Az orvosin haton hirdettek előadásokat, s ugyanakkor tizenegyen tartózkodtak Kolozsvárt (Löte József, Veszprémy Dezső, Jancsó Miklós, Demeter György, Genersich Gusztáv, Veress Ferenc, Hevesi Imre, Reinhold Béla rendes, Höncz Kálmán, Engel Gábor, Gyergyay Árpád rendkívüli tanárok). A kart Lechner Károly prodékán vezette. A bölcsészeti karról kilencen voltak a fővárosban Dézsi Lajos prodékán vezetésével, öten (Moldován Gergely, Schilling Lajos, Márki Sándor, Erdélyi László, Bartók György) Kolozsvárt várakoztak. A matematika-természettudományi kar négy rendes és két rendkívüli tanára Györffy István, az elhunyt Fabinyi Rudolf helyére választott prodékán vezetésével működött. Csak három tanára (Szádeczky-Kardoss Gyula, Pfeiffer Péter, Ruzitska Béla) élt még Kolozsvárt. A 29 tanár és a hozzájuk csatlakozó magántanárok 80 előadást hirdettek a beiratkozott 230 hallgatónak. Február 28-án megtartották az első doktorrá avatást is. Az egyetemi tanács Kolozsvárt maradt része április 17-én kimondta, hogy minden tanár egyéni elhatározására, lelkiismeretére bízva a távozás vagy várakozás közötti döntést. Ugyanakkor a magyar közoktatásügyi minisztérium május 1-jén tudatta a kolozsváriakkal, hogy számukra fenntartja a jogigényt a katedrákra, s egyelőre szabadságoltaknak tekinti őket.

A fővárosban tartózkodó tanárok angol, francia és német nyelvű emlékiratokban tudatták a kolozsvári egyetem elvételét és a tanárok kiűzetését Európa valamennyi egyetemével. Az első Budán töltött félévről szóló, Schneller István összeállította beszámoló latin nyelven adja elő a történeteket⁵².

Az egyetemi tanács budapesti része az 1920/21-es tanévre Menyhárh Gáspár jogász-professzort választja meg prorektornak. 1920. augusztus 3-án a minisztériummal egyeztetve kimondják, hogy egy tanévet még a fővárosban töltenek, s csak 1921 őszén költöztetik az egyetemet Szegedre. 1920 októberében a debreceni egyetem is meghívja ideiglenes letelepedésre a kolozsvárit. Ezt a lehetőséget azonban elvetik, mert így az egyetem elvesztené önálló létét, beolvadna egy másikba. Az 1920/21-es tanévet a pozsonyi egyetemmel közösen Budán töltik. Az I. félévben 1003, a II. félévben 1289 diák iratkozik be az egyetemre, a Kolozsvárról érkező tanárok száma pedig fokozatosan megközelíti az 50-et. Közben Szegeden folynak az előkészületek a kolozsvári egyetem befogadására. A minisztérium Szandtner Pál jogászprofesszort nevezi ki a letelepítés kormánybiztosává⁵³.

Újraindulás és folytonosság Szegeden (1921-1940)

Szeged városa a XVIII. század végétől küzdött egy felsőfokú tanintézetért. Legalább egy jogakadémiát szerettek volna létesíteni. A kolozsvári egyetem megalapítása után a harmadik egyetemért indultak harcba, de e téren Debrecen és Pozsony megelőzte őket. Mikor a kolozsvári egyetem otthon nélkül maradt, Somogyi Szilveszter polgármester már május 19-én felhívással fordult a tanárokhoz és diákokhoz, hogy jöjjenek Szegedre. Az év őszén a szegediek a minisztériumot és a Budapesten tartózkodó tanárokat próbálták rávenni a Tisza-parti letelepedésre. Épületeket ajánlottak fel az egyetemi intézetek és otthonok számára,

továbbá negyven tanári lakást. A Schneller István prorektor vezette küldöttség 1920. januári látogatását követően az egyetem tanácsa elvben elfogadja a Szegedre költözés gondolatát, a kivitelezéssel azonban csak a trianoni békediktátum Kolozsvár sorsát megpecsételő végzése után kezdenek foglalkozni⁵⁴. A magyar minisztertanács 1921. február 1-jén hoz döntést arról, hogy a kolozsvári egyetemet Szegeden, a pozsonyi Pécsen juttatják ideiglenes otthonhoz. Az erre vonatkozó törvényjavaslatot 1921. május 27-én terjesztik a parlament elé, mely azt június 17-én egyhangúan elfogadja. A június 26-án kihirdetett 1921/XXV. törvénycikkely kimondja a két egyetem ideiglenes elhelyezését Szegeden, illetve Pécsen⁵⁵.

Az egyetem központi épületéül Szeged a királyi ítélőtábla impozáns palotáját ajánlotta fel. Itt helyezték el a kormányzati és gazdasági hivatalokat, kialakították az aulát és a szenátus tanács-termét. A jogi és a bölcsészeti kar valamennyi tanszéke s a természettudományi kar elméleti tanszékei jutottak itt helyiségekhez. A természettudományi intézetek az állami gimnáziumba kerültek. Az orvosi kar részére több épületet is átalakítottak (állami vas- és fémipari iskola, hajléktalanok menedékhelye, városi kórház, állami szemkórház, gyermekkórház).

Az egyetem tanári kara az új tanévre megválasztott Menyhárh Gáspár rektor vezetésével szeptember 22-én érkezett Szegedre. Itt Somogyi polgármester fogadta őket, s biztosította a város szeretetteljes viszonyulásáról. Az első szegedi tanácsulást szeptember 7-én tartották, s ezen a legrégebbi tanár, Márki Sándor bölcsészkar prodeán mondott köszönetet mindazoknak, akik az egyetemet megtartották a nehéz évek alatt. Az ünnepélyes tanévnyitást október 10-re tűzték ki.

A szegedi egyetemnyitás országos ünnepséggé emelkedett. A rókusai templomban tartott veni sanctéval kezdődött, majd átvonultak a központi épületbe, ahol hódolattal fogadták Horthy Miklós kormányzót és kíséretét. Zdravetz István katolikus tábori püspök és Ravasz László dunamelléki református püspök imádkozott az egyetem jövőjéért, s áldását adta tevékenységéhez. Az aulában került sor a rektorbeiktatásra. Kolosváry Bálint távolléte miatt Schneller István volt prorektor számolt be a korábbi két tanév eseményeiről, s átadta a rektori jelvényeket Menyhárh Gáspárnak. Menyhárh elmondta székfoglaló beszédét, utána az üdvözlések következtek, végül 12 jelöltet doktorrá avattak. A tanítás október 12-én vette kezdetét⁵⁶.

Az első tanév végén is országos ünnepséget tartottak az egyetemalapítás félszázados évfordulója alkalmából. 1922. május 29-én, az alapítás évfordulóján akarták megrendezni az emlékülést, de a külföldi meghívottakra való tekintettel június 29-re halasztották az ünnepést. Menyhárh rektor és Tóth Károly, a jogi kar dékánja mondott nagyhatású beszédet. Az ünnepségen az ország kormányzója is megjelent, s az egyetemet felruházta az addigi „sub auspiciis Regis”-doktori cím adományozása helyetti „sub auspiciis Gubernatoris” doktoravatások jogával, s az első három kitüntetettnek ő maga adta át az ország szegénységét jelképező vasgyűrűket. Végül díszdoktorrá fogadásra került sor. Ekkor vette át József királyi herceg a még 1918-ban neki megítélt orvosi díszdoktori oklevelet. Bethlen István miniszterelnök és Somogyi Szilveszter polgármester az államtudományok, Dohnányi Ernő zeneművész a bölcsészettudományok, Tóth Lajos államtitkár és Scherffel Aladár botanikus pedig a természettudományok honoris causa doktora lett. Az egyetemi tanács már 1920 novemberében felkérte Márki Sándor történész professzort, hogy állítsa össze az egyetem történetét, s ő ezzel el is készült az évfordulóra. Munkájának *A M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872-1922.* (Szeged, 1922) címet adta. Függelékében megtalálható a rektorok, egyetemi rendes és rendkívüli tanárok, magántanárok névsora, valamint a létszámstatisztika.

Az egyetem szegedi korszakában még két nagyobb szabású emlékünnepeket tartottak. 1926. november 22-én a névadó, Ferenc József királyra emlékeztek halálának tizedik évfordulóján.

Tóth Károly rektor és Kolosváry Bálint jogászkar dékán mondott beszédet, s az ünnepség alkalmából emlékfüzetet adtak ki. 1932. november 9-én, az egyetem megnyitásának hatvanadik évfordulóján ünnepi közgyűlést tartottak, melyen Schmidt Henrik rektor, valamint Imre Sándor bölcsészkar dékán mondott beszédet. Az eseménnyel kapcsolatban *Visszapillantás a magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem megnyitásának 60. évfordulóján* címmel 1933-ban egy Acta-füzetet jelentettek meg.

A szegedi évek legnagyobb eseménye az otthonteremtés, a véglegesség benyomását keltő építkezés-sorozat volt. Ebben fontos szerep jutott gróf Klebelsberg Kunónak, Szeged országgyűlési képviselőjének, aki 1922-től az ország közoktatásügyi minisztere lett. Ő harcolta ki azokat a hatalmas összegeket, amelyekből a szükséges épületeket fel lehetett emelni. Az építkezés költségeihez Szeged városa is hozzájárult. A legsürgősebb feladat a klinikák méltó elhelyezése volt. A Tisza-parti klinikák épületeinek megtervezésére Korb Flóris kapott megbízást, ugyanaz az építész, aki a kolozsvári klinikaépületeket tervezte. Az első kórházépület alapkövét 1926. október 5-én tette le a kormányzó, s a következő négy évben hat impozáns épület készült el. Klebelsberg ötlete volt, hogy az orvosi kar és a természettudományi kar intézeteit a fogadalmi templom körül kialakítandó épületekben helyezték el. Erre pályázatot írtak ki, melyet Rerrich Béla terve nyert meg. 1929-1930-ban emelték a templomtér árkádos épületeit, melyek klinker és vörös téglás borításukkal késő középkori olasz palotákra emlékeztetnek. Az itteni épületekben 9 intézet kapott helyet. Az ünnepélyes felavatásra 1930. október 15-én került sor, amikor az ország kormányzója megtette az utolsó kalapácsütést a címerekkel díszített zárókőre, melyen e felirat olvasható: „Menedéket talált az elűzött egyetem - 1930”.

Horthy kormányzó kezdeményezte még 1930-ban, hogy az épület árkádjai alatt Nemzeti emléksarnokot alakítsanak ki, mintegy száz neves magyar személyiségnek legyen itt kegyhelye. Köztük a kolozsvári egyetem néhány professzora is szerepel: Brassai Sámuel, Böhm Károly, Apáthy István, Plósz Sándor, a díszdoktorok közül pedig Gyulai Pál, Fadrusz János, Benczúr Gyula⁵⁷.

A Ferenc József Tudományegyetem 1921-ben Szegeden ugyanolyan szervezeti keretben folytatta munkásságát, mint amilyenben 1919-ig működött. Ugyanaz a négy kar ugyanazzal a 60 körüli tanszékkal indult meg, a tanszékek azonban nem voltak mind betöltve (már Kolozsváron sem). Elvileg minden kolozsvári rendes és rendkívüli tanár, adjunktus, tanársegéd részére fenntartották az első szegedi tanév végéig az állást. Voltak, akik lemondtak róla, Erdélyben maradtak, néhányan a fővárosban kaptak tanszéket, s páran elhunytak. Így a második szegedi tanév (1922/23) I. félévben 44 tanszéken rendes, egyen rendkívüli tanár dolgozott. Munkájukat 25 magántanár egészítette ki. A tanszékeket rendre átszervezték és betöltötték, néhol újakat létesítettek. 1931/32-ben volt az egyetemnek legtöbb tanszéke: 62. Ekkor azonban a gazdasági válság hatására elrendelték a visszafejlesztést, a „karcsúsítást”. A katedrák közül többet nem töltöttek be, másokat pedig összevontak, úgyhogy 1934/35-től 47 betöltött tanszékkal működött az egyetem. Az 1936/37-es tanévben 4 címzetes rendes, 21 címzetes rendkívüli, 95 magántanár tartott alkalmilag előadásokat, az adjunktusok száma 15 volt. A tudományos és oktatási segédszemélyzet 200 fő körül mozgott. A fentiek előrebocsátásával - a hiányos adatok miatt - főleg a karok rendes tanári állományát tudjuk bemutatni.

A jog- és államtudományi kar keretében szereplő 16 tanszékből 1922/23-ra 12 volt betöltve. Ezekből nyolcat volt kolozsvári tanára foglalt el: a büntetőjogot - Lukáts Adolf, a jogfilozófiát - Moór Gyula, az egyházjogot - Kosutány Ignác, a politikát - Szandtner Pál, a magyar közigazgatási és pénzügyi jogot - id. Boér Elek, a magyar magánjogot - Kolosváry Bálint, a polgári törvénykezési jogot - Tóth Károly, az osztrák magánjogot - Menyhárth Gáspár. Az

alkotmány- és jogtörténeti (Bochkor Mihály) és a politikai (Réz Mihály) tanszékek professzorai időközben meghaltak. A politikaira a magyar közjog kolozsvári professzora, Szandtner Pál ment át, s két évig korábbi tanszékét is helyettesítette, míg arra 1923-ban Polner Ödönt nevezték ki. Az alkotmány- és jogtörténetnek 1921-ben Ereky István, majd 1927-től Iványi Béla lett a professzora. Erdélyben maradt a római jog tanára, Kiss Mór, helyére Szegeden Kiss Albert, 1938-tól Személyi Kálmán került. Kolozsvárról Budapestre pályázott át a közgazdaságtan és pénzügytan professzora, Navratil Ákos. Helyette 1934-ig Kováts Ferenc a professzor. Ekkor a tanszék megszűnik. A fővárosban kap tanszéket Kuncz Ödön is, az ő kereskedelmi és váltójog tanszékét csak 1926-ban töltik be Túry Sándor Kornéllal. Pestre ment még a statisztika tanára, Kovács Gábor, az ő helyét Szegeden Laky Dezső kapta meg, utóda 1925-től az alkotmány- és jogtörténeti katedráról átpályázó Ereky István. Miután 1927-ben Kosutány Ignác nyugdíjba vonul, nem töltik be az egyházjogi tanszéket. Az 1924-ben elhunyt Lukáts Adolf utóda a büntetőjogi katedrán Heller Erik. A Tóth Károly halálával (1928) megürült tanszéket csak 1937-ben töltik be Balás P. Elemérrel. Moór Gyula (1928), Szandtner Pál (1928) és Kolosváry Bálint Budapestre megy át. Moór örököse Horváth Barna, a Szandtneré Csekey István, a Kolosváry magyar magánjogi tanszékére pedig Menyhárh Gáspár pályázik át. Menyhárh korábbi tanszéke megszűnt. Érdekes Finkey Ferenc pályája, aki 1896-ban Kolozsváron szerez magántanárságot, s 1912-ben vele töltik be az új büntető perjogi tanszéket. 1915-ben átpályázik Pozsonyba, s tanszéke betöltetlen marad, majd 1921-ben újra elfoglalja a katedrát Szegeden, de alig két év múlva a koronaügyészi méltóságba emelkedik, s tanszékét felszámolják. A Moór Gyula tanszékéből kiválás útján jön létre 1923-ban a nemzetközi jogi tanszék, s ezt Buza László kolozsvári magántanárral töltik be. A karon 1931/32-ben 16 jogtanár működött, majd számuk 1936/37-ben lepadt 10-re. (A keretben 11 tanszék maradt.) E tanévben egy címzetes rendes, 5 címzetes rendkívüli és 13 magántanár szerepelt a kar nyilvántartásában. A kar fokozatos leépítése mintegy előkészítette a szegedi felszámolást, az 1940 őszen megnyitott Horthy Miklós Tudományegyetemen ugyanis nem indították be a jogi képzést. A tanárok többsége Kolozsvárt folytatta pályáját.

Alighanem a jog- és államtudományi kar volt a legkevésbé költségigényes, itt a legkevesebb tanár a legtöbb diákot oktatta. Ezen a karon az ötödik tanévben (1925/26) haladta meg a diáklétszám az 500 főt, a legnagyobb pedig 1930/31-ben volt: 1453, aztán visszaesett 750 körülire⁵⁸. Az 1920-as évek közepétől az egyetem hallgatóinak felét a jogászok tették ki. A rendes doktorrá avatottak számát nem ismerjük. Tiszteletbeli jogtudományi doktorátussal tüntették ki báró Wlassics Gyula volt minisztert, Glattfelder Gyula csanádi püspököt, Balogh Jenő nyugalmazott igazságügyminisztert, Angyal Pál egyetemi tanárt és Finkey Ferenc koronaügyészt. Államtudományi díszdoktorátust kapott gróf Bethlen Istvánon és Somogyi Szilveszteren kívül William Hamilton Drummond, a vallási világszövetség titkára, Kovács Alajos, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, Némethy Károly nyugalmazott államtitkár, Concha Győző egyetemi tanár, Carl Heinrich Becker berlini egyetemi tanár, Aigner Károly, Szeged főispánja, Luis Graig Cornish amerikai unitárius lelkész, Sir Robert Gower, az angol alsóház tagja.

Az orvostudományi kar kolozsvári keretében 17 tanszék szerepelt, közülük 15 volt betöltve. Szegedre 12-en jöttek át: a leíró és tájbonctanra - Davida Leó, a kórbonctanra - Veszprémy Dezső, az általános kór- és gyógytanra - Lőte József, a gyógyszerstanra - Issekutz Béla, az élettanra - Veress Elemér, az orvosi vegytanra - Reinbold Béla, a törvényszéki orvostanra - Demeter György, a közegészségstanra - Rigler Gusztáv, a belgyógyászatra - Jancsó Miklós, a szemészetre - Imre József, a bőr- és bújakórtanra - Veress Ferenc, az elmekórtanra pedig - Lechner Károly. Időközben meghalt a nőgyógyász Szabó Dénes, a gyermekgyógyász Genersich Gusztáv és az ortopéd Hevesi Imre. A nőgyógyászati tanszéket 1921-ben Kubinyi

Pállal, 1927-ben Berecz Jánossal, 1939-ben pedig Batizfalvi Jánossal töltik be. A gyermekgyógyászat professzora 1921-től Hainiss Elemér, 1931-től pedig Kramár Jenő. Az ortopédiai tanszéket megszüntetik. A Kolozsvárt is évek óta betöltetlen sebészeti tanszékre 1921-ben Vidakovits Kamilló magántanárt nevezik ki. A szövet- és fejlődéstani tanszéket Kolozsvárt Apáthy István helyettesítette, s Szegeden is különböző orvosprofesszorok helyettesítik, míg 1936-ban a bonctanhoz csatolják, úgyhogy Szegeden 15 betöltött s egy betöltetlen tanszékkal indulnak. Az idősebb, Kolozsvárról jött professzorok közül néhányan meghalnak. Elsőként Lechner Károlyt ragadja el a halál (1922). Utóda Szabó József, majd Miskolczy Dezső lett. 1924-ben Veszprémy Dezső tanszéke ürül meg, akinek Balogh Ernő és Baló József a követői a kórbonctanon. Demeter György utóda 1925-től Jankovich László, akit 1934-es távozása után helyettesítenek. Az 1927-ben elhunyt Reinbold Béla helyére Szent-Györgyi Albert kerül. Jancsó Miklós halála után 1931-ben kettéosztják a belgyógyászatot: az alaptanszéken Rusznyák István, a belgyógyászati diagnosztikán Purjesz Béla a professzor. Veress Ferenc csak egy évig marad Szegeden, visszatér Kolozsvárra. A bőrgyógyászat professzora 1923-tól Poór Ferenc, 1936-tól pedig Melczer Miklós. Davida Leó még 1921-ben átadja fiának, Davida Jenőnek az anatómiai tanszéket, akinek halála után 1929-től Kiss Ferenc, majd 1934-től Gellért Albert a professzor. A szemész Imre József 1924-ben nyugdíjba megy, utóda Ditrői Gábor. Lőte Józsefet 1927-ben nyugdíjazzák, utóda Jeney Endre, Tomcsik József, végül, 1936-tól pedig Lőrincz Ferenc. Budapestre pályázik át Rigler Gusztáv és Issekutz Béla. Az előbbi helyét 1928-ban Darányi Gyulával töltik be, majd a kórtant a közegészségtanhoz kapcsolják, s így Tomcsik József, illetőleg Lőrincz Ferenc adják elő. Issekutz örököse 1937-től ifj. Jancsó Miklós. Veress Elemér az egyetlen, aki 1946-ig tanszékén (életten) marad. Így a tanszékek száma 1931/32-ben 16-ra növekedik, egyetlen új tanszék a belgyógyászati diagnosztikai. Itt a legkisebb a csökkentés, 1935-re mindössze tanszékeket vonnak össze: a kórtant a közegészségtannal, a törvényszéki orvostant a kórbonctannal, a szövet- és fejlődéstant pedig a bonctannal. Így a szövet- és fejlődéstan sem Kolozsvárt, sem Szegeden nem önállósult.

Ezen a karon volt a legtöbb segédtanerő. 1929-30-ban például a 14 rendes tanár munkáját két címzetes rendkívüli tanár (Purjesz Béla belgyógyász, Dávid Lajos gyógyszerész) és 17 magántanár segítette. Az oktatásban 6 adjunktus, 43 tanársegéd, továbbá díjas és díjtalan gyakornokok sora segédkezett. 1936/37-ben a tanszékvezetők száma 14 (közülük 3 rendkívüli tanár), de megjelenik egy címzetes nyilvános rendes, 11 címzetes nyilvános rendkívüli és 41 magántanár. Az adjunktusok száma 8, a tanársegédé 49. Az elméleti-preklinikai tárgyakat általában intézeti keretben oktatják, a többit a klinikákon. Nem volt külön tanszéke a Fogászati Klinikának (Intézetnek) és a fül-orr-gégészetnek. Az Elme- és Ideggyógyászati Klinika keretében 1931-ben Agykutató Intézetet létesített Miskolczy Dezső professzor.

A Ferenc József Tudományegyetemnek csak Szegeden működő tanárait nem áll módunkban szakmai téren méltatni, de ki kell emelnünk az orvosi biológia professzorának, Szent-Györgyi Albertnek a nevét, aki a C-vitamin felfedezéséért mint szegedi tanár kapott 1937-ben Orvosi Nobel-díjat. A matematikai és természettudományi kar javaslatára a jeles tudóst 1938-ban az egyetem tiszteletbeli doktorává avatták.

A kar diáksága meglepő módon fokozatos csökkenést mutat: 1922/23-ban vannak a legtöbben, 558-an (+54 gyógyszerész), 1926-1934 között 350-400 körül ingadozik a létszám (a gyógyszerészek száma 35-45). Az utolsó, 1939/40-es tanévben mindössze 232 (+32)-en vannak. Az orvosit végzettek mind doktoráltak is. E kar kezdeményezésére az 50 évvel korábban doktoráltaknak aranyoklevelet adnak. 1928. május 29-én Agyagási Károly és Kovács Áron orvosok vehették át az első aranyokleveleket. A kar felterjesztésére kapott tiszteletbeli doktori címet Lukács György miniszter (1923), Korányi Sándor és Buday Kálmán orvos-

professzor (1933), Schaffer Károly agykutató ideggyógyász professzor (1934) és Hóman Bálint miniszter (1940).

A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kar kolozsvári keretében 16 tanszék volt. Szegedre 10 professzor ment át: Bartók György (filozófia), Schneller István (pedagógia), Hornyánszky Gyula (klasszika-filológia - görög), Csengery János (klasszika-filológia - latin), Dézsi Lajos (magyar irodalomtörténet), Schmidt Henrik (német nyelv és irodalom), Karl K. Lajos (francia nyelv és irodalom), Márki Sándor (egyetemes történelem), Szádeczky-Kardoss Lajos (magyar történelem), Erdélyi László (magyar művelődéstörténet). A magyar nyelvészeti tanszék Kolozsvárt 1918 óta nem volt betöltve, az ural-altáji nyelvészet professzora, Gombocz Zoltán, valamint a földrajz szakos Cholnoky Jenő a fővárosi egyetemre ment át. Az ókori egyetemes történeti tanszék (Schilling Lajos) és a régészet (Pósta Béla) professzorai időközben meghaltak. A román szakos Moldován Gergely Kolozsvárt maradt. Szegeden a magyar nyelvészeti tanszéket 1922-ben Horger Antallal, az ural-altáji nyelvészetet ugyanazon évben Mészöly Gedeonnal töltötték be. Mindketten 1940-ig működtek, akárcsak a földrajzra kinevezett Kogutowicz Károly. A régészeti tanszékre Buday Árpád kolozsvári magántanár került 1924-ben. Halálát követően (1937) a néprajzoscént is ismert Banner János foglalja el a tanszéket. Az ókori történeti tanszék 1923-ban a klasszika-filológiáról átmegy Hornyánszky Gyula, majd Budapestre való távozása (1925) után a katedra betöltetlen marad. A Kolozsvárról jöttek közül Bartók György és Schmidt Henrik 1940-ig helyén marad. Karl K. Lajos 1922-ben nyugdíjaztatja magát, helyére 1925-ben Zolnai Béla kerül. 1923 végén Schneller kéri nyugdíjaztatását, utóda Imre Sándor, aki 1934-ben a fővárosba távozik, s tanszéke megszűnik, illetőleg beleolvad a pedagógia-lélektan tanszékbe. A klasszika-filológián a történelemre átment Hornyánszky utóda 1923-tól Huszti József. Csengery 1927-ben nyugdíjaztatja magát, s helyére Förster Aurélt alkalmazzák 1928-ban. A két tanszéket 1926-ban Klasszika-filológiai Intézetként összevonják, s Huszti 1934-ben való távozása után Förster marad az egyedüli tanár. Szádeczky-Kardoss Lajos 1929-ben nyugdíjba vonul, utóda 1930-tól Mályusz Elemér, 1934-től Deér József. Márki Sándor halálát követően Fogel József az egyetemes történelem tanára. Dézsi Lajos elhunytakor Sík Sándor foglalja el a tanszéket (1932). Erdélyi László nyugdíjazásakor (1938) tanszéke megszűnik. E karon aránylag több új tanszék létesül. Várkonyi Hildebrand számára 1929-ben egy pedagógia-lélektan katedrát állítanak fel, mely 1934-ben a kezdetektől működő pedagógiai tanszéket is magába olvasztja. 1930-ban egy második filozófiai tanszék létesül, ezt Mester Jánossal töltik be. 1929-1934 között működik a néprajzi tanszék, melynek vezetője Solymossy Sándor. Az 1936-ban alapított olasz tanszéken Várady Imre ad elő, a már 1921-ben felállított Művészettörténeti Intézet 1939-ben kap külön tanárt Felvinczi Takáts Zoltán személyében. 1929-1932 között átmenetileg van egy második irodalomtörténeti tanszék is (Sík Sándor), de aztán a kettő egyesül. Így az 1922/23-ban beindult 10 katedra 1931/32-re 18-ra szaporodik, majd az összevonások nyomán 1934/35-re mindössze 13 marad közülük. 1936/37-ben a kar állományában 1 címzetes rendes, 4 címzetes rendkívüli, 22 magántanár, valamint 2 adjunktus szerepelt.

A karon belül a tanszékek az 1920-as évektől mind intézetként működtek, a tanársegédekkel, illetőleg az adjunktusokkal együtt tudományos műhelyt képeztek.

Ennek és a matematika-természettudományi karnak a diákságát színezte és a létszámot nagymértékben növelte Klebelsberg Kunó miniszternek az a határozata, hogy Budapestről a Polgári Iskolai Tanárképző, illetőleg Tanárnőképző főiskolát 1928-ban egyesítve Szegedre helyezte, s részben az egyetemhez kapcsolta. A bölcsészeti karon az első tanévre csak 18 diák iratkozott be, de 1927/28-ra számuk 105-re nőtt, s ezután 1931/32-ig gyorsan növekedett a létszám (421), a továbbiakban 400 körül maradt. A legtöbben az utolsó, 1939/40-es tanévben voltak: 463-an. Ezekhez járult az évi 150-200, végül 350 tanárképzős. A kar javaslatára tíz

személyt tüntettek ki tiszteletbeli doktori címmel, köztük Teleki Pál egyetemi tanárt, miniszterelnököt (1922), Dohnányi Ernő zeneművészt (1922), Berzeviczy Albert MTA-elnököt (1936), Móra Ferenc író (1935), továbbá lengyel, észt, angol és amerikai tudósokat.

A kar 1930-ban jutott megfelelő otthonhoz, az államvasutaktól átengedett leszámoló palotát alakították át tanszékei, intézetei számára. A matematika-természettudományi kar intézeteinek egy része is ide került.

A matematikai és természettudományi kar keretében létező 12 tanszékből Kolozsvárt az utolsó tanévben 10 volt betöltve. Közülük 7-nek a tanára ment át Szegedre: Apáthy István (állattan), Györffy István (növénytan), Pfeiffer Péter (gyakorlati fizika), Ortway Rudolf (elméleti fizika), Pogány Béla (kísérleti fizika), Haar Alfréd (geometria) és Riesz Frigyes (matematika). Az egyik kémikus, Fabinyi Rudolf 1920-ban meghalt, a másik, Ruzitska Béla, valamint a geológus Szádeczky-Kardoss Gyula Kolozsvárt maradt. A két vegyészeti tanszéket szerves és gyógyszer-taninak, illetőleg általános és szervetlen vegytaninak nevezték el. Az előbbin 1922-ben Széki Tibor kolozsvári magántanár lett a vezető, az utóbbin 1921-től Bodnár János, a szintén Kolozsvárt habilitált magántanár a megbízott előadó. Széki 1935-ben távozik a fővárosba, tanszékét utána helyettesítik. Bodnár már 1923-ban Budapestre megy, helyét 1924-ben Kiss Árpád kapja meg. A geológián 1921/22-ben Gaál István, majd 1923-tól Szentpétery Zsigmond kolozsvári magántanár a professzor. A Kolozsvárról áttelepedettek közül Györffy és Riesz 1940-ig a katedrán marad, Apáthy István örököse pedig 1924-től a Kolozsvárt habilitált Gelei József. Haar Alfréd 1925-ben átmegy a matematikai tanszékre Riesz Frigyes mellé, majd 1933-ban meghal. A geometrián utóda 1925-től Kerékjártó Béla, 1939-től Szőkefalvi-Nagy Gyula. Mikor Pfeiffer Péter 1932-ben nyugalomba vonul, tanszéke megszűnik. Pogány Béla 1923-ban, Ortway Rudolf 1928-ban megy át a fővárosi tanszékre. Pogány tanszékét 1924-ben Fröhlich Pál, az Ortwayét 1930-ban Bay Zoltán kapja meg. Ő már 1936-ban Budapestre távozik, 1939-től Gombás Pálé a tanszék. Újabb tanszéket csak az állatrendszertan számára létesítettek, ezt 1924-től Farkas Béla töltötte be. A karon beindulásakor, 1922/23-ban 8 tanszék működött, melyeknek száma 1931/32-re érte el a kolozsvárinak megfelelő 12-t. Ezek közül 1934/35-re 9 maradt. 1936/37-ben a kar mellett egy címzetes rendes és egy címzetes rendkívüli, valamint 19 magántanár hirdetett órákat. Öt adjunktust alkalmaztak.

A kar keretében a tanszékek többsége intézetet alkotott, az állattan és a geológia esetében „gyűjteménytár” volt a megnevezés. A matematikai oktatást szeminárium keretében végezték, 1932-től külön Bolyai Intézet létesült.

A diáklétszám már az első tanévekben 90 körül volt, 1927/28-ban elérte a 150-et, s fokozatosan növekedett az utolsó tanév (1939/40) 296 diákjáig. E karon tanultak az I. éves gyógyszerész-hallgatók, akiknek létszáma inkább csökkenő tendenciát mutat, a kezdeti 50 körüliről visszaesik 20-25-re. Az e karhoz csatlakozó polgári iskolai tanárképzősök száma 1928-tól (40) évről évre emelkedik, a végén megközelíti a 150-et. E kar javaslatára 8-an kaptak tiszteletbeli doktori címet: Scherffel Aladár (1922) és Wagner János (1933) botanikusok, Biró Lajos (1925) entomológus, Tóth Lajos (1922), Szent-Györgyi Albert (1938) és Kiss Ferenc (1939) orvostudósok, az egyetem tanárai, továbbá Klebelsberg Kunó (1926) miniszter és Sydney Bruce Snow (1937) amerikai unitárius teológiai tanár.

E kar intézetei az átalakított leszámoló palotában, valamint a templomtéri új épületekben működtek.

A szegedi letelepítéskor az egyetemnek és a tanszékeknek nem volt könyvtára: minden Kolozsvárt maradt, úgyhogy többnyire fővárosi könyvtárak, intézmények, valamint magánszemélyek adományaiból és az ide irányított köteles példányokból jött létre az egyetemi

könyvtár. Az 1930-as évek végére állománya megközelítette a negyedmilliót. Igazgatói Bibó István és Sulica Szilárd voltak. Az egyetemi munka támogatására, a tudományos élet keretében létrehozták a Szegedi Egyetembarátok Egyesületét (a Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesületét), mely sokban az Erdélyi Múzeum-Egyesületre emlékeztetett. Szakosztályonként szerveződött, elnököt, titkárt választott, tudományos üléseket, népszerű előadásokat rendezett. Az egyetem intézeteiben született dolgozatok közlésére 1922-ben megindították az *Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco-Josephinae* (A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tudományos Közleményei) kiadványt, mely a tudományágak szerint hét sorozatban jelent meg az illetékes professzorok szerkesztésében. 1940-ig összesen 81 füzetet adtak ki.

A diákok elszállásolása, étkeztetése eleinte nagy nehézségekbe ütközött. Ezek megoldására jött létre 1923-ban Szandtner Pál jogászprofesszor vezetésével a Diákjóléti és Diákvédő Iroda. Az állam egyetlen nagyobb diákotthont létesített, a Horthy Miklós Kollégiumot. Aztán a különböző felekezetek, egyesületek nyitottak diákszállásokat. Így jött létre a Bocskai Internátus, a Szent Imre Kollégium, a Szent Erzsébet Leányotthon, a Bethlen Gábor Internátus, a Főiskolai Otthon. A tanárképzősök az Apponyi Kollégiumnak lehettek tagjai. A kosztolást a *Mensa Academica Publica* könnyítette meg.

A szegedi 19 tanév alatt 106 tanszéket betöltő tanára volt a 4 karnak. Közülük 5 Kolozsvárról jött, s a visszatérésig, 1940-ig a katedrán maradt. Bartók György, Györffy István, Riesz Frigyes, Schmidt Henrik, Veress Elemér közül Kolozsvárra újra csak Bartók és Györffy került vissza. A Szegeden képzett magántanárokról, felavatott doktorokról nem áll rendelkezésünkre kimutatás. Tiszteletbeli doktori címmel negyven külföldi és belföldi tudóst, közéleti személyiséget tüntettek ki.

A diákság 1928-tól kettős összetételű, az egyetemi hallgatók mellett főiskolai hallgatókból állt. Ez utóbbiak száma fokozatos növekedést mutat: a kezdeti 75-ről 1939/40-re 500 fölé emelkedik. A tulajdonképpeni egyetemi hallgatók száma ugyanakkor 1931/32-ig emelkedik (988-ról 2196-ra), majd fokozatosan csökken az utolsó tanévig - a visszafejlesztés eredményeként - 1984-re. Az egyetemista és a főiskolai hallgatók száma együttesen szintén az 1931/32-es tanévben volt a legnagyobb: 2460 személy, majd ezután rendre lecsökkent 1626-ra. Az egyetemnek legnépesebb szegedi tanévében majdnem ugyanannyi hallgatója volt, mint az utolsó - és egyben legnépesebb - kolozsvári tanévében (2570 fő). Ha mindenki csak egyetlen tanévet hallgatott volna, akkor 30 000-nél több diákja lett volna a szegedi korszaknak, vagyis 18 000-rel kevesebb, mint az előző kolozsvárinak, mely 47 tanévig tartott. Természetesen, nem csak a szegedi gyors fejlesztés, kiépítés idézte elő ezt a nagy létszámnövekedést, hanem a mind általánosabbá váló felsőfokú diploma iránti igény is.

Visszatérés, kitartás Kolozsváron (1940-1945)

A második világháború folyamán meghozott 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés Észak-Erdélyt és a Székelyföldet visszacsatolta Magyarországhoz. Kolozsvárra szeptember 11-én vonultak be a magyar csapatok. A város „visszatérési ünnepségére” szeptember 15-én került sor a Főtéren, Horthy Miklós kormányzó jelenlétében.

A román Nemzetnevelésügyi Minisztérium a döntés meghozatalát követően úgy határozott, hogy a kolozsvári román egyetemet Nagyszebenbe menekíti, s felszólította a tanszékvezetőket, hogy a munkásságukhoz szükséges minden felszerelést, kiadványt vigyenek magukkal. Ennek az lett az eredménye, hogy teherautószámra vitték el főleg az orvosi berendezéseket. Szeptember 7-én a román minisztérium az egyetlen magyar professzort, Kristóf Györgyöt bízta

meg az egyetem átadásával. Erre szeptember 12-én reggel került sor, amikor a Molnár Andor közoktatásügyi miniszteri tanácsos vezette küldöttség átvette az egyetem főkapujának és rektori hivatalának a kulcsait. Azután az egyes intézetek, hivatalok, klinikák átvétele is megtörtént. Az átvételnél a kolozsvári magyar értelmiség részéről megjelent Gyergyay Árpád és Ruzitska Béla, a Ferenc József Tudományegyetem rendkívüli tanárai, Kelemen Lajos főlevéltáros, Bíró Vencel egyetemi magántanár, piarista rendfőnök, György Lajos egyetemi magántanár, az erdélyi magyar diákság tanulmányi igazgatója, Koleszár László egyetemi magántanár, az Erdélyi Múzeum-Egyesület orvosi szakosztályának elnöke, Dávid Béla nyugalmazott egyetemi gondnok. Gyergyay és Koleszár rögtön megbízatást kapott a klinikák megszervezésére, a kórházi munka újbóli beindítására. A csaknem 1700 kórházi ágyon akkoriban vagy 300 beutalt beteg feküdt, de a román orvosok szinte mind távoztak, s a felszerelést is elvitték. Az egyetem átvételi ünnepségét szeptember 26-án tartották az aulában. Vitéz Nagy Iván minisztériumi osztálytanácsos beszédében főleg azok helytállását emelte ki, akik az elmúlt évtizedek alatt a kisebbségi körülmények között is megőrizték a magyar egyetem eszméjét, tárgyi emlékeit. Külön szolt Kristóf György szolgálatáról⁵⁹.

A kolozsvári eseményekkel párhuzamosan megindult Budapesten is a szervező-előkészítő munka. Természetesnek tűnt, hogy az 1921-ben csak ideiglenesen Szegedre telepített Ferenc József Tudományegyetem most hazatérjen eredeti székhelyére, Kolozsvárra. Ehhez azonban törvényes keret kellett. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter Szily Kálmán államtitkár kíséretében szeptember 13-án Kolozsvárra jött, hogy tájékozódjék az egyetem visszatelepítési lehetőségeiről és az itteni igényekről. Majd a kidolgozott törvényjavaslatot 1940. október 2-án benyújtotta a képviselőháznak, amely október 15-én tárgyalta meg, a felsőház pedig október 16-án fogadta el. A kormányzó október 18-án látta el kézjeggyével, s másnap mint az 1940. évi XXVIII. törvénycikket tették közzé⁶⁰.

Ez a 11 paragrafusos törvény az egész magyar felsőoktatást bizonyos mértékig átszervezi, néhány egyetemi kar működését felfüggeszti. A Ferenc József Tudományegyetemet nem csak visszahelyezi Kolozsvárra, hanem egy ötödik, közgazdaságtudományi kar felállításáról is gondoskodik. Szegeden egy négy karos „Magyar Királyi Horthy Miklós Tudományegyetem” felállítását határozza el, de az itteni jog- és államtudományi kar működését átmenetileg szünetelteti. A törvény részletkérdésekben a minisztériumra bízta a döntést. A tanárok kinevezése továbbra is meghívás vagy hármass jelölés alapján történik. De az átszervezés alkalmával a miniszter terjeszti elő a kinevezendő személyeket a kormányzónak. A vallás- és közoktatásügyi miniszter biztost nevezhet ki az átszervezési munkák irányítására.

Kolozsvárra miniszteri biztosul Szily Kálmán államtitkárt küldték ki. Mire a törvény szentesítést nyert, a tanári kar névsora is összeállott. A visszatelepítés eléggé vitatható sajátsága, hogy nem a szegedi tanári kar költözött át Kolozsvárra. A tanszékekre a szegedi tanároknak is pályázniuk kellett. Lényegében mindazok, akiknek megvolt a tudományos képesítésük, munkásságuk, s esélyesnek tartották magukat, pályázhattak. Nincs adatunk arra, hogy hány pályázat érkezett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, s az sem eléggé tisztázott, hogy milyen elvek alapján válogatták össze a tanári kart. Részben a sok kielégítendő igényre való tekintettel emelték a tanszékek számát minden addiginál magasabbra: 85-re. A kinevezettek közül nem éppen mindenki rendelkezett a kellő munkássággal, magántanári fokozattal, emiatt 24-en rendkívüli tanári alkalmazást kaptak. Az 1941-ben Nagy Iván közreműködésével írt tanulmány⁶¹ az így kialakult tanári kart, eredetét tekintve, három csoportba sorolja. Először azokból válogattak, akik a román uralom alatti nehéz éveket Erdélyben töltötték, s az itteni elszigetelt helyzetben is tudományos munkásságot folytattak. Másodsorban azok a tudósok jöttek számításba, akik Szegedről vagy más magyar egyetem köréből pályáztak, s csak harmadsorban tekintettek az induló tudósnevezésekre. Ez utóbbiak is

lehetőleg erdélyi származásúak voltak, akik külföldön tökéletesítették tudásukat, s esetleg erdélyi vonatkozású kutatási témával foglalkoztak.

Horthy kormányzó október 19-én írta alá a rendes és rendkívüli tanárok kinevezését, s eskütételükre 23-án délután került sor az egyetemi aulában, Hóman Bálint közoktatásügyi miniszter jelenlétében. Két tanárnak nem kellett esküt tennie: Bartók György és Győrffy István még 1919 előtt a kolozsvári egyetem tanáraként tette azt le. Ezután került sor az egyetemi tanács megalakítására. Rektort nem kellett választani, mert e tisztségre még Szegeden a jogfolytonosságát megtartó Bartók Györgyöt választották. Az öt karból kettőnek a Szegeden már kijelölt dékánját erősítették meg Buza László (jog) és Szőkefalvi-Nagy Gyula (matematika-természettudomány) személyében. Az orvosi karon Berde Károlyt, a bölcsészeten Várady Imrét, a közgazdaságin Szentkirályi Sámuelet méltatták a dékáni székre. Utána a jogi kar javaslatára az egyetem Csáky István külügyminisztert - aki Teleki Pál miniszterelnök kíséretében érkezett - tiszteletbeli doktorrá avatta. Ugyanakkor elhatározták, hogy Rust Bernhard német nevelésügyi és Bottai Giuseppe olasz nemzetnevelési minisztert is tiszteletbeli doktori címmel tüntetik ki.

A kolozsvári kinevezések jegyzéke alighanem már október 19-e előtt kiszivárgott. Ezzel magyarázható, hogy 1940. október 16-án a Ferenc József Tudományegyetem utolsó szegedi sub auspiciis doktori avatása után Bartók György rektor és Buza László jogi dékán vezetésével a tanárok egy része búcsút vett Szeged városától és dr. Pálffy József polgármestertől. Buza beszédében megállapította: „Szeged egy mindenéből kifosztott menekült egyetemet fogadott be, s az egyetem itt egészen rövid idő alatt virágzásnak indult. Ha visszagondolunk az egyetem budai életére a Szegényház utcában, mikor egyetemünk pusztasága léte is bizonytalan volt, meg kell állapítanunk, hogy Szegeden csoda történt a menekült egyetemmel”⁶².

A Ferenc József Tudományegyetem ünnepélyes kolozsvári megnyitására október 24-én, csütörtökön került sor. A reggeli mise és istentisztelet után Magyarország kormányzója Hóman miniszter kíséretében érkezett az egyetem előcsarnokába. Itt a miniszter jelentést tett az egyetem hazatéréséről, szervezéséről, a rektor üdvözlő beszédet mondott, majd bemutatta a nyugalmazott, illetőleg most kinevezett tanárokat. Az ünnepség a Mátyás Király Diákházban (Egyetemi háza) folytatódott. A földszinti teremben a kormányzó az erdélyi művészeti-tudományos élet legjelesebbjeit tüntette ki Corvin-lánccal (3 személy), illetve Corvin-koszorúval. Az egyetemi oktatók közül Corvin-láncot Balogh Artúr nyugalmazott professzor, jogtudós, Corvin-koszorút pedig Bíró Vencel történész, Gyergyay Árpád orvostudós, György Lajos és Kristóf György irodalomtörténészek, Scheffler János egyházjogász, Tavaszy Sándor és Varga Béla bölcsészek kaptak. Az emeleti díszteremben Bartók György rektor mondott megnyitó beszédet, majd üdvözlések következtek, befejezésül elénekelték a Szózatot. Az ünnepség után a kormányzó a Corvin-rend kitüntetettjei kíséretében megkoszorúzta a főtéri Mátyás-szobrot.

Teleki Pál földrajztudós, miniszterelnök és Hóman Bálint történész, vallás- és közoktatásügyi miniszter tudománypolitikai előrelátását bizonyítja, hogy a kolozsvári egyetem mellé az 1940. október 19-i rendelettel felállítják az Erdélyi Tudományos Intézetet Magyarország és különösen Erdély földrajzi, néprajzi, történeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, irodalmi, ember-tani kérdéseinek tanulmányozására. Az intézet Tamás Lajos igazgatása alatt 11 szakosztállyal működik. Tagjai az egyetem tanárainak egy részén kívül az intézeti tanárok, munkatársak. Számos értékes tudományos művet állítanak össze, tesznek közzé⁶³.

A Ferenc József Tudományegyetem történetének utolsó szakasza öt évig tart. Rá vonatkozó pontosabb adataink azonban csak az első két-három évre szólnak. Az egyetemi adattár, az *évkönyv* csak az első két tanévre készült el, az acta-beszámolóknak teljes az első két tanévi

kötete, s a negyedik tanévről egy 1944. szeptember 18-án sebtiben kinyomtatott füzet áll rendelkezésünkre. Csak a *Tanrend* jelent meg rendszeresen félévenként, de ebből legfeljebb a tanári karra és a meghirdetett kurzusokra vonható le néhány következtetés. A hiányzó adatok legfeljebb a napisajtó átlapozásával vagy levéltári kutatással pótolhatók. Ennek az öt évnek az összegzését még el kell készíteni.

A visszatérő egyetem, ha hiányos berendezéssel is, visszakapta 1919-ben elvett épületeit, minthogy ezek a román egyetem birtokában voltak, rendeltetésükön nem változtattak. A román egyetem még vásárolt és épített is néhány épületet különböző intézetei számára. Az 1921-ben létesült Román Nyelv Múzeuma elnevezésű nyelvészeti kutatóintézet részére az Erzsébet út bal oldalán vettek egy villát, mely utóbb az Erdélyi Tudományos Intézetnek lett az otthona. 1922-ben a Trefort utca alján, szemben a klinikák halottas kápolnájával, az orvosi kar részére megvásárolták a báró Wesselényi Miklósné építtette (1912) hatalmas négyszintes bérházat az Agrárbank közvetítésével. Miután bérlőit 1926-ra kilakoltatják, a Victor Babeș nevét viselő diákotthont és kantint létesítik itt. 1940 ősztől a Bolyai diákotthon működik e helyen 120 férőhellyel. 1925-ben vásárolták meg a Református Kollégiumtól a Régészeti és Ókortudományi Intézet számára az óvári Bástya utca kétemeletes sarokházát, a Petrichevich-Horváth házat. Ide került az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteménye is. Ma történelmi múzeum működik az épületben. 1929-ben szerzik meg a Románok Története Intézet számára a Jókai utca 11. sz. alatti sarokházat. 1930-ban kerül az egyetem tulajdonába a családtól megvett Majális utcai Pákei-villa szép kertjével. 1940-től a filozófiai és lélektani intézetek működnek benne. A Majális utca végén, a baloldali saroktelken 1935-ben építik fel az egyetemi csillagvizsgálót. A botanikus kert berendezése az 1920-as években folyik, a bejárathoz közel eső Növénytan Intézet kétemeletes otthonát 1935-re építik fel, s 1937. június 13-án avatja fel II. Károly király. Az 1930-as években főleg Iuliu Hațieganu orvosprofesszor ügyködése folytán a város nyugati végében a Szamos mellett egyetemi sportparkot létesítenek úszómedencével. Ennek neve 1940-től Horthy Miklós sportpark, jelenleg I. Hațieganu nevét viseli.

Az 1930-as években két nagyszabású építkezést végeztetett az egyetem. Közülük az egyik a magyarság számára különösen fájdalmas. Az egyetem központi épületének keleti szomszédja volt a régi magyar színház 1804-1821 között közadakozásból emelt épülete, amely az első magyar kőszínháznak számított összmagyar viszonylatban. Miután 1906-ra felépült az új, Hunyadi téri színházépület, ezt a patinás épületet az állam megvette az egyetem részére, s így az egyetemmel együtt került román kézre. Az 1920-as években a Janovics Jenő vezette színház többször is megpróbálta visszavásárolni. Az elhanyagolt épület ekkorra meglehetősen tönkrement, s az egyetem elhatározta helyére egy modern diákház felépíttetését. 1935-ben a régi színházat lebontották, s George Cristinel tervei szerint emelték a mai szögletes, tornyos, modern épületet, ezer férőhelyes nagytermével. Ezt 1937. június 13-án avatta fel a király, akit akkor díszdoktorsággal is megtiszteltek. Az épület neve „Colegiul Regele Carol II” lett. 1940-től Egyetemi Mátyás Király Diákház az elnevezése, itt zajlik az október 24-i megnyitó ünnepség. A Diákvédő Hivatal, a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége és a Kolozsvári Egyetemi Athletikai Club (KEAC) kapott székhelyet ebben az épületben. A másik építkezés több mint tíz évet vett igénybe, s 1938-ra ért véget: az egyetemi könyvtár mellett, a Mikó utca északi oldalán húzták fel az úgynevezett új klinikát. Itt a második belgyógyászat és sebészet mellett olyan új osztályok kaptak helyiségeket, mint a fül-orr-gégészet, a balneológia és az urológia.

Az egyetem 1940 ősztén a magyar nyelvtudományi és irodalmi intézetek számára a Király utcai Tholdalagi-Korda palota emeletén bérelt helyiségeket gróf Bánffy Miklóstól⁶⁴. A Gábor Áronról elnevezett menzán és a Bolyai Diákotthonon kívül a Tanítók Házát (Hunyadi tér) 1941-ben 170 férőhelyes, az Eötvös József nevét viselő otthonnak rendezték be. A lányok

részére a Rákóczi út elején, rögtön a hídfő melletti egykori Tanítók Leányotthonát (Teleki Blanka Leányotthon - 50 hely), valamint a Monostor úti Mentőpalota egy részét (Szilágyi Erzsébet Leányotthon - 75 hely) biztosították lakhelyül.⁶⁵

A jog- és államtudományi karon 15 tanszék létesült. E kar minden szempontból folytatása a szegedinek, mert ott 1940 ősztől szüneteltetik a jogi képzést. Így a szegedi tanárok, két professzor kivételével, átjöttek Kolozsvárra. Buza László (nemzetközi jog), Heller Erik (büntetőjog), Túry Sándor Kornél (kereskedelmi és váltójog), Csekey István (magyar közjog), Horváth Barna (jogbölcselet), Balás P[iri] Elemér (magyar polgári jog), Személyi Kálmán (római jog) és Schneller Károly (statisztika) érkezett ide. Néhányuk a háború végén visszament Szegedre. Újonnan kinevezettek: Scheffler János nagyvárad kanonok, ottani hittudomány-tanár (egyházjog; 1942 tavaszán szatmári püspöknek nevezik ki, de az egyetem címzetes professzora marad, tanszékét 1943-ban Lutter Jánossal töltik be); Székely István pécsi magántanár (magyar magánjog); Ottlik László budapesti magántanár (politika); Szászy István ítélőtáblai bírósági tanár (magyar magánjog); ifj. Boér Elek szegedi magántanár, kecskeméti jogakadémiai tanár (közgazdaságtan és pénzügytan - rendkívüli tanár); Martonyi János miniszteri titkár (magyar közigazgatási és pénzügy jog - rendkívüli tanár); Bónis György közoktatásügyi minisztériumi fogalmazó (magyar alkotmány- és jogtörténet - rendkívüli tanár). Új tanárokat a továbbiakban e karra nem neveztek ki, Boér Eleket 1943 januárjában rendes tanárrá léptették elő.

A karnak volt öt kiemelkedő tanára, akik közül kettő még Kolozsvárt nyugdíjaztatta magát: Balogh Artúr (1916), Kiss Mór (1921), id. Boér Elek (1922), Polner Ödön (1935) és Iványi Béla (1938). Tiszteletbeli nyilvános rendes tanárként tartották számon Finkey Ferencet. A magántanárok száma 12-15 körül mozgott, közülük néhány rendes vagy rendkívüli tanári címmel volt felruházva. Előadást a háborús körülmények miatt alig-alig hirdettek.

A tanszéki munka a kar 15 szemináriumában folyt. A professzor mellett rendszerint egy-egy tanársegéd, gyakornok képezte a személyzetet. A népes tanári karból különösen a még Kolozsvárt magántanárságot szerzett (1912) Buza László emelkedett ki. A nemzetközi jog egyik legjobb szakembere, egyetemi tankönyvének összeállítója, de a kisebbségi joggal is behatóan foglalkozott. Az akadémia rendes tagjai közé választotta. Horváth Barna, szintén akadémikus, a jogfilozófia, jogelmélet terén írt tanulmányokat és összefoglaló munkákat. 1949 után Amerikában élt és tanított. Tagságra méltatta még az akadémia Balás P. Elemért, a sajtójog, szerzői jog szakértőjét, Szászy Istvánt, a nemzetközi jog világviszonylatban is számon tartott művelőjét, ifj. Boér Eleket, a jeles közgazdasági író, Heller Eriket, több büntetőjogi tankönyv szerzőjét, törvénykommentátort és Túry Sándor Kornélt, a biztosítási jog egyik első magyar szakértőjét. Bónis György Kolozsvárt tette közzé kétkötetes magyar jogtörténetét, az erdélyi jog múltját is kutatta, utóbb a jogi néprajzot művelte.

A jogáshallgatók a diákságnak több mint felét tették ki ebben az időszakban is. 1940/41-ben 1362 rendes és 118 rendkívüli, 1941/42-ben pedig 1112 rendes és 47 rendkívüli hallgatója volt a karnak. Ez az arány a továbbiakban is fennmaradt. A kar javaslatára avatták sub auspiciis doktorrá Alpár Andrást, tiszteletbeli doktorrá pedig Csáky Istvánt és Bottai Giuseppét.

Az orvostudományi karon 18 tanszék létesült. Mivel ide Szegedről csak ketten pályáztak át, nehéz lehetett rangos orvostudósokkal betölteni a kar állásait. Ezt az is jelzi, hogy 9-en először csak rendkívüli tanári besorolást kaptak. Szegedről jött Miskolczy Dezső, az elme- és ideggyógyászat, valamint Lőrincz Ferenc, a közegészségügy tanára. Kolozsvári volt Gyergyay Árpád, a fül-orr-gégegyógyászat professzora, aki még 1912-ben szerzett magántanári, 1916-ban rendkívüli tanári címet. A többség, kilenc tanár Budapestről érkezett, ottani magántanári vagy rendkívüli tanári címmel. Ezek: Horváth Béla (szemészet), Haynal Imre (belgyógyászat),

Varga Lajos (belgyógyászati diagnosztika), Klimkó Dezső (sebészet), Novák Ernő (sebészeti műtét), Vásárhelyi János (kórtan és bakteriológia), Mihálik Péter (bonctan), Ludány György (élettan) és Mórítz Dénes (gyermekgyógyászat). A szegedi egyetem vonzásköréből indult, illetőleg pályázott az 1931 óta Pécsen professzor Berde Károly (bőr- és nemikórtan), Annau Ernő szegedi magántanár (orvosi vegytan), Páll Gábor, Kassán dolgozó szegedi magántanár (szülészeti-nőgyógyászat). A pécsi egyetem magántanára volt a Baján alkalmazott Haranghy László (kórbonctan és törvényszéki orvostan). A tihanyi Biológiai Intézetből ketten érkeztek: Méhes Gyula szegedi magántanár (gyógyszertan) és Krompecher István budapesti magántanár (szövet- és fejlődéstan). A tanári karhoz sorolták még Koleszár Lászlót, az EME orvosi szakosztályának elnökét, a pécsi egyetem magántanárát, aki az ortopéd kórház egyetemi nyilvános rendes tanári címmel és jelleggel felruházott igazgató főorvosa lett. A következő években két fontosabb változás történt a tanári karban: Vásárhelyi János 1941. szeptemberi halála után Putnoky Gyulát nevezték ki a tanszékre rendkívüli tanárként. Lőrincz Ferencet 1942-ben az Országos Közegészségügyi Intézet igazgatójává léptették elő, utóda Faragó Ferenc rendkívüli tanár lett.

A karnak volt egy címzetes rendes tanára, Tomcsik József, aki ezt a címet még Szegeden nyerte el, s 1942-ben e címmel tüntették ki Lőrincz Ferencet is. A rendkívüli tanári címmel felruházott magántanárok száma 1941/42-ben 6 volt, a magántanároké 10. Többen rendszeresen előadásokat hirdettek.

A karhoz 15 intézet tartozott, többségük a preklinikai tárgyak oktatását szolgálta a megfelelő tanszék mellett. Személyhez kötött volt az Agykutató Intézet, melyet Miskolczi Dezső professzor hozott át Szegedről. Régi öröksége a szülészeti tanszéknek a Bábaképző Intézet, élén a tárgy professzorával. Az egyetemi gyógyszerterület ugyanaz a gyógyszerész magántanár, Ferencz Áron vezette, aki 1919 előtt. Az Orvostörténeti Intézetet a román egyetemről örökölte a kar, külön tanszéke nem volt, de Novák Ernő, majd Berde Károly irányította, s Jancsó Béla tanársegéd gondozta gyűjteményeit. A Röntgen Intézetnek sem volt tanszéke, Varga Lajos belgyógyász irányította, gyakorlatait Forfota Erich magántanár szakellenőrzésével folytatták. A 13 klinika közül a fogászatnak nem volt külön tanszéke, ezt Kopár Gerő főorvosként vezette, s Höncz Kálmán címzetes rendkívüli tanár is tartott ide kapcsolódó előadásokat. A klinikákon egy-egy adjunktus, tanársegéd, néhány gyakornok is működött.

A tanári karból mind tudományos eredményeivel, mind pedig az egyetem megmentésében játszott szerepével messze kimagasló Miskolczi Dezső, az agykutatás és a skizofrénia-vizsgálatok nemzetközileg elismert tekintélye. Mind az MTA, mind a Román Akadémia tagjául választotta, számos kitüntetésben részesült. A másik nagy klinikus és mintaszerű egyéniség Haynal Imre belgyógyász volt. Főleg a szív- és érrendszeri betegségeket kutatta. Az akadémia tagjául választották, akárcsak a kórbonctanász gerontológus Haranghy Lászlót és az anatómus szövettanász Krompecher Istvánt. A kar életében vezető szerepet játszott az érzéstelenítés és hallásmechanizmus-kutatás terén európai hírű fül-orr-gégész, Gyergyay Árpád, valamint a népi gyógyászatot is kutató, orvostörténészként is számon tartott Berde Károly bőrgyógyász professzor.

Az orvostanhallgatók száma 400 körül mozgott. Az első kolozsvári tanévben 355 rendes, 4 rendkívüli, 1941/42-ben 403 rendes és 3 rendkívüli hallgatót oktattak. A kar javaslatára avatták sub auspiciis doktorrá 1944-ben Berde Botondot. Ezen alkalommal Fáy István államtitkár képviselte a kormányzót.

A bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kar a maga 20 rendes és 5 rendkívüli tanárával a legnépesebb volt. Tanárai jobbára a szegedi és a pécsi egyetem megfelelő karáról érkeztek ide. Szegedről pályázott Bartók György, a filozófia professzora, aki tulajdonképpen kolozsvári

tanszékét foglalta újra el; Mészöly Gedeon (magyar és finnugor összehasonlító nyelvészet); Horger Antal (magyar nyelvészet); Zolnai Béla (francia nyelv és irodalom); Förster Aurél (klasszika-filológia); Várkonyi Hildebrand (pedagógiai lélektan); Várady Imre (olasz nyelv és irodalom); Felvinczi Takáts Zoltán (művészettörténet); Sulica Szilárd könyvtárigazgató (román nyelv és irodalom). Mivel az egyetem visszatelepítéséről intézkedő törvénycikk felfüggesztette a pécsi Erzsébet Tudományegyetem bölcsészeti karának a működését, néhányan onnan is Kolozsvárra jöttek át. Ezek: Koszó János (német nyelv és irodalom); Tóth László (egyetemes történelem); Ivánka Endre (klasszika-filológia és ókori történet). Budapestről haton is érkeztek: Kniezsa István (szláv filológia); Visky Károly (néprajz); Hantos Gyula (kolozsvári születésű! - emberföldrajz); Váczy Péter (középkori történelem); Baráth Tibor (magyar történelem); Szilágyi Loránd (történeti segédtudományok). Debrecenből pályázott át a még Kolozsvárt magántanári címet szerzett Roska Márton (ősrégészet). Haton képviselték a kolozsváriakat, akik közül ketten a román egyetem itt maradt professzorai voltak: Kristóf György (magyar irodalomtörténet); és Klein Kurt Karl (német-szász nyelv és irodalom). A többiek: Varga Béla kolozsvári magántanár, volt unitárius püspök (neveléstan); Bíró Vencel szegedi magántanár, piarista rendfőnök (erdélyi és kelet-európai történet); György Lajos budapesti magántanár (magyar irodalomtörténet); Szabó T. Attila (magyar nyelvészet).

A tanári kar már az első tanév végétől több változáson megy át. Horger Antal 1941 szeptemberében nyugalomba vonul, s ugyancsak 1941-ben töltik be a török nyelvészeti tanszékét Rásonyi Lászlóval. Ugyanekkor a fővárosi tanszékre megy át Visky Károly - akinek utóda 1943-tól Gunda Béla - és Kniezsa István. Helyére 1942-től Tamás Lajos lép, aki másodállásban már 1940-től a romanisztikai tanszékét töltötte be. 1942-től a romanisztika tanára Gáldi László. 1942-ben megy a pesti egyetemre Förster Aurél (utóda 1943-tól Módi Mihály, szegedi magántanár) és Váczy Péter történész. Tóth László ugyanakkor a szegedi egyetemre pályázik át. Kettejük utóda az egyetemes történet tanáraként Balanyi György magántanár. Varga Béla 1942-ben bekövetkezett halála után 1944-től Boda István szegedi magántanár lesz a neveléstan professzora. Az ősrégészeti tanszék mellé létesül 1944-ben egy honfoglaláskori régészeti tanszék, s erre László Gyula magántanárt nevezik ki.

A karnak az első tanévben volt két kiérdemesült tanára, Csengery János (1927) és Erdélyi László (1938), egy címzetes rendkívüli tanára (Marót Károly klasszika-filológus), valamint öt magántanára. Ezek száma évről éve szaporodott, bár nem sok előadást hirdettek. A tanszéki munka a kar 19 intézetében folyt, ezekben intézeti tanárok, tanársegédek és gyakornokok voltak az intézetigazgató professzor segítségére.

E karon a magyar humán értelmiség legjava gyűlt össze. Már kinevezésükkor kilencen voltak az akadémia tagjai: Bartók György, a Böhm Károly-féle filozófiai rendszer továbbfejlesztője; Mészöly Gedeon és Horger Antal, a korszak legjelesebb nyelvtörténészei; Förster Aurél, az Arisztotelész-kutató; Ivánka Endre, a bizánci kultúra szakértője; Varga Béla, a böhmi iskola másik folytatója; György Lajos, a magyar anekdota-kutató; Kniezsa István, a magyar-szláv nyelvi kapcsolatok feltérképezője; Váczy Péter, a magyar királyság első korszakának krónikása. Utóbb még bekerült az akadémiába Zolnai Béla, az esztéta szellemtörténész, Visky Károly, az Arany János-kutató néprajztudós, Szilágyi Loránd, az írástörténész, Tamás Lajos, az összehasonlító nyelvészet iskolaalapító tudósa, Gáldi László, a román nyelvészet és stilsztika művelője, valamint Szabó T. Attila, Erdély nyelvi múltjának legjobb ismerője. S az akadémikusok mellett még olyan nevek sorakoznak fel, mint az Erdély irodalmi múltját, Petőfit és Madáchot kutató Kristóf György, az erdélyi fejedelemség korát és a katolicizmus hagyományait búvárló Bíró Vencel vagy a múzeumalapító, iskolateremtő Felvinczi Takáts Zoltán.

A diáklétszám e karon nem túl nagy: 1940/41-ben 193 rendes és 9 rendkívüli, 1941/42-ben 263 rendes és 4 rendkívüli hallgatót tartottak nyilván. E kar javaslatára avatták tiszteletbeli doktorrá 1942-ben Giuseppe Tucci Tibet-kutató, Kőrösi Csoma-szakértő római egyetemi tanárt, s megküldték a díszdoktori oklevelet 1943-ban Rust Bernhard német népnevelésügyi miniszternek, valamint Kodály Zoltán zeneművész főiskolai tanárnak.

A matematikai és természettudományi kar is két egyetem örökösének számíthatott. A szegediek mellett Debrecenből is jöttek tanárok, mert ott 1940-től megszűnt e tárgyak oktatása. A 17 létesített tanszékből 7-et rendkívüli tanárral töltöttek be. Szegedről jött hat tanár: Györffy István, a növénytan professzora, aki visszatért korábbi kolozsvári tanszékére; Gelei József, az állattan és biológia tanára, aki még Kolozsvárt lett magántanár, akárcsak Szentpétery Zsigmond, az ásványtan professzora vagy Szőkefalvi-Nagy Gyula, a geometria tanára. Velük együtt érkezett még Gombos Pál (elméleti fizika) és Szabó Zoltán budapesti magántanár, szegedi kollégiumigazgató (szervetlen és analitikai kémia). Debrecenből ide pályázott át Dávid Lajos kolozsvári magántanár (matematika); Hankó Béla (állatrendszertan); Soó Rezső (növényrendszertan) és Gyulai Zoltán (kísérleti fizika). Pécsi tanszékről jött Prinz Gyula, a fizikai földrajz és Jendrassik Loránd, az általános élettan tanára, a tihanyi kutatóintézetből pedig Csík Lajos, a fajbiológia és örökléstan professzora. Budapestről hárman érkeztek: Imre Lajos (általános és fizikai kémia); Malán Mihály (embertan) és Vargha László (szerves kémia). Bár a fentebb említett tanárok közül hatan is a kolozsvári egyetem végzettjei voltak, Kolozsvárra csak visszatértek. Az egyetlen professzor, aki helybéliként kapta meg az egyetemi kinevezést, Balogh Ernő, a földtan tanára lett. A tanári karban nem történt változás 1944-ig, akkor Gombás Pál távozott a fővárosi Műszaki és Gazdasági Egyetem fizika tanszékére.

A karnak indulásakor volt két kiérdemesült tanára, Klug Lipót (1917) és Pfeiffer Péter (1932) és egy címzetes rendes tanára, Jávorka Sándor flórakutató, akadémikus. Címzetes rendkívüli tanárai között ott szerepelt az e címet még Kolozsvárt 1896-ban megszerző Koch Ferenc (†1942) is. A magántanárok száma 8 volt. A kar keretében 20 intézet működött. Ezek többnyire a tanszékeknek megfelelően voltak elnevezve. Az Állatrendszertani Intézet és Múzeum (igazgató: Hankó Béla), a Botanikus Kert és Múzeum (igazgató: Soó Rezső) elnevezés a gazdag gyűjteményekre utal. A román egyetemtől örökölt Barlangkutató Intézetet megbízottként Chappius Péter, majd Gelei József, a Csillagvizsgáló és Légekutató Intézetet pedig Prinz Gyula irányította. Az intézetekben adjunktusok (3 esetben), tanársegédek és gyakorlók segítették az igazgatót.

A karnak öt tanára büszkélkedhetett akadémiai tagsággal kolozsvári kinevezésekor: Györffy István a legnagyobb magyar mohakutatónak számított; Prinz Gyula, a városföldrajz hazai úttörője a Kárpát-medence szerkezeti kialakulását magyarázó Tisia-elmélet kidolgozójaként vált híressé; Gelei József az összehasonlító sejtan, a szövettan és ökológia terén alkotott kiemelkedőt; Gyulai Zoltán a szilárdtest-fizikában, a kristályok vizsgálata terén szerzett elismerést; Szőkefalvi-Nagy Gyula az algebra és a geometria határterületeinek és a geometriai szerkesztések elméletének volt kitűnő szakembere. Utóbb még öt professzort választott tagjai közé a legfelsőbb tudományos fórumunk: Soó Rezső a magyar botanika és növényrendszertan vezéregyénisége évtizedeken keresztül, Jávorka Sándorral közösen állítja össze *A magyar növényvilág kézikönyvét* (1951); Gombás Pál az atomi rendszerek statisztikus elméletének kidolgozásával vált világhírűvé; Csík Lajos az orvostudomány felől közelítette meg az öröklést, s lett a humán genetika nemzetközileg becsült kutatója; Vargha László Szent-Györgyi Albert munkatársaként indult, s a magyar gyógyszerkutatás vezető egyénisége lett; Szabó Zoltán a reakciókinetika és a katalízis világviszonylatban számon tartott szaktekin-télyévé vált. Végül az akadémiai tagsággal nem jutalmazott, de magyar viszonylatban igen

jelentős két Szádeczky-Kardoss Gyula-tanítványt is meg kell említenünk: az Erdély közeteit tanulmányozó Szentpétery Zsigmondot és a barlangkutatásban úttörő Balogh Ernőt.

A matematika-természettudományi karnak volt a legkevesebb diákja. 1940/41-ben 106 rendes és 1 rendkívüli, 1941/42-ben 124 rendes és 18 rendkívüli hallgató iratkozott ide.

A bölcsészeti és matematika-természettudományi karok mellett működött a Középiskolai Tanárképző Intézet (elnöke Bartók György), valamint az Állami Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság (elnöke Mészöly Gedeon). Az előadók, illetőleg a vizsgáztatók mindkettőben az egyetem tanárai voltak.

A közgazdaságtudományi kar 1940-ben a kolozsvári egyetem újdonságának számított. Addig a jogi karon volt egy-két közgazdasági-pénzügyi jellegű tanszék. E kar előzménye azonban a Kolozsvárt 1878-ban létesített Felsőbb Fokú Kereskedelmi Iskola, mely 1885-ben Kereskedelmi Akadémia rangot kapott⁶⁶, s 1887-re készült el a Bástya utcai épülete (ma a műegyetemé). Az intézetet 1919-ben átvették a románok (Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale), s magyar tagozatát rendre elsorvasztották. Csak a magyar kereskedelmi levelezés tanszék maradt meg, melynek előadója Szentkirályi Sámuel volt. 1940-ben ezen akadémia magyar diákjai számára létesült a közgazdaságtudományi kar. Mivel a korabeli Magyarországon csak egyetlen helyen, a fővárosi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen folyt ilyen jellegű képzés, a tanári kar összeválogatása nem ment könnyen, s a budapesti műegyetem e pár év alatt is több tanárt hódított el. A karnak, mely 10 tanszékkel indult, két professzora volt helybéli: a román akadémiától átvett Szentkirályi Sámuel, a magyar kereskedelmi levelezés professzora, valamint az egyetem jogi karáról itt maradt Lazar Liviusz, a közgazdaságtan és pénzügytan tanára. A szegedi egyetemről csak Deér József, a történeti tanszék betöltője érkezett, az egri joglíceumból pedig Pálosi Ervin, a gazdaságpolitika tanára. A többiek mind budapestiek voltak: Kovrig Béla (társadalomtan és társadalompolitika); Nyárády József (üzemgazdaságtan); Luckhaub Gyula (politikai és kereskedelmi számtan); Rónai András (politikai földrajz); Sövényházy Ferenc (kereskedelmi és váltójog). A szövetkezeti politikát intézeti tanárként Oberding József adta elő. Már az első tanévben megkezdődött az elvándorlás: 1940 végén Nyárády József, Deér József és Rónai András a fővárosi műegyetemre kapott kinevezést. Deér történeti tanszékét nem töltik be, a másik két tanszékre az Erdélyi Tudományos Intézettől jön át Rajty Tivadar (üzemgazdaságtan) és gróf Teleki Géza (módosított elnevezéssel: gazdasági földrajz). Pálosi Ervint 1941 decemberében ragadja el a halál, utóda a budapesti Kereskedelmi Akadémiáról jövő Kislégi Nagy Dénes. Luckhaub Gyula 1944 júniusában hal meg, helyét már nem töltik be. A karnak volt kémiai technológiai tanszéke is, ezt 1940/41-ben Ruzitska Béla (1919-ig rendkívüli tanár) meghívott előadóként látta el, utána a matematika-természettudományi karról Imre Lajos volt a tanára. Egész sor pár órás tárgyat a jogi és más karok tanárai tanítottak meghívott előadói minőségben.

A karon a tudományos munka tíz intézet keretében folyt. Ezek a Farkas utcai központi épületben elhelyezett Társadalompolitikai Intézet (igazgató: Kovrig Béla) kivételével mind a Bástya utcai épületben voltak. Az intézetekben tanársegédek és gyakornokok is működtek. A kar idővel képzett néhány magántanárt.

A közgazdász tanári karból kevesen tettek szert országos vagy éppen nemzetközi hírnévre. Az akadémia egyedül a szent korona történetét és a román-magyar kapcsolatokat kutató Deér Józsefet választotta tagjául. Ő, akárcsak Mindszenty érsek bizalmasa, Kovrig Béla, vagy az 1944-45-ben közoktatásügyi miniszterré emelkedő geológus-földrajztudós Teleki Géza 1948-49-ben nyugatra távozott. Teleki munkatársa, a Közép-Európa-kutató Rónai András is földrajzi szaktekintéllyé vált. A kar szervezésében, irányításában főleg Szentkirályi Sámuel és Kovrig Béla játszott szerepet.

E karnak 1940/41-ben 294 rendes és 7 rendkívüli, 1941/42-ben pedig 428 rendes és 2 rendkívüli hallgatója volt. Így népességét tekintve a jogi és orvosi karok után a harmadik helyen állott, pedig a legkevesebb tanárral működött. Egy forrás szerint az első négy tanévben 1236 diákot képeztek, ami évi több mint 300 fiatalt jelent.

A Ferenc József Tudományegyetem utolsó öt esztendejében a 85 tanszéken összesen száznál több tanár tanít. A diákság összlétszáma 1940/41-ben 2449, 1941/42-ben 2405, 1943/44-ben 2745. 1944/45-ben pedig 742. Az 1942/43-as tanévre is a 2500 fős átlagléttszámot feltételezve, összesen mintegy 10 800 tanítvánnyal számolhatunk, ha ki-ki csak egy évig tanult volna. Nem érdektelen rámutatni, hogy ezekben a háborús években zsidó és román hallgatók is jártak az egyetemre. 1943/44-ben a zsidók 3%-ot, a románok 4,8%-ot tettek ki. Mikor 1943 októberében-novemberében szélsőséges csoportok a zsidó diákok eltávolítását követelték, Buza László rektor október 11-én körlevelet küldött a karoknak, elrendelve a zsidó hallgatók megsegítését és az esetleges bántalmazók azonosítását⁶⁷. Haynal Imre, Klimkó Dezső és Miskolczi Dezső orvosprofesszorok nem csak a zsidó diákokat védelmezték, hanem a vészkorszak idején klinikájukon bújtattak is zsidókat⁶⁸.

Az évek során a tiszteletbeli és sub auspiciis Gubernatoris doktorrá avatásokon kívül is több ünnepi alkalom adódott. 1941. május 29-én a tanévzáró ünnepélyt követően a központi épület előcsarnokában Miskolczi Dezső prorektor beszédével leleplezték Ferenc József király Fadrusz János alkotta mellszobrát. Ezt az I. világháború végén elmenekítették az épületből, gróf Hunyadi József őrizte dunántúli kastélyában, s most ő adta vissza az egyetemnek. Ugyanakkor került sor az aulában az első világháborús hősi halottak emléktáblájának a leleplezésére, itt Szentpétery Zsigmond prodékán mondott beszédet. A közoktatásügyi miniszterek többször is felkeresték az egyetemet. Különösen ünnepélyes alkalom volt, amikor 1943. október 31-én Serédi Jusztinián hercegprímás tett itt látogatást Scheffler János szatmári megyéspüspök, az egyetem címzetes tanára kíséretében.

Az egyetem Kolozsvárt is folytatta a már Szegeden elindított tudományos kiadvány-sorozatait. Az egyes karok Acta főcímmel jelentették meg tanulmányaikat: Acta Juridica-Politica, Acta Philosophica, Acta Scientiarum Mathematicarum et Naturalium, Acta Oeconomica, Acta Medica. Egyik-másik sorozatban 9-10 füzet jelent meg. Az egyetemi értesítők első része, az „Acta Universitatis - Beszámoló, beszédek” mellékleteként két terjedelmes kötet látott nyomdafestéket. Az 1941/42-es melléklet, mely: *A régi székhelyére visszatért kolozsvári M(agyar) Kir(ályi) Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes és rendkívüli tanárainak kolozsvári tanári működésük megkezdése előtt kifejtett tudományos munkássága* (Kolozsvár, 1944) címet viseli, nyolcvanöt tanár Monoki István sajtó alá rendezte bibliográfiáját öleli fel. Az 1940/41-es melléklet Balás P. Elemérnek: *A Széchenyi-Kossuth-ellentét hírlapi vitájuk tükrében* (Kolozsvár, 1943) című munkája. Ezek mellett Egyetem és egyetemi munka (Előadások a kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem összes hallgatói számára), Kolozsvári Tudományos Könyvtár című sorozatokat indítottak. Tanszéki-intézeti keretben szerkesztette Bartók György Szegedről áthozott Szellem és Élet, Mészöly Gedeon pedig Nép és Nyelv című tudományos folyóiratát.

A háború különösen az utolsó két tanévre nyomta rá a bélyegét. A közgazdaságtudományi kar épületét 1944-ben lefoglalta a hadsereg, s így a tanítást a központi épületben kellett folytatni. 1944. április 12-én elrendelték a tanítás beszüntetését, s a tanév sürgős bezárását. A június 2-i bombatámadáskor a Zápolya utcai Ortopéd kórház telitalálatot kapott.

Az utolsó, 1944/45-ös tanév a hősies helytállás jegyében folyik. A magyar kormány augusztus végén elrendeli Kolozsvár intézményeinek a kitelepítését. Ez az egyetemre is vonatkozott. Irattárának egy részét, értékesebb műszereit tizennégy teherautóra rakták, s elmenekítették.

Ezeket a keszthelyi Festetich-kastélyban helyezték el, s itt jórészt tönkrementek. A tanári kar nagyobbik része (kb. 80%-a) s a diákok is a várható román-szovjet megszállás elől elmenekültek. Ilyen körülmények között a kolozsvári magyar értelmiségiek egy csoportja (püspökök, politikusok, írók-költők) szeptember 14-én levélben fordultak Miskolczy Dezső rektorhoz, s kérték, hogy az egyetem intézeteivel együtt maradjon Kolozsvárt. Miskolczy rektor másnapra összehívta az Egyetemi Tanács itt maradt tagjait, hogy velük a kérdést megvitassa. Az ülésen részt vett Buza László prorektor, úgy is mint a jogi kar dékánhelyettese, Haynal Imre orvostudományi dékán, Kristóf György bölcsészeti prodeán, Balogh Ernő matematika kari prodeán és Rajty Tivadar közgazdász dékán, valamint Vinczi Károly tanácsjegyző. Ők a továbbiakban Rectori Tanácsként vezették az egyetemet. A rektor előterjesztésére a tanács kimondja, hogy vállalva a személyi kockázatot, az egyetem „Kolozsváron marad, mert tudja, hogy ittmaradva fokozottabban tehet hivatásának eleget”⁶⁹. A kockázat elsősorban a román állampolgárságra nem jogosultak esetében volt nagy, hiszen könnyen internálhatták volna őket. Szeptember 17-én a közbejött légiriadó miatt az óvóhelyen megtartották a tanévnyitót. Pár nap múlva, 24-én az egyetem 49 alkalmazottja (adjunktusok, tanársegédek, gyakornokok) emlékiratban üdvözlöi a helybenmaradást, sürgeti a tanítás megkezdését, valamint az eltávozott tanárok visszahívását⁷⁰. A magyar kormány részéről Rakovszky Iván vallás- és közoktatásügyi miniszter szeptember 28-i leiratával jóváhagyólag tudomásul veszi az egyetem helybenmaradását.

Kolozsvárt október 11-én foglalják el - harc nélkül - a szovjet csapatok, s parancsnokuk, Malinovszkij marsall azonnal utasítást ad, hogy valamennyi intézmény folytassa munkáját. Másnap egy román csendőrkülönítmény s két teherautónyi szebeni román diák és tanár érkezik Kolozsvárra, s elkezdik az egyetemi klinikák „visszafoglalását”. 14-én a román egyetem képviselője Miskolczy rektortól fenyegetőzve követeli az egyetem átadását, de ő ezt megtagadja. Ilyen körülmények között Demeter János újonnan kinevezett kolozsvári alpolgármester kihallgatáson jelentkezik a szovjet parancsnoknál, s valószínűleg magával viszi Miskolczy rektor levelét az egyetem helyzetéről. Sikerül elérnie, hogy külön engedélyezzék a város egyetemének további működését, s a román követelődőket utasítsák ki. Ezután Kolozsvár (s lényegében egész Észak-Erdély) szovjet fennhatóság alatt bizonyos autonóm helyzetbe kerül. A legfőbb hatalmat a kinevezett román prefektus (főispán) gyakorolja mindaddig, míg 1945. március 13-án a román közigazgatás bekebelezi ezt a területrészt.

A Rectori Tanács november 11-én tartott ülésén felszólítja a diákokat, hogy november 13-18. között iratkozzanak be az illetékes karokra, a tanárokat pedig, hogy térjenek vissza a katedrára. De csak önvizsgálatot követően tegyék, ha megelőző politikai ténykedésük, életfelfogásuk lehetővé teszi a hasznos szolgálatot. Az oktatás december 1-jén 15 tanárral, 628 hallgatóval fűtetlen helyiségekben kezdődik el. A klinikák megszakítás nélkül működnek, ekkoriban 800 beutalt beteget kezelnek. Egyes professzorok három-négy előadást is kénytelenek tartani, hogy valamennyi tanszéket ellássák⁷¹. Az egyetem autonómiájába csak januárban avatkozik bele a hatalom. Január 8-án tárgyalja a Rectori Tanács Vasile Pogăceanu prefektus átiratát, amelyben a „tisztogató bizottság” jelentése alapján „antidemokratikus, sovén vagy fasiszta” magatartása miatt 29 rendes és rendkívüli tanárt hivatalából eltávolítottak nyilvánít. Ezek a következők: 1. Baráth Tibor dr., 2. málnási Bartók György dr., 3. vitéz Berde Károly dr., 4. Bónis György dr., 5. pákai Dávid Lajos, 6. Forfota Erich dr., 7. Gáldi László dr., 8. árkosai Gelei József dr., 9. kissolymosi Gyergyay Árpád dr., 10. Györffy István dr., 11. Horváth Béla dr., 12. Itzén Jenő dr., 13. Klein Károly Kurt dr., 14. Koleszár László dr., igazgató-főorvos, 15. Kopár Gerő dr., főorvos, 16. Kovrig Béla dr., 17. Krompecher István dr., 18. Méhes Gyula dr., 19. Mészöly Gedeon dr., 20. Móritz Dénes dr., 21. vitéz szamosújvári Novák Ernő dr., 22. Szabó Zoltán dr., 23. vitéz gyergyószentmiklósi Páll Gábor dr., 24.

Szentkirályi Sámuel dr., 25. királyhelmecezi Szentpétery Zsigmond dr., 26. Szőkefalvi-Nagy Gyula dr., 27. vitéz kibédi és makfalvi Varga Lajos dr., 28. Mihálik Péter dr., 29. Jendrassik Loránd dr. A tanács válaszlevelében leszögezi, hogy szeretné mindenkre vonatkozóan a külön indoklást megkapni, s hogy biztosítsák az illetőknek a védekezés jogát⁷². Egyben közlik, hogy a megnevezettek közül csak Gyergyay Árpád professzor tartózkodik Kolozsvárt, őt 24 órán belül értesíteni fogják a határozatról. Gyergyayt a hatóságok meghurcolják, de semmit sem tudnak rábizonyítani. A sajtóban is közzétett névsor elsődleges célja az volt, hogy a benne felsoroltakat elriasszák az esetleges visszatéréstől.

Időközben az észak-erdélyi románág sürgetni kezdi az egyetemi oktatás megindítását román nyelven. Három lehetőség is felmerül. A bukaresti kormány azt tervezi, hogy visszatelepíti Kolozsvárra a szebeni román egyetemet, s azon a kisebbségi igényeket egy magyar és egy német tanszékkal „elégíti ki”. A másik elképzelés szerint a kolozsvári egyetem keretében létesülne román tagozat. A magyarság többsége egy külön kolozsvári román egyetem felállítását tartaná helyesnek. Január 20-án a prefektus elrendeli a Mezőgazdasági Főiskola beolvasztását hatodik karként az egyetembe, s ennek egyik újonnan kinevezett tanárát, Farkas Árpádot bízta meg a rektori teendőkkal. Egyben új dékánokat, prodekanokat is kijelöl. A két intézmény jogfolytonosságát ugyan elismeri, de autonómiáját felfüggeszti⁷³. A február 2-i rektori tanácsülés tudomásul veszi e rendeletet, s megteszi a vele kapcsolatos észrevételeit. Ugyanakkor a tanárhány csökkentésére, elébe menve a főispáni kinevezéseknek, maga hív meg három magántanárt (Tulogdy János, Dezső Lóránd, Láng István) rendkívüli tanáru, s ideiglenes tanárként alkalmaz négy másik oktatót (Jancsó Elemér, Sárosi István, Csögör Lajos, Jordáky Lajos). Szerencsére, a prefektusi rendelet életbeléptetésére nem kerül sor. Hosszas tanácskozások, viták után a prefektus március 9-i rendeletével Kolozsvári Egyetemi Tömböt hoznak létre. Ez három autonóm felsőoktatási intézményből állna: I. Román egyetem, II. Magyar egyetem, III. Műegyetem román és magyar tanítási nyelvvel. A kivitelezésre már nem marad idő. Közben az egyetemen március elején megkezdődik a második szemeszter 856 hallgatóval. Néhány magyar állampolgárságú egyetemi tanár visszatér tanítani.

Március 6-án Mihály román király Petru Grozát nevezi ki miniszterelnöknek, aki eléri, hogy a román közigazgatás március 13-tól terjedjen ki Észak-Erdélyre. Ezzel az egyetem helyzete is megváltozik. Többé már nem az itteni román egyetem létesítése a kérdés, hanem a szebeniek visszatérése. A Rektori Tanács április 9-én tárgyal arról, hogy a szebeniekkel szemben milyen álláspontra helyezkedjenek, miként lehetne osztozkodni. Leszögezik, hogy a két egyetem egyenlő félként tárgyaljon. „A felszerelések tekintetében a magyar egyetem által hozott és itt szerzett anyag a magyar egyetemet illeti. Amit itt talált a magyar egyetem, az egyenlő arányban osztassék meg, s általában a felszerelés igazságos megosztása érvényesüljön”⁷⁵. A szebeni küldöttség Emil Petrovici rektor vezetésével április 11-én érkezik Kolozsvárra, Miskolczy rektor fogadja őket. A tulajdonképpeni tárgyalásra április 16-17-én kerül sor Aurel Potop államtitkár vezetésével. A magyar egyetemi tanács két vezetőjét, Miskolczy rektort és Buza prorektort kizárják a tárgyalásról, mivel ők magyar állampolgárságúnak minősültek⁷⁶. Az egyetem sorsáról pedig az erdélyieknek kell döntenük. Így megkönnyítik a román fél helyzetét. A tanácsot csak Balogh Ernő professzor képviselhette, melléje pártvonalon kirendelték Luka Lászlót, Csögör Lajost, Pásztai Gézá és Jordáky Lajost. A tárgyalás egyrészt pozitív eredménnyel járt, mert lehetővé tette egy magyar egyetem kolozsvári működését, másrészt viszont lesújtó volt, mert a szebeni egyetem nem akart az épületeken, felszerelésen osztozkodni. Április 25-én Bukarestben is folytatták a tárgyalásokat. Itt főleg az épületek elosztása és a magyar állampolgárságú tanárok alkalmazása körül folyt vita.

A magyar egyetem helyzetét rendező két törvényrendelet I. Mihály király és Ștefan Voitec miniszter aláírásával május 29-én jelent meg. A 406-os számú rendelet az I. Ferdinánd Király

Tudományegyetem Szebenből Kolozsvárra telepítéséről intézkedik június 1-jei hatállyal úgy, hogy ez az intézmény minden épületét visszakapja. A 407-es törvény ugyanakkor június 1-jétől magyar előadási nyelvű Állami Tudományegyetemet állít fel Kolozsvárt négy karral, s számára a kolozsvári Regina Maria Líceum (volt De Gerando felső leányiskola) sétatéri épületét utalja ki⁷⁷. A több mint 40 épület helyett egyetlen épületet kapnak, mely az egyetemi központi épület kb. 40%-át teszi ki. Az új egyetem megszervezésére egy háromtagú bizottságot neveznek ki: Csögör Lajos, Demeter János, Jancsó Elemér személyében. Ők június 5-én adják át jegyzőkönyvvel az egyetem épületeit, intézeteit, minden ingó és ingatlan tartozékát az Emil Petrovici rektor képviselte I. Ferdinánd Egyetemnek.

„Az 1944 őszén Kolozsváron maradt Magyar Tudományegyetem” - mely már októbertől nem viseli címében az alapító, Ferenc József király nevét - tanácsa 1945. június 3-án Miskolczy Dezső rektor lakásán tartja utolsó ülését. Ezen Buza prorektor, György Lajos, Kristóf György, Balogh Ernő, Rajty Tivadar professzorok és Vinczi Károly tanácsjegyző vesznek részt. Miskolczy vázolja a történeteket. „Az értekezlet e közlés alapján megállapítja, hogy az 1944 őszén Kolozsváron maradt Magyar Tudományegyetem Tanácsának, rektorának és dékánjainak eddig gyakorolt hatásköre 1945. június 1-jén megszűnt.[...] A rendelet törvény s még inkább az ennek végrehajtása során tett intézkedések semmi kétséget nem hagynak fenn arra nézve, hogy az illetékes tényezők az új magyar egyetem létesítésénél nincsenek figyelemmel az 1944 őszén Kolozsváron maradt Magyar Tudományegyetemre, s arra, hogy Kolozsváron a kényszerű szegedi működés 22 esztendejétől eltekintve 1872 óta magyar tudományegyetem működik”⁷⁸. Vagyis ezzel lezárult az 1872-ben alapított egyetem története, megszűnt jogfolytonossága. Az esedékes vizsgákat még június folyamán megtartják. A tanács minden ténykedését beszünteti. Miskolczy Dezső záró szavaiban háláját fejezi ki mindazoknak, akik kitartottak, s lehetővé tették a kolozsvári magyar egyetemi oktatás fennmaradását. Végezetül Buza László mond köszönetet Miskolczynak, „aki rendkívül szerencsés egyéni tulajdonságaival, nagy bölcsességgel, szenvedélyektől mindig mentes higgadtságával és emberismeretével és tapasztalataival, nem törődve egészségével sem, kitartóan dolgozott” a magyar egyetem megtartásáért. Az ülés végi „szívélyes búcsú” egy 73 éves magyar intézmény történetének végső aktusa.

A román politikai hatalom a magyar professzorok kitartásának köszönhetően a háború alatt is végig működő egyetemet nem merte egyszerűen felosztatni. Ez a megköthető békeszerződéseknél negatív hatású lehetett volna. Az egyetem jogfolytonosságát viszont azért nem ismerte el, mert akkor tulajdonjogi vita keletkezett volna a Nagyszebenből visszatérni szándékozó román egyetemmel, esetleg osztozkodni kellett volna. Így került sor a május 29-i törvényekben meg sem említett, hivatalosan meg sem szüntetett, 1872 óta működő magyar egyetem helyett új magyar előadási nyelvű Állami Tudományegyetem felállítására⁷⁹. Ez azonban örököse lett elődjének. Átvette tanárai egy részét (a magyar állampolgárokat is) s a teljes erdélyi diákságot.

Összegezés

A közel háromnegyed századon át működő Ferenc József Tudományegyetem több mint három évszázadnyi erdélyi felsőoktatás iránti igény, számos alapítási kísérlet betetőzéseként jött létre a kiegyezést követően. Erdély legfontosabb állami tanintézete volt, s véglegesen a tudományosság fővárosává tette Kolozsvárt, mely épp elvesztette politikai központ jellegét.

Összmagyar szempontból is, mint a második magyar tudományegyetem, hozzájárult a felsőoktatás kiterjesztéséhez, tudományos műhelyek, kutatói iskolák létrejöttéhez. Neve bekerült a nemzetközi egyetemi körforgásba. Nem egy professzorát világviszonylatban is ismerték, sőt elismerték.

A politikai-hatalmi változások többször beleszóltak az egyetem életébe, de mindig akadtak józan vezetői, akik gondoskodtak megtartásáról. Még 1945-ben is sikerült szellemét, hagyományait átmenteni. Csak 1959-ben kommunista hatalmi parancsra indult meg az egyesítve elsorvasztás végzetes folyamata.

A kolozsvári tudományegyetemnek ma négy örököse is működik. Épületeit, felszerelését a kolozsvári I. Ferdinánd, majd a Victor Babeş nevét viselő egyetem kapta meg, szellemét a Bolyai János nevét felvevő magyar tudományegyetem vitte tovább. A kettő erőszakos egyesítése (1959) óta a Babeş-Bolyai Tudományegyetem az egyik örökös. A másik a Bolyaiból kivált marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem, különösen ennek magyar tanári kara. A harmadik-negyedik pedig a szegedi, 1940-től Horthy Miklós, később József Attila nevét viselő tudományegyetem, valamint az ebből 1951-ben kivált, utóbb Szent-Györgyi Albertről elnevezett Orvostudományi Egyetem.

A kolozsvári egyetem unitárius tanárai

Egy és negyed százada, 1872. november 10-én nyílt meg a kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem. Azóta Kolozsvár egyetemi város. S mivel e városban van a magyar unitáriusok központja, magától értetődik, hogy az egyetem igen nagy szerepet játszott az unitárius értelmiség felkészítésében, új alapokra helyezte az egyház lelkész- és tanárképzését. De az unitáriusok nem csak tanultak, hanem tanítottak is ezen az egyetemen, részt vettek szervezésében, vezetésében.

1. Az akkori egyetem alapításának több mint három százados előzményei vannak. Az önálló erdélyi fejedelemség kialakulása után felmerült az igény, hogy itt magasabb fokú akadémiát létesítsenek, itthon nyújtva lehetőséget a tehetségesebb fiatalok továbbtanulásához. Egy ilyen akadémia, a benne tanuló tudós professzorok a fejedelmi udvar díszéül is szolgáltak. Az első erdélyi fejedelem, a később Blandrata György, illetve Dávid Ferenc hatására unitárius hitre tért János Zsigmond 1560 táján veszi tervbe a gyulafehérvári főiskola felállítását, de nem sikerül ennek számára rangos, nemzetközi hírű tudósokat megnyerni. Csak 1568-ban létesül egy unitárius jellegű felsőbb fokú tanintézet Gyulafehérváron. Ennek élén a Páduában és Bolognában tanult jeles humanista, Gyulai Pál¹ állt, s rajta kívül még az iskola három tanárára történik utalás. Ez az iskola azonban nem fejlődhetett tényleges akadémiává.

Az unitáriusok szellemi központja kolozsvári kollégiumuk lett. Alapítását az 1557-es tordai országgyűlésig vezetik vissza. Az ott kelt határozat szerint Kolozsvárt a domonkosok, Vásárhelyen a ferencesek, Váradon pedig a mindenszentek elhagyott kolostoraiban iskola létesült. A kolozsvári új tanintézet első rektora épp Dávid Ferenc lett, s az ő hatása alatt vált az iskola 1568 táján unitárius jellegűvé. János Zsigmond - utódaitól többször megerősített - adománya biztosította az intézet fennállását, melynek élén egy külföldi tanulmányokat végzett rektor állt, akit a lektorok és végzős diákok (kollaborátorok) segítettek munkájában. A kollégium ekkoriban az óvári kolostorépületben működött, ahonnan 1693-ban kiutasították (az épület kellett a jezsuitáknak). 1718-ig a Főtéren, a plébánia-házzal szomszédos épületekben működött, ezután pedig a Magyar utcában kénytelen meghúzódní. Itt csak 1806-ra épül fel kétemeletes barokk-klasszicista otthona. Az intézetben működő filozófiai kurzus (bölcseleti tanfolyam) amolyan „fiók egyetem” volt. Három-négy külföldet járt enciklopédikus tanára képezte a felekezet lelkészeit, értelmiségét. Főleg humán jellegű tárgyakat (nyelvek, filozófia, történelem, teológia) tanítottak. A legtehetségesebb fiatalokat rendszerint két évre kiküldték nyugati egyetemekre. A kolozsvári kollégiumnak ez a főiskola-jellege 1848-ig megmaradt, de a század végéig jóformán minden unitárius fiatal itt szerezte meg alapképzését. A felekezet hosszasan készült jogi tanfolyamot is beindítani, ez azonban csak 1847-ben sikerült, s alig egy évig működhetett. Korábban az unitárius fiatalok a katolikus Királyi Líceumban vagy a Református Kollégiumban végezték a jogi kurzust.

Mária Terézia 1774-1775-ös egyetemalapítási kísérlete annyiban érintette az unitáriusokat, hogy le kellett volna mondaniuk a külföldi egyetemjárásról. Ugyanakkor néhány kiemelkedően képzett képviselőjük bekerülhetett volna a létesítendő egyetem tanári karába, s fiataljaik sorából is többen szerezhettek volna diplomát. Az egyetemnek azonban csak két magja jött létre pár tanszékkal: 1774-ben a jogi, 1775-ben az orvosi kar. Mindkettőn unitáriusok is tanultak. Az előbbi 1849-ig működött², az utóbbit 1817-ben Orvos-sebész Tanintézet elnevezéssel önállósították, majd 1872-ben beleolvadt az egyetembe³. A forradalom következtében megszűnt „jogi kurzus” helyett 1863-ban létesült Kolozsvárt a Királyi Jogakadémia, melynek

legrangosabb tanára, később igazgatója Berde Áron⁴ volt. Az első tanév 113 hallgatója közül több mint harminc tartozott az unitárius felekezethez.

2. A kiegyezéskor tehát Kolozsvárt két felsőfokú oktatási intézet működött: egy Orvos-sebész Tanintézet kilenc és egy Királyi Jogakadémia nyolc tanárral. Az unió újbóli életbe léptetésével elodázhatatlanná vált egy második magyar tudományegyetem felállítása. Erre négy évig tartó előkészületek nyomán 1872 őszén került sor, miután a király előzetes engedélyt adott rá, s a parlament erre vonatkozó törvénycikkeket fogadott el. A négy kar tanárai október 19-én gyűltek össze Kolozsváron, letették az esküt, s megválasztották a rektort, a dékánokat s ezek helyetteseit. Az első tanév negyven fős tanári karában összesen két unitárius professzor szerepelt: Berde Áron és Brassai Sámuel, akiket az a rendkívüli megtiszteltetés ért, hogy egyikük rektor, a másikuk prorektor lett. Nem valószínű, hogy a tanári karban többséget alkotó két felekezet, a katolikus és a református valamiféle kompromisszum nyomán mondott le e két tisztségről a legkisebb felekezet javára. Inkább az unitáriusokat két olyan személy képviselte, akiket nem lehetett megkerülni.

Brassai Sámuel (Torockószentgyörgy, 1797 vagy 1800-1897. június 24., Kolozsvár) akkoriban Erdély legnagyobb tudósának számított. 1837-1848, valamint 1859-1862 között az Unitárius Kollégiumban tanított, igazgató is volt. Népszerű hetilapot (Vasár-napi Újság) és több tankönyvet szerkesztett. Később az Erdélyi Múzeum-Egyesület igazgatójaként a tudománynak élhetett. Már 1837 óta a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt, 1865-ben pedig rendes taggá választották. Néhány tudományágban nemzetközi hírnévű tudós volt. Az egyetem létrehozásakor valószínűleg több tanszékre is pályázott, s végül a matematika-természettudományi karon az elemi mennyiségtan katedrára kapott kinevezést.

Brassai Sámuel tizenegy tanéven át, 1883-ig volt az egyetem tanára. Az elemi matematika mellett szanszkrit nyelvet és általános nyelvészetet is tanított. Egyetemi munkásságával e kötet egy külön tanulmányában foglalkozunk.

Berde Áron (Laborfalva, 1819. március 8.-1892. január 25., Kolozsvár) az unitárius egyház támogatásával végzett 1842-1844-ben németországi tanulmányokat, főleg a természettudományokban és közgazdászatban szakosodott. 1844 és 1863 között az Unitárius Kollégiumban tanított, vegytani kísérleteket végzett. Négy évig igazgatott is. Közben népszerűsítő természettudományi lapot (Természetbarát) és közéleti újságot (Hetilap, Kolozsvári Közlöny) szerkesztett. Ő írta az első magyar meteorológiai könyvet (*Légtüneménytan*, 1847) s egyik első kémiakönyvünket. 1858-ban választotta az akadémia levelező tagjául. Az 1863-ban megnyíló kolozsvári Királyi Jogakadémiára a „politikai tudományok, nemzetgazdaság, államisme” nyilvános rendes tanárául nevezik ki. 1869-től ő az akadémia igazgatója. Az új egyetem 12 tagú jogi karába a jogakadémia 5 rangosabb tanárát vették át, s közülük kétségtelenül Berde volt a legtekintélyesebb. A nemzetgazdaságtan és pénzügytan tanszékre kapott kinevezést. Mivel az egyetem karai közül sorrendben a jogi volt az első, erre hárult a rektor személyének javasolása, s így esett Berdére a választás. Egykori tanárát, mint messze a legidősebb professzort, a legismertebb tudóst állították mellé prorektorul.

3. A rektorbeiktatást és a megnyitó ünnepséget november 10-re, vasárnapra tűzték ki. Ezt a napot Kolozsvár és egész Erdély örömnepévé tették. Reggel minden felekezet templomában hálaadó istentiszteletet tartottak. Az unitáriusoknál Derzsi József hirdette az ígét. Fél tizenkettőkor a katolikus liceum második emeleti dísztermében előkelő közönség előtt került sor a beiktatásra. Az unitáriusokat Kriza János püspök képviselte. A beiktató beszédet Groisz Gusztáv, a jogi kar dékánja mondta. Ő ugyan katolikus volt, de édesanyja, az unitárius papleány, vargyasi Szász Zsuzsanna révén kapcsolódott az erdélyi unitarizmushoz⁵. „Választóink egyhangú szavazatával - kezdte beszédét Groisz - a most beálló tanévre Nagyságod

választatott rektorunknak; a bizalom ilyen egyhangú nyilvánulása következtében Nagyságod nyitja meg a kolozsvári magyar királyi tudományegyetem rektorainak - lelkünkől óhajtjuk - hosszú és - reméljük - díszes sorát.” A továbbiakban Groisz Berde sokoldalú tudományos műveltségéről és feddhetetlen férfias jelleméről szól, s kifejezi meggyőződését, hogy minden tehetségével hozzá fog járulni az új egyetem felvirágoztatásához. Berde nagyhatású székfoglaló beszédet mondott.⁶

A beiktatás után bankett, majd színházi díszelőadás következett.

Amilyen megtisztelő volt az 53 éves Berde számára az egyetem első rektorává lenni, éppen olyan terhes is lehetett. Rá hárult az egyetem mai központi épülete helyén állt egykori jezsuita ó- és újkollégiumi épületek (utóbb a Főkormánysház hivatali helyiségei) átvétele, berendezése az egyetemi oktatás céljaira. Ugyancsak az ő vállára nehezedett az egyetem segédszemélyzetének a kiválasztása, mely nem volt könnyű feladat, mivel egy-egy állásra húszan is jelentkeztek. Berde tizenhét tanéven és egy szemeszteren át heti 8-9 órában adta elő szaktantárgyait a jogi karon. E kar akkoriban a Római Katolikus Főgimnázium (ma Báthory István Líceum) II. emeletén működött. 1883-84-re Berdét választották a kar dékánjául. 1888. október 11-én megünnepelték Berde, Groisz és Haller Károly professzorok negyedszázados egyetemi tanári jubileumát (a jogakadémia megnyitásától számítva).⁷ Berdét még azon az őszön szélhűdés érte, úgyhogy rövidesen kénytelen volt nyugdíjba vonulni.

Berde egyetemi alkalmazása idején Brassával együtt részt vett az unitárius egyház életében. Brassai 1862-től az Unitárius Kollégium felügyelő, 1877-től örökös felügyelő gondnoka. Berdét 1873-ban választják felügyelő gondnokul, 1876-ban - Brassával szemben - a főgondnoki székbe emelik.

4. Az első tanév 40 rendes és rendkívüli tanárán kívül az oktatószemélyzethez tartozott még 11 tanársegéd és 2 nyelvtanító. Bár a továbbiakban az unitárius tanársegédek számbavételétől (hacsak nem emelkednek tovább a hivatali ranglétrán) eltekintünk, az alapítók közé sorolható két jeles, akkoriban pályája kezdetén álló fiatalemberről mégis meg kell emlékeznünk. Az orvosi kar sebészeti tanszékén id. **Gyergyai Árpád** (Nagyszeben, 1845. november 17.-1881. január 29., Kolozsvár) volt a tanársegéd⁸. Nagy hagyományú kolozsvári unitárius család sarjaként az itteni kollégium elvégzése után 1864-1871 között a bécsi egyetemen tanult, majd megpályázta az Orvos-sebész Tanintézet tanársegédi állását, s itt tevékenykedett Brandt professzor mellett, míg mindkettőjüket átvette az egyetem. 1873-tól Gyergyai átment a kórvegytani tanszék professzora, Plósz Pál mellé asszisztensnek. Együtt kezdtek el kísérletezni a vérátömlesztéssel és véralvadással, s ezek úttörőiként tartják számon őket. 1875-76-ban Gyergyai Lipcsében, Párizsban, Edinburgh-ban járt tanulmányúton. Hazatérve az Orvos-természettudományi Társulat egyik alapítója lett, s MÁV-orvosként helyezkedett el. Ő ismertette meg az antiszeptikus sebkezelési módszert a kolozsváriakkal. Az Unitárius Kollégium kórházának első orvosa volt, a VI. osztályosoknak ember- és állattan órákat tartott „minden díj nélkül”. A sebészet történetéről írt magántanári dolgozatának megvédése előtt állt, mikor egy tüdőgyulladás véget vetett életének.

Ugyancsak az első tanárok közül való a bölcsészeti kar angol nyelv és irodalom oktatója, **Kovács János** (Fiátfalva, 1846. augusztus 8.-1905. január 27., Kolozsvár)⁹. 1870-ben végezte Kolozsvárt az unitárius teológiát, aztán két éven át Svájcban és Angliában tökéletesítette tudását, beutazta Európát. Épp az egyetem-szervezés idején ért haza, úgyhogy keresve sem találhattak volna nála megfelelőbbet az angol nyelv oktatására. Az Unitárius Kollégiumban 1872-től rendes tanárként alkalmazták, angolt és történelmet tanított, 1877-től 14 évig igazgató is volt. Fordított angolból, megírta Paget János életét, összegyűjtötte Kriza János verseit. Az erdélyi-angol-amerikai unitárius kapcsolatok fő ápolójának számított. 1876-ban

angol társalgási kört alapított Kolozsvárt, s őt választották ennek elnökévé. Az egyetemen haláláig ő töltötte be az angol lektori tisztséget.

Utódát szintén az unitáriusok sorában találták meg: **Boros György** személyében (Tordátfalva, 1885. április 19.-1941. január 26., Kolozsvár). Ő 1877-ben elvégezte Kolozsvárt a teológiát, majd két évig Londonban a Manchester New College hallgatója volt. Hazatértekor, 1879-ben teológiai tanárként alkalmazták. Nevéhez fűződik a Dávid Ferenc Egylet megalapítása 1885-ben. Számos tanulmányt írt. 1910-ben pedig egyházi főjegyzővé választották. 1928 és 1938 között ő egyháza püspöke. Szerepet játszott az EMKE vezetésében, az Erdélyi Irodalmi Társaság 1922-ben az alelnöki székkal tisztelte meg. 1905. február 15-étől 1919-ig ő volt az egyetem angol lektora.

Az egyetem történetének 1919-ig terjedő első szakaszában az ígéretes indulás után alig találunk unitárius tanárokat. Igaz, az értesítők, életrajzok többnyire nem jelzik a felekezeti besorolást, úgyhogy még kiderülhet valakiről idetartozása. Kutatásaink alapján a rendes és rendkívüli tanárok sorából csak szentkatolnai **Bálint Gábor** (Szentkatolna, 1844. március 13.-1913. május 26., Temesvár) bizonyult unitáriusnak. Őt is katolikusnak keresztelték, ilyen neveletésben részesült, de pesti joghallgató korában 1870. július 1-jén áttért az unitárius hitre¹⁰. Korábban a bécsi Keleti Akadémián már megtanult perzsául és arabul, s a követségen a törököt is elsajátította, úgyhogy felkészült nagy álmának megvalósítására. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával 1869 nyarán indult el Mongóliába, s 1874 februárjáig többnyire gyalogosan tette meg a nagy utat, melynek során a mongol és a mandzsu nyelvet tanulmányozta. Később Törökországban és Görögországban hosszasan időzött. 1895-96-ban Széchenyi Béla ázsiai expedíciójában vett részt. Török, tatár és kabar nyelvtant írt, foglalkozott a magyar nyelvrokonítással és a honfoglalás kérdéskörével. Még 1875-ben magántanári képesítést szerzett Budapesten, úgyhogy Jakab Elek támogatásával 1893-ban sikerült elfoglalnia a kolozsvári magyar egyetem ural-altáji összehasonlító nyelvészeti tanszékét, eleinte rendkívüli tanárként. 1896-ban tiszteletbeli doktorrá avatták, 1897-ben lett rendes tanár. Itt az eszperantó nyelv egyik úttörője volt, 1897-ben ő szervezte meg az első eszperantó tanfolyamot. A magyar nyelv hivatalos finnugor származtatásától eltérő felfogása miatt sokan támadták.

A világháború előtti időkben nagyobb hatású tevékenységet fejtett ki az egyetemen **Nyiredy Géza** (Nagyajta, 1861. április 20.-1914. június 11., Kolozsvár)¹¹ is. Már a kolozsvári egyetem diákjaként szerzett természetrajz-kémia szakos tanári oklevelet, s 1889-ben itt is doktorált. 1886-tól kezd előadni a gyógyszerészgyakornoki tanfolyamon, 1888-tól pedig ennek vezetője lesz. Haláláig meghívott előadóként tartotta vegyészeti előadásait a gyógyszerészhallgatóknak, s nyáron a gyakornoki tanfolyam résztvevőit oktatta. 1912-ben az egyetemen meg is ünnepelték gyógyszerésztanári munkásságának negyedszázados évfordulóját. Issekutz Hugóval és Jakabházy Zsigmonddal együtt írta az 1895-ben megjelent *Gyógyszerisme* szakkönyvet, több egyetemi kurzust állított össze. Az Unitárius Kollégium 1890-ben helyettes, 1892-ben rendes tanárként alkalmazta, 1900-ban igazgató is volt. Őt tekintjük a kollégium első modern felfogású természetrajz tanárának.

5. Fennállása negyedszázados évfordulójához közeledve az immár 1881 óta alapítója, Ferenc József nevét is címében viselő kolozsvári tudományegyetem bekapcsolódik a protestáns lelkészképzésbe. Szász Domokos református püspök - minden tiltakozás ellenére - 1895-ben Nagyenyedről Kolozsvárra helyezi a papképezdét, s egyenesen Református Teológiai Fakultásnak nevezi el. Még 1895 áprilisában kijárja, hogy a minisztérium külön rendelettel ismerje el a teológusokat rendes egyetemi hallgatóknak. Az unitárius lelkészképzés 1847-től kétéves, 1860-tól hároméves kurzuson történt a kollégium keretében¹². Alighanem a

református teológia kolozsvári megindulásának hatása alatt az unitárius egyház is átszervezi és az egyetemhez kapcsolja lelkészképzését. 1896-ban a kollégiumtól függetlenül létrehozzák az Unitárius Vallásközösség Papnevelő Intézetét, melynek önálló vezetője a dékán. A tanulmányi idő négyéves lesz. Sikerül elérni, hogy a minisztérium az I-III. éves unitárius teológusoknak is megadja ugyanazokat az egyetemmel kapcsolatos jogokat, mint a reformátusoknak. 1900-ban aztán a minisztérium a IV. évesekre is kiterjeszti az egyetemi hallgatói státust. Ez azt jelentette, hogy az unitárius teológusok bekapcsolódhattak az egyetemi életbe, hallgatták az ottani nagyhatású bölcseztanprofesszorokat, kik közül kiemelkedett Böhm Károly és Schneller István. Ebben a rendszerben tanult többek között Benczédi Pál, Györfi István és Kiss Elek, az utóbbi bölcseleti doktorátust is szerzett.

Említést érdemel, hogy az egyetem 1902-ben bölcseleti díszdoktori címmel tüntette ki Erdély történetíróját, Kövály Lászlót, aki akkoriban az Unitárius Kollégium felügyelő gondnoka volt.

A kolozsvári egyetemen doktorált több ezer személyről nem lévén nyomtatott névsor, kísérletet sem tehetünk az unitáriusok kiválasztására közülük. Az 1922-es egyetemtörténet viszont közli a 128 magántanár nevét¹³. Az első unitárius magántanár ifj. Gyergyay Árpád, 1911-12-ben fül-orr-gégegyógyászatból szerzi meg a minősítést. Utána Gelei József (1914-15: összehasonlító sejtan), Varga Béla (1915-16: logika és a logika története), valamint Ferencz Áron (1916-17: gyógyszerészet) következett. Közülük az első három a bécsi döntés után az egyetem rendes tanára lesz. **Ferencz Áron** (Nagyajta, 1880. október 15.-1954. április 22., Budapest) az Unitárius Kollégium elvégzése után iratkozott be a kolozsvári egyetemre, 1903-ban már az egyetemi gyógyszerészeti munkatársa, később tanársegéd, 1915-től a gyógyszertár vezetője. Külföldi kongresszusokon vesz részt, tanulmányokat ír. 1906-ban megszerzi a gyógyszerészeti doktorátust¹⁴. 1919-től magángyógyszertárban dolgozik, majd 1941-től újra az egyetemi gyógyszerészeti munkatársa.

6. Az első világháború végén, 1918. december 24-én Kolozsvár román uralom alá kerül. Az egyetem 1919 májusáig folytathatja munkáját. Akkor a román király iránti hűségessé megtagadása címén a tanári kart eltávolítják, s az egyetemet „átveszik” a románok.

Az állás nélkül maradt tanári kar többsége Budapestre menekül, s a diákság is jórészt követi tanárait. Az itthon maradtak 1920 nyarán az erdélyi történelmi egyházak támogatásával egy felekezetközi tudományegyetemet akarnak létrehozni. A közölt tervezet szerint az egyetemnek a hagyományos négy karon kívül lett volna egy katolikus és egy protestáns teológiai kara¹⁵. Ez utóbbi tizenkét tanszékkal működött volna. Az unitáriusok részére három állást terveztek: unitárius egyháztörténet - alkotmánytörténet - egyházjog; unitárius rendszeres hittan és erkölctan; unitárius vallásos pedagógia - a gyülekezési munka elmélete és gyakorlata. A többi tárgyat közös professzorok adnák elő. A keleti nyelveket, a filozófiát, a pedagógiát, az egyházjogot, a közgazdaságtant, a művészet- és zenetörténetet más fakultásokon hallgatnák a teológusok.

Mint hogy a minisztérium válasza sem méltatja a püspököknek az egyetem létesítésére vonatkozó felterjesztését, Nagy Károly református püspök magára vállalja egy tanárképző intézet felállítását: szeptember 16-án kelt püspöki leiratával a kolozsvári Református Teológiai Fakultás épületében hozza létre a Református Tanképző néven emlegetett főiskolát. Ez hat szakban nyújt képzést, és az első tanévre 30 kollégiumot hirdet meg.

A tanárok között öt unitáriust találunk. Varga Béla a neveléstörténetet és pedagógiát hat, Gelei József az általános állattant heti tíz órában adja elő. Ők korábban is az egyetem tanári közösségéhez tartoztak. A tanárképzőben azonban az elismert, tudományos munkásságot kifejtő középiskolai tanárok is órát kaptak, hiszen az eltávozott professzorok tantárgyait elő

kellett adni. Így lett **Borbély István** (Torockó, 1886. november 23.-1932. március 20., Kolozsvár) a magyar irodalom „rendes előadója” heti hat meghirdetett órával. Borbély az Unitárius Kollégiumból került a kolozsvári egyetem diákjai sorába. Magyar-német szakos tanári oklevelet szerzett, majd 1909-ben irodalomtörténeti doktorátust. A kolozsvári kollégium rendes tanára volt, akinek a régi magyar irodalomra vonatkozó kutatásai elismerést szereztek. Később az Unitárius Kollégium igazgatója (1925-1928), majd a teológia szisztematika tanszékének professzora lett. Ugyancsak „rendes előadó”-ként sorolták be **Kelemen Lajost** (Marosvásárhely, 1877. szeptember 30.-1963. július 29., Kolozsvár), aki Erdély történetéről tartott előadást heti négy órában. Neve már akkor fogalomszámba ment Erdély-szerthe. A kolozsvári egyetemen szerzett történelem-földrajz szakos diplomát, 1907-1918 között az Unitárius Kollégiumban tanított, majd az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez hívták meg levéltárosnak. Történeti iskola alapítója lett, munkásságát a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagsággal ismerte el. A lektorok sorában felbukkan még **Csifó Salamon** (Székelykeresztúr, 1865. augusztus 1.-1934. január 8., Kolozsvár) neve. Ő kolozsvári teológiai tanulmányok után 1886-1889 között a londoni Manchester New College-ben diákoskodott, s jól megtanult angolul is. 1899-ben egyházi titkárként került Kolozsvárra, 1903-tól az unitárius teológián adott elő. A tanárképezdőben angolt tanított heti négy órában¹⁶.

A Református Tanárképző Intézet egyetlen tanévig működött. 1921 őszén betiltották, majd november 1-jén irattárát is lefoglalták.

7. A Kolozsvárról elmenekült s átmenetileg Budapesten meghúzódó, működő Ferenc József Tudományegyetemet Szeged városa meghívja ideiglenes letelepedésre. A magyar parlament 1921. június 17-én hoz határozatot az egyetem ideiglenes Szegedre telepítéséről. Október 9-10-én Szegeden a kormányzó jelenlétében megnyitják az egyetemet, s 1922. június 29-én már ott ünneplik az alapítás féléves évfordulóját. Az ottani 19 tanév alatt az unitáriusok közül Gelei József kapott rendes tanári, Gyulai Zoltán pedig rendkívüli tanári kinevezést.

8. Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés értelmében Észak-Erdély s így Kolozsvár is újra Magyarországhoz tartozott. Természeteszerűnek tűnt, hogy a magát száműzöttnek tekintő Ferenc József Tudományegyetem visszatérjen eredeti székhelyére. Erről az 1940. október 18-án kelt XXVIII. törvénycikkely intézkedett. Az újonnan kinevezett professzorok október 23-án letették az esküt Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter kezébe, október 24-én pedig az ország kormányzója jelenlétében ünnepélyesen megnyitották az egyetemet.

A 85 fős első tanári karból négyen voltak unitáriusok: Gelei József, Gyergyay Árpád, Gyulai Zoltán és Varga Béla. Közülük az egyetem megnyitása alkalmából Horthy kormányzó Gyergyay Árpádot és Varga Bélát Corvin-koszorúval tüntette ki. (A nem egyetemi tanár unitáriusok közül Kelemen Lajos Corvin-láncot, Gyallay Domokos Corvin-koszorút kapott ugyanezen alkalommal.)

A kinevezett professzorok sorából ifj. **Gyergyay Árpád** (Kolozsvár, 1881. április 27.-1952. április 1., Kolozsvár) volt a legidősebb. A kolozsvári Unitárius Kollégiumban tett érettségi után apja nyomdokain indult¹⁷. 1899-1905-ben a helybeli egyetemen végezte az orvost, 1905-től a kórbonctanon, 1906-tól a sebészen lett tanársegéd, 1914-től adjunktus. 1907-ben vette át a fül-orr-gége kezelés vezetését, majd külön osztályt létesített e célra. 1912-ben e tárgy magántanára, 1916-ban címzetes rendkívüli tanára lett, 1918-ban felterjesztették rendes tanári kinevezésre. Bázelen, Berlinben, Freiburgban, Londonban gyarapította szaktudását, szinte évente részt vett nemzetközi kongresszusokon, s néhány feltűnést keltő dolgozatot mutatott be. 1904-től az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályában is működött. 1919-ben nem követte az egyetemet, magánpraxist folytatott Kolozsvárt. Kapcsolatban maradt a tudományos világgal, tovább kísérletezett. Az érzéstelenítés és halláskutatás terén külföldön

is elismert szakembernek számított. Így 1940 őszén a rendes tanári kinevezés 1919-ben megszakadt egyetemi pályája kiteljesítése volt. 1942-43-ra az orvosi kar dékánjává is megválasztották. 1929-ben az Egyházi Képviselőtanács tagja lett, 1932-ben pedig az Unitárius Kollégium egyik felügyelő gondnoki székével tisztelték meg.

A másik kitartó kolozsvári **Varga Béla** (Torda, 1886. október 23.-1942. április 10., Kolozsvár) volt¹⁸. Az Unitárius Kollégiumból vezetett útja a Ferenc József Tudományegyetemre, ahol magyar-latin-görög szakos tanári oklevelet, 1909-ben pedig filozófiai-pedagógiai doktorátust szerzett, s utóbb elvégezte a teológiát is. Másfél évig külföldi egyetemeken szakosodott a pedagógiában és a bölcsészetben. 1915-ben megszerezte a magántanári képesítést a logika tárgyköréből. 1911-től az Unitárius Kollégiumban tanított, 1917-től az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti szakosztályának titkári teendőit is ellátta. 1923-ban az unitárius teológián a rendszeres teológia és vallásbölcselet tanára lett, 1928-ban egyházi főjegyző, 1938-ban unitárius püspök. Pedagógiai, lélektani, filozófiai tanulmányok egész sorát írta, úgyhogy az akadémia elismerése jeléül kültagjai sorába iktatta. Az egyházvezetői tisztség elől nem térhetett ki, de mindig a tudomány művelését tartotta elsődleges feladatának. Ezért 1940-ben lemondott a püspökségről, s inkább az egyetem neveléstani tanszékét választotta. Itt a Szegedről visszatérő Bartók György professzorral együtt a Böhm-iskolát vitték tovább.

A következő két unitárius életútja Szegeden át kanyarult vissza Kolozsvárra. **Gelei József** (Árkos, 1885. augusztus 20.-1952. május 20., Budapest) pályája olyan világhírű tudós mellett indult, mint Apáthy István¹⁹. 1905-ben természetrajz-vegytan szakos tanári oklevelet szerzett, s azután Apáthy István fogadta tanársegédéül. Grazban, Münchenben, Würzburgban töltött egy-egy évet tanulmányokkal. Mikor a kolozsvári egyetem sorsa megpecsételődött 1919-ben, az Unitárius Kollégiumban vállalt tanári állást, biológiai tankönyvet is írt. 1924-ben őt hívták meg Szegedre az Apáthy halálával megürült általános állattani és összehasonlító bonctani tanszékre. Itt 1929-30-ban és 1935-36-ban a természettudományi kar dékánja, 1937-38-ban az egyetem rektora volt. Az örökléstan, sejttan, szövettan és ökológia terén nemzetközi szak tekintély lett. A Magyar Tudományos Akadémia 1923-ban levelező, 1938-ban rendes tagjává választotta. A kolozsvári egyetemen 1940-ben az általános állattan és biológia tanszékre nevezték ki. 1941-ben egyházi főgondnokul választották. 1945-től haláláig újra a szegedi egyetem tanára volt.

Gyulai Zoltán (Pipe, 1887. december 16.-1968. július 13., Budapest) 1906-ban végezte az Unitárius Kollégiumot, s 1911-ig diákoskodott a kolozsvári egyetemen²⁰. 1912-től Tangl Károly mellett tanársegéd, 1913-ban megszerzi matematika-fizika szakos tanári oklevelét. 1914-ben bevonul katonának, s az orosz fogságból csak 1922-ben kerül haza. Szegeden doktorál, majd helyettes tanári megbízatást kap az egyetemen. Közben 1926-ban hosszabb ideig Göttingában tökéletesíti tudását. „Az elektronok és ionok tana” tárgykörből magántanári képesítést szerez, 1934-ben pedig címzetes rendkívüli tanár lesz. 1935-ben átpályázik a debreceni egyetem orvosi fizikai tanszékére, s onnan jön Kolozsvárra 1940 őszén. Itt a kísérleti fizika rendes tanára, 1941-42-ben dékánnak is megválasztják. A szilárdtest-fizika és a kristálykutatás terén jelentősek eredményei. Az akadémia 1932-ben levelező, 1954-ben rendes tagjává választotta. 1945-től a Bolyai Egyetemen folytatta tevékenységét 1947-ig, akkor a Budapesti Műszaki Egyetem professzora lett 1962-es nyugalmazásáig. A kolozsvári egyetemen iskolaalapító tanárként tartják számon. Itteni tanszéki utóda az Unitárius Kollégiumból jövő László Tihamér lett.

9. Az erdélyi származású földrajztudós, gróf Teleki Pál miniszterelnök kezdeményezésére a kolozsvári egyetem mellé 1940 októberében felállítják az Erdélyi Tudományos Intézetet. Az intézetnek több egyetemi tanár lett a munkatársa, de már az alapításkor őt „intézeti tanárt” is

alkalmaztak: László Gyulát, Nagy Zoltánt, Venczel Józsefet, Kovács Lászlót és Makkai Lászlót. Közülük **László Gyula** (Kőhalom, 1910. március 14.-1998. június 17., Nagyvárad) képviselte az unitárius felekezetet. Szüleivel az I. világháború végén került Budapestre, ahol 1928-ban a Kölcsey Ferenc Reálgimnáziumban tett érettségét. Ezután a Képzőművészeti Főiskolán tanult Csók István és Lyka Károly tanítványaként. A budapesti tudományegyetemen szakosodott a régészetben, bölcsészeti doktorátust szerzett (1935), később magántanárrá habilitáltak. 1937-től a Nemzeti Múzeum munkatársa. Az Erdélyi Tudományos Intézetben a régészeti szakosztály vezetését bízzák rá. Ásatásokat vezet Erdély honfoglaláskori történetének alaposabb megismerése céljából, de foglalkozik művészettörténettel is. Átrendezi a kolozsvári múzeum régészeti tárát. A kolozsvári egyetem átveszi magántanárai sorába, s itt évente tart régészeti előadásokat, majd az 1943-44-es tanévben a honfoglaláskori és régészeti tanszék rendkívüli tanárává nevezik ki. A II. világháború után is Erdélyben marad, s részt vesz a Bolyai Tudományegyetem megszervezésében, s 1949-ig tanít régészetet. Akkor Budapestre távozik, ahol az egyetem tanára 1980-as nyugdíjazásáig. Hatalmas szakirodalmi munkássága, a kettős honfoglalásra vonatkozó elmélete nevét fogalomná tette a tudományos világban.

Az Erdélyi Tudományos Intézet unitárius munkatársa volt **Gálffy Mózes** (Nagyszeben, 1916. július 13.-1988. július 23., Budapest) is. Ő a kolozsvári kollégium elvégzése után az itteni román egyetemen szerzett diplomát 1939-ben. Az Unitárius Kollégiumban tanított, míg 1942-ben az intézethez nem került. Ennek keretében főleg nyelvjárási kutatómunkát végzett. 1945-től a Bolyai, majd Babeş-Bolyai Egyetemen tanított - 1956-tól előadótanári, 1970-től professzori beosztásban - 1980-as nyugdíjba vonulásáig.

10. A Ferenc József Tudományegyetemre ugyancsak az 1943-44-es tanévben kineveztek még egy unitáriust: **Módi Mihályt** (Szind, 1891. július 1.-?) az első klasszika-filológiai tanszékre nyilvános rendes tanárnak. Az ő pályája szintén Kolozsvárról indul, az itteni egyetemen szerez tanári diplomát és 1913-ban doktorátust. A világháború után Győrben leánygimnáziumi tanár, ahol tankönyvet is ír. Tanulmányokkal szerepel a Szegeden kiadott Csengery- emlékkönyvben (1926). 1935-ben Förster Aurél professzor vezetésével „Az alexandrinuskori görög költészet” tárgyköréből megszerzi a magántanári képesítést Szegeden. 1940-ben Kolozsvárra lesz magántanár, időnként előadásokat is hirdet. Mint rendes tanár Kolozsvárra költözik, s itt főleg az ókori irodalom és művelődés tárgyköréből tartja előadásait. 1944 őszén, mint a tanári kar sok más tagja, ő is elmenekül Erdélyből. 1950-ben nyugdíjazzák, azután Győrben él²¹.

Az 1940-es években volt az egyetemnek két unitárius „meghívott előadója” is. Egyikük, **Csifó Nagy László** (Sepsiszentgyörgy, 1906. augusztus 30.-1963. szeptember 12., Kolozsvár) 1940-1945 között az angol levelezést tanította a közgazdász hallgatóknak heti 2-3 órában. Csifó így Kovács János, Boros György és édesapja után negyedik az unitárius egyetemi nyelvtanárok sorában. Kolozsvárra végezte a teológiát, majd 1931-től Sínfalván, 1933-tól Kolozsvárra segédlelkész. Közben 1928-1931-ben Amerikában, 1931-32-ben Angliában képezte tovább magát, elsajátítva az angol nyelvet. 1934-től Kolozsvárra hitoktató lelkész, püspökségi tisztviselő, 1941-től egyházi titkár haláláig. A másik előadó **Mikó Imre** (Bánffyhunyad, 1911. március 27.-1977. március 21., Kolozsvár) 1940-1942 között a nemzetiségi jogból tartott előadásokat. Nagymúltú unitárius jogászcsaládból származott. A kolozsvári román egyetemen végezte a jogot és szerzett doktorátust is 1934-ben, közben az unitárius teológia hallgatója is volt. 1934-1936 között Párizsban szakosodott a kisebbségi jog tárgykörében. Hazatérve ügyvédeskedik, politizál, 1940-től országgyűlési képviselő. Pályáját a négyéves orosz fogság derékba töri. Utóbb orosz tanár, könyvkereskedő, kiadói szerkesztő. Ekkoriban bontakozik ki műfordítói és esszéírói munkássága. Külön kötetekben idézi fel Bölöni Farkas Sándor és

Brassai Sámuel alakját. 1964-ben egyházi főgondnökká választották, nagy szerepe volt az egyházalapítás négyszáz éves évfordulójának (1968) a megünneplésében.

11. A második világháború végén, 1944. augusztus 29-én a magyar kormány elrendeli Kolozsvár kiürítését. A város magyarságának kérésére azonban az egyetem helyben marad, s megcsappant számú tanári karral, mintegy 600 diákkal 1944-45-ben is folytatják az oktatást. Így a román kormány kénytelen tudomásul venni a kolozsvári magyar egyetem létét, s engedélyezni további működését. Erre vonatkozóan hosszas tanácskozások eredményeként 1945. május 29-én megszületik az I. Mihály király aláírta törvényrendelet, mely intézkedik az I. Ferdinánd román egyetem Kolozsvárra való visszaköltözéséről s egy magyar előadási nyelvű egyetem felállításáról, úgyhogy a régi magyar egyetem jogilag megszűnik, de az új - mely decembertől Bolyai nevét viseli - biztosítja a folyamatos magyar nyelvű egyetemi képzést. A tanári kar egy része s a diákság átöröklődik.

12. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem 73 tanévre terjedő történetében nem túl jelentős az unitárius részvétel. Csak az első félszáz esztendőben 160 rendes és rendkívüli tanára volt az egyetemnek, s ebből három unitárius, a következő években még hat személlyel gyarapodik a lista. Az ígéretes kezdetek után meglepő módon elmarad a folytatás. 1872-ben a rektor és a prorektor is unitárius, s 1940-ben négy tekintélyes, e felekezetet képviselő professzorral nyit újra az egyetem. Ugyanakkor a Bálint Gábor kinevezése előtti és utáni években egyetlen unitárius főállású tanár sem működött itt. A nyelvészetben (Brassai, Bálint, Módi) kívül a legváltozatosabb szakokat képviselték az unitáriusok az egyetemen: matematika (Brassai), közgazdászat (Berde), orvostudomány (Gyergyay), állattan (Gelei), fizika (Gyulai), pedagógia (Varga), régészet (László), de talán csak az angol nyelvtanári lektorátusban bizonyultak nélkülözhetetlenek. Rektori tisztséget hárman - Berde, Brassai, Gelei (Szegeden) -, dékánit rajtuk kívül még ketten - Gyergyay, Gyulai - töltöttek be. A kilenc rendes tanáron és négy nyelvtanáron kívül még öten voltak hosszabb-rövidebb ideig meghívott előadók. Közülük Nyiredy Gézárt korai halála, Ferencz Áront, Borbély Istvánt, Kelemen Lajost s talán Mikó Imrét is a háborús-politikai változások akadályozták meg abban, hogy kiteljesedjék egyetemi pályájuk. Ha az eddigiekben említett, az egyetemen hosszabb-rövidebb ideig előadó húsz oktató tudományos-szakmai súlyát vizsgáljuk, megállapítható: egy-két kivétellel Erdély-szerte, sőt összmagyar viszonylatban számontartott, páran közülük egyenesen európai rangú tudósok voltak.

Zsidó és zsidó származású tanárok a kolozsvári egyetemen

1997 őszén emlékeztünk meg a kolozsvári egyetem felállításának 125. évfordulójáról. Az ezzel kapcsolatos kutatómunka, a tanszemélyzet ismételt számbavétele során feltűnt, hogy a tantestületbe a zsidóság soraiból aránylag sokan kerültek be, néhányan közülük még izraelita vallásukat is megőrizték. Mi több, a város neológ főrabija nem sokkal idetelepedése után az egyetem magántanára lett, s egy negyedszázadon át rendszeresen tarthatta nyelvészeti előadásait. Ha figyelembe vesszük az Encyclopaedia Judaica¹ megállapítását, mely szerint Európa legtöbb országában a világháború előtt csak a kikeresztelkedett zsidók jöhettek számításba az egyetemi kinevezéskor, továbbá az említett mű „Transylvania” szócikkének észrevételét, melynek értelmében a kolozsvári egyetem - ahol zsidókat is professzorrá neveztek ki - „a történelmi Erdély zsidóságának egyik fontos szellemi központja volt”, érdemesnek tűnik számba venni a zsidóság részvételét az egyetemi oktatómunkában.

1. Mind a zsidóság emancipálása, mind pedig a kolozsvári egyetem felállítása szempontjából sarkalatos dátum a kiegyezés éve: 1867. Ekkor újra életbe lép a már 1848-ban törvénybe iktatott unió Magyarország és Erdély között. A zsidók helyzetét eddig más-más törvények szabályozták Erdélyben és Magyarországon. Erdélyben először Bethlen Gábor fejedelem engedélyezte 1623-ban a zsidók letelepedését, szabad kereskedését és vallásgyakorlatát. A zsidók jogi státusát azonban egy II. Rákóczi Györgytől származó és 1653-ban az erdélyi törvénytárba iktatott rendelet véglegesítette. Ez ugyan engedélyezte a szabad kereskedelem üzését, de egyedüli városi lakhelyként Gyulafehérvárt, a fejedelmi székvárost jelölte ki számukra. Így egyetlen elismert hitközségük a gyulafehérvári volt, melynek élén az országos főrabbi állott. Ez a helyzet 1849-ig fennmaradt. Akkor a szegedi országgyűlés ugyan kimondta a zsidók emancipációját, de a törvény érvénybe léptetésére már nem maradt idő. A törvény tiltása ellenére a nagyobb erdélyi városokban az 1840-es évekre már kisebb zsidó közösségek alakultak, létrehozták a helyi hitközségeket².

Magyarország területén a zsidóság helyzetét II. József egyenjogúsító törekvései hatására kedvezőbb törvényi keretek szabták meg. Az 1790-es De Judaeis törvénycikkely a városokban letelepedett zsidók háborítatlanságát biztosította, megengedte, hogy bármilyen foglalkozást űzzenek, lehetővé tette az iskoláztatást, az egyetemjárást, megnyitotta számukra a tudományos és művészeti pályákat. Az 1840-es magyar országgyűlés megerősítette és kiterjesztette e jogokat. Ennek szellemében megkezdődhetett egy zsidó értelmiségi réteg kialakulása.

A kiegyezést követően a magyar országgyűlés meghozta a teljes emancipációt biztosító 1867/XVII. törvénycikkelyt, mely első pontjában leszögezi: „Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak”. A törvény alkalmazása, persze, sok akadályba, számos előítéletbe ütközött.

2. Az 1872-ben megnyitott Ferenc József Tudományegyetem első kolozsvári korszakának 47 tanéve jól tükrözi, hogy mind a magyar kormány, mind az egyetem vezetősége és tanári kara ténylegesen életbe léptette az emancipációt. Igen tanulságos lenne megvizsgálni a diákok esetében a zsidók arányszámát³. Erre azonban az évente kiadott almanachok alapján nem nyílik lehetőség. Ott ugyanis csak a neveket közlik, felekezeti besorolás nincs. A tanári kar esetében is igen nehéz a vallási, származási alapú osztályozás. A jelesebb személyek életrajzi adatait átnézve azonban többnyire sikerül utalást találni hovatartozásukra. Így a zsidók többségének a neve bekerült az 1929-es Zsidó Lexikonba⁴. Jó néhányuknál a gyászjelentésből, temetési beszámolóból derül fény a felekezetre. A tanári kar esetében nem vehetjük számba az ideig-óráig egyetemi alkalmazásban levő tanársegédeket, adjunktusokat, akiknek jegyzékét még nem

is állították össze. Vizsgálódásunkat a rendes és rendkívüli tanárookra, valamint a magántanári jogot elnyertekre korlátozzuk, mivel ezek névsorát közli Márki Sándor 1922-es egyetem-története.

Kolozsvár sem erdélyi, sem magyarországi viszonylatban nem számított zsidó központnak. Az 1810-es évektől élt itt néhány család, s ideiglenesen imaházak is tartottak fenn. Az első közsinagógát 1850-1851-ben építették. 1857-ben már 231 zsidó lakott a városban. 1866-tól a Glasner rabbi-dinasztia veszi kezébe - az 1869-ben már közel ezer hívet számláló - közösség hitéletének irányítását. Az 1868-as zsidókongresszus után a kolozsváriak az ortodox irányzathoz csatlakoznak. A módosabb értelmiségi és iparos réteg Farkasházi Fischer Vilmos gyáros vezetésével először statusquo ante alapon kezd szervezkedni, majd 1884-ben elfogadják a kongresszusi irányelveket, s ettől fogva neológ hitközsége is van a városnak, s az ő számukra 1886-1887-ben felépítik a neológ zsinagógát. A meghívott rabbik azonban mind csak rövid ideig működnek itt, egészen 1890 júliusáig, amikortól a tisztség elfoglalására kiírt pályázatra jelentkezőkből kiválasztott dr. Eisler Mátyás hitközsége méltó, tudós vezetője lesz. 1910-ben több mint 7000 zsidó él a városban, ekkor már a lakosság 11%-át teszik ki. Hogy számuk így megnövekedett, abban jelentős szerepet játszott az egyetem is⁵.

3. A fentiekből sejthető, hogy az egyetem zsidó tanárai kevés kivételtől eltekintve nem kolozsváriak voltak, s addigi pályájuk elismeréseként kapták meg a kolozsvári tanszéket. Az első tanév 40 professzorából három kapcsolódik a zsidósághoz. Közülük a leghíresebb és legrangosabb kétségtelenül **Finály Henrik** (1825-1898), aki itáliai eredetű, igen módos óbudai zsidó iparos család sarja⁶. A piaristáknál tanul, s az ő hatásukra katolizál. Bécsben a Politechnikumban mérnöki tanulmányokat folytat, majd az egyetemen természettudományokat és klasszika-filológiát hallgat. Részt vesz az 1848-as harcokban, a honvéd tüzér-főhadnagyságig emelkedik, amiért utóbb meghurcolják. Mint gróf Bethlen János gyermekeinek a nevelője kerül az 1850-es évek elején Erdélybe. 1853-ban a kolozsvári piarista főgimnázium tanára lesz, s bekapcsolódik a város szellemi életébe. Az Erdélyi Gazdasági Egylet, majd az 1859-ben megalakuló Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára. Közben 1858-ban megjelenteti leghíresebb munkáját, a latin-magyar szótárt. Az akadémia még ez évben levelező tagsággal tünteti ki. Ő Ballagi Mór után a második zsidó származású tudós, aki bekerül az akadémiába. 1863-tól főállásban az EME Érem- és Régiségtárának az őre lesz, s mintaszerűen rendezi azt. Innen hívják meg az egyetem bölcsészeti karának történeti segédtudományok és archeológia tanszékére. 1874/75-ben az egyetem rektora, majd egy ideig a Római Katolikus Státus világi jegyzője. Számos nyelvészeti és történelmi-régészeti tanulmányt írt. 1895-ben magyar nemességet kapott. Több hónapi szenvedés után halt meg, a temetésén a város és a tudományos világ helyi képviselői ritka nagy számban vettek részt⁷; az egyetem tanári kara, élén Lechner Károly rektorral, az EME elnöke, a főispán, a polgármester, az egyházi előjárók mind kivonultak. Az utóbbiak közt Eisler Mátyás neológ főrabbi is megjelent. A temetési szertartást Bíró Béla apátplébános végezte, a sírnál pedig Márki Sándor az akadémia, gr. Esterházy Kálmán az EME és dr. Halász Ignác dékán az egyetem nevében búcsúzott. A Házsongárdi temető lutheránus sírkertjében levő sírját vagy 15 éve számolták fel, kis sírkömaradványa ma az említett sírkert bejáratánál látható⁸.

Az első tanári kar legfiatalabbjai közé tartozott **Kanitz Ágost** (1843-1896), a növénytan tanára, flórakutató. A Kanitzok - Kempelen Béla szerint - Óbuda legelőkelőbb zsidó családjai közé számítottak. Közülük származhatott Lugosra Kanitz Simon (1810-1883) seborvos s az ő fia, Ágost. Az utóbbi iskoláit Nagykovácsoson és Temesváron végzi. A bécsi egyetemen tanul, majd Európa híres egyetemein tökéletesíti tudását. Ő állítja össze a magyar növénytan első történetét. 1869-ben a magyarvári Gazdasági Akadémiára kerül, ahol elsőként tanítja a növénytant magyar nyelven. Innen pályázik a kolozsvári tanszékre, amely mellett növénytani

intézetet alapít, átrendezi a botanikus kertet, rendszerezi az EME herbáriumát. 1877-ben megindítja az első magyar botanikai folyóiratot Magyar Növényteni Lapok címen. Nevéhez fűződik Románia, a későbbi Jugoszlávia és Albánia több területegységének flóra-összeírása. Ezekért számos társaság, akadémia tisztelte meg tagsággal, így a bukaresti is, az orosz cár pedig Szent Anna-renddel tüntette ki. Karán kétszer dékánná választották, 1887/88-ban rektor volt. 1880-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagságra méltatta. (Ő volt a harmadik kolozsvári zsidó származású akadémikus.) Felesége Plósz Pál és Plósz Sándor egyetemi tanárok testvére, Plósz Irma volt. Szívszélhűdés okozta hirtelen halála után katolikus szertartás szerint temették a Házsongárdba⁹. Temetésén megjelent az egyetemi tanács, a kar nevében Fabinyi Rudolf vegyészprofesszor búcsúztatta, az ifjúság részéről Krenner Miklós mondott beszédet.

Itt említjük meg, hogy Kanitz Ágost fia, Arisztid, aki a lipcsei egyetemen nyert doktori oklevelet, s a vegyészetben szakosodott, 1913/14-ben a kolozsvári egyetemen „az életkémiá dinamikája” tárgykörből nyert magántanári képesítést. Akkoriban lakhelye már Németországban volt.

A harmadik egyetemalapító zsidó professzor **Fleischer Antal** (1845-1877). Fleischer Bernát kecskeméti kereskedő és Schweiger Jozefin fia szülővárosában végzi a Református Főgimnáziumot. Minthogy gyógyszerész akar lenni, egy helyi patikában gyakornokoskodik, majd Pesten is gyógyszerértárban dolgozik, s 1865-1866-ban elvégzi Bécsben a gyógyszerészeti kurzust. Mosonyban alkalmazzák gyakornoknak. A megyei főorvos azonban bekéri keresztlevelét, s közli, hogy zsidóként nincs joga gyógyszerészkedni. Erre 1867-ben Pestre megy, s beiratkozik az egyetem vegytan szakára, ahol megszerzi a gyógyszerészeti doktorátust, majd Than Károly professzor tanársegéde lesz. Innen pályázza meg a kolozsvári egyetem új tanszékét. Kinevezése után az első tanévre ösztöndíjat kér, s német egyetemeken tanulmányozza a vegytani intézetek felszerelését. Hazatérve a rendelkezésére álló rozoga helyiségekben fel is állít egy szerény intézetet. 1875-ben a gyógyszerész egyesület, mely pár évvel korábban nem vehette fel, tiszteletbeli tagsággal tünteti ki, sőt, ő készít javaslatot a gyógyszerészképzésre. Kolozsvárt magányos maradt, nem találta helyét. Így szánhatta el magát a rettenetes öngyilkosságra: 1877. november 29-én egy borotvával több mint hatvan vágást ejtett testén a halántékától a lábáig¹⁰. A Farkas utcai lakásán felállított ravatalánál Genersich Antal rektor, a kórbonctan professzora búcsúztatta az egyetemet, Martin Lajos pedig a kar nevében. A koporsót kivitték az állomásra, s az indóháznál Groisz Gusztáv jogászprofesszor is szónokolt. Nincs utalás arra, hogy búcsúztatásakor Kolozsvárt bármilyen vallásos szertartás lett volna. Alighanem Fleischer volt az első izraelita vallású magyar egyetemi tanár, nem pedig Géber Ede, mint a Zsidó Lexikon írja.

Az alapító professzorok után célszerűnek tűnik karonként számba venni a zsidó oktatókat.

4. A jog- és államtudományi kar tanárainak jó része a helybeli Királyi Jogakadémiáról került ki, itt lehetett a legnagyobb a versengés a tanszékekért, mert az országnak rengeteg nagyravágyó, tudományművelő jogi szakembere volt akkoriban. A karon csak két zsidó származású tanár jutott rendes tanszékhez. Közülük az egyik, **Kiss Mór** (1857-1945) jó három évtizeden át a jogi oktatás vezéregyénisége. Kolozsvárt született, s az itteni Unitárius Kollégiumban tett érettségét. Budapesten 1876-ban államtudományi, 1877-ben jogtudományi doktorátust szerzett (19, illetve 20 éves korában!). 1878-ban Kolozsvárt a római jog magántanárává habilitálták. Német és francia egyetemeken töltött tanulmányi évek után 1880-ban a nagyszebeni jogakadémia tanára lett. Innen 1884-ben helyettes, majd 1886-ban rendkívüli tanári minőségben került a kolozsvári pandekta jogi tanszékre. 1890-től e tárgy rendes tanára 1915-ig, amikor átpályázik a megürült római jogi tanszékre. 1919-ben nyugalomba vonul. Kolozsvárt él, részt

vesz az EME munkájában. Budapesten éri a halál. Úgy tűnik, katolikus vallásra tért ki az 1880-as évek táján. Számos tanulmányt írt. Háromszor volt dékán. Finály és Kanitz után ő a harmadik zsidó származású rektor (1904/1905). 1910-ben udvari tanácsosi címet kapott.

Fia, **Kiss Géza** (1882-1970) a magyar jogi oktatás nem kevésbé prominens alakja volt. A kolozsvári piarista főgimnáziumban tanult, 1903-ban Kolozsvárt szerzett sub auspiciis regis jogi doktorátust, 1907-ben pedig magántanári címet római jogból. 1906-tól 1914-ig a nagyváradai jogakadémia, majd a debreceni egyetem római jog professzora. Itt 1918/19-ben rektor, majd a tanácsköztársasággal szimpatizáló magatartása miatt emigrálnia kell. Kolozsvárra jön, s bekapcsolódik nem a kisebbségi, hanem a román liberális politikába¹¹. 1932-ig képviselő, illetőleg szenátor, azután 1940-ig kolozsvári ügyvéd. A bécsi döntéskor Bukarestbe megy, s ott ügyvédeskedik. 1944 végén a román kormány nemzetiségi államtitkára, 1945-1953 között a Bolyai Egyetemen a római jog professzora. Számos jogi tanulmány szerzője, öreg korában különféle munkákat fordít latinból (verses műveket is). Sírja a Házsongárdi temető lutheránus kertjében van.

A másik kolozsvári jogászprofesszor, **Somló Bódog** (1873-1920) pozsonyi születésű, otthon inkább jiddisül beszélnek. A vasutas apát gyakran áthelyezik. Temesvári gimnazistaként változtatja családi nevét Fleischerről Somlóra (1891). Egyetemi tanulmányait Budapesten kezdi s Kolozsvárt fejezi be. Itt szerez 1895-ben jogi, 1896-ban államtudományi doktorátust. Közben német egyetemeken is megfordul. 1899-ben jogbölcseletből, 1903-ban politikából szerzi meg a kolozsvári magántanári képesítést. 1899-től 1905-ig a nagyváradai jogakadémia professzora. 1905-ben kerül Kolozsvárra a jogbölcselet és nemzetközi jog tanszékre rendkívüli tanárnak. 1908-tól 1918-ig rendes tanár. 1918-ban a fővárosi egyetemre nevezik ki, de a politikai változás miatt állását elveszti. A Társadalomtudományi Társaság alapítói közé tartozott, s akkoriban érdeklődése a szociológia felé fordult. Számos magyar és német nyelvű jogbölcseleti és szociológiai dolgozatot írt, iskolát teremtett maga körül. Lukács György is nála doktorált. Budapesten nem tudott boldogulni, elkeseredetten jött Kolozsvárra, s édesanyja halálának az ötödik évfordulóján az ő házsongárdi sírja fölé felakasztotta magát. „Zsidónak született, katolikus lett és mint felekezeten kívüli halt meg” - írták róla. A temetésen Ravasz László református püspökhelyettes mondott felekezethez nem kötődő beszédet. Az egyetemi tanárok és pályatársak képviselőjében Kolosváry Bálint beszélt, a sírnál Klein Jakab a szociáldemokraták nevében búcsúzott. A lutheránus sírkertben levő márványoszlopos sírt vagy 20 éve elpusztították, most a sírkert bejáratánál kis tábla emlékeztet nevére¹².

A karnak volt két olyan zsidó származású magántanára, akik hírben-rangban országos, sőt nemzetközi szintre emelkedtek, s akik ugyanakkor a zsidósággal is szembefordultak. Mindketten a polgári radikalizmus magyar élharcosai. **Ágoston Péter** (1874-1925) 1895-ig az Augenstein családnevet használta, Budapesten szerzett jogi doktorátust, majd 1901-től a világháború végéig a nagyváradai jogakadémián tanított. 1904 márciusában Kolozsvárt magántanári képesítést szerzett magyar magánjogból. A Népszava, a Huszadik Század munkatársa volt. Nagyváradon szabadkőműves páholyt alapított. 1918-1919-ben politikai pályára lépett: bihari kormánybiztos-főispán, belügyi államtitkár, külügyi népbiztos-helyettes. Közben 1919 januárjától áttette állását a budapesti egyetemre. 1920 végén halálra ítélték, s 1922 februárjában fogolycserével szabadult. Párizsban érte a halál. Hosszabb és még változatosabb pályát futott be kortársa, **Jászi Oszkár** (1875-1957). A nagykarolyi orvos apa Jakubovits családnevüket 1881-ben magyarította, s a család áttért a református vallásra. Budapesten szerzett jog- és államtudományi doktorátust. Ezután tisztviselősködött, szerkesztette a Huszadik Századot, vezette a Társadalomtudományi Társaságot. 1912 januárjában az alkotmánytan magántanára lett a kolozsvári egyetemen. 1918-tól az őszirózsás forradalom egyik vezetője, a nemzetiségi ügyek minisztere. 1919 januárjától a budapesti egyetem szociológia

professzora. A tanácsköztársaság idején emigrál, Bécsben, majd az Egyesült Államokban él, ott is hal meg. Jelentősek szociológiai dolgozatai és a nemzetiségi kérdés megoldására tett törekvései. Magyarországot „Keleti Svájc”-cá szerette volna átalakítani.

5. Az orvosi karon működött a legtöbb zsidó származású oktató. E szakot a zsidóság a középkor óta művelte, kedvelte. A kiegyezés idején Erdély-szerte nagy volt az orvoshiány, tehát igen jó elhelyezkedési, megélhetési lehetőséget biztosított ez a végzettség. Az 1872-ben kinevezett első tanári karban még nem találunk zsidókat, mert a 11 tanszékből 8-ra az Orvos-sebészi Tanintézet professzorait helyezik át. Hárman a fővárosból jönnek. A tanársegédek között viszont három jövődó magántanár képviseli a felekezetet: **Büchler Ignác** a belgyógyászat, **Feuer Nathaniel** a szemészet és **Góth Manó** a szülészet asszisztense.

A kar első zsidó orvostanára **Géber Ede** (1840-1891) volt. Körmenden született és Szombat-helyen végezte a gimnáziumot. A bécsi egyetemen doktorált 1866-ban, s az ottani híres Hebra professzor mellett maradt mint a bőrgyógyászati tanszék asszisztense. 1873-ban magántanárrá habilitáltak. Ösztöndíjjal Egyiptomban és Kis-Ázsiában tett tanulmányutat. A kolozsvári egyetemen eredetileg a bőrgyógyászatnak és nemi betegségeknek nem létesült tanszéke. Ám az Országos Karolina Kórházban működött egy külön bujakóros osztály, úgyhogy itt szükség volt egy vezető tanárra. 1874-ben meghirdették a tanszéket, s azt a Bécsből pályázó Géber rendkívüli tanári státussal nyerte el, 1879-ben pedig rendes tanárrá léptették elő. Akkoriban már a bőrgyógyászat terén nemzetközi híre volt. Kinevezése több szempontból is úttörőnek számított. Ő lett az első magyar bőrgyógyász professzor, a budapesti egyetemen ugyanis csak 1892-ben létesült ilyen tanszék. Továbbá ő tekinthető az első magyar izraelita orvostanárnak és dékánnak (1884/85, 1891/92) is. Főleg a bőrgyógyászatban szakosodott, e tárgykörből közölt magyar és német nyelvű dolgozatokat. Rozoga épületekben elhelyezett kolozsvári kórházi osztályán inkább a nemi betegeket kellett kezelnie. 1890-ben az egyetem őt küldte Berlinbe, hogy ott Koch szenzációt keltő felfedezésével megismerkedjék. Életereje teljében, 50 évesen ragadta el egy szívinfarktus. Lakása udvarán felállított ravatalánál megjelent a rektor vezette tanári kar, a főispán, az alispán. Sírjánál dr. Eisler Mátyás neológ főrabbi „mondott megható beszédet héber és magyar nyelven” - írja az újság¹³. Az éppen beiktatott Eislernek ez lehetett az első bemutatkozási alkalma a város szélesebb közönsége előtt. A sírnál Davida Leó orvoskari prodékán és Jórend József egyetemi hallgató búcsúzott. A tanári kar Géber-alap létesítését határozta el. Géber Ede sírköve ma is áll a Balassa utcai régi zsidó sírkertben. Gráner Hedvighez fűződő 14 évi házasságából három gyermek származott.

Közülük **Géber János** (1881-?) az apai pálya folytatását vállalta. Kolozsvárt és Budapesten járt iskolába, majd 1904-ben a pesti egyetemen szerzett orvosi diplomát. 1905-ben Kolozsvárra jött a bőrgyógyászati tanszékre gyakornoknak. 1910-től lett tanársegéd. 1913-ban megszerezte a „bőr- és nemikórtani diagnosztika” magántanári fokozatát, s ugyanazon évben adjunktussá léptették elő. Marschalkó Tamás professzor hirtelen halálát követően 1915-től mint helyettes tanár és helyettes igazgató vezette a klinikát. Számos tanulmánya jelent meg. A tanszékre mégsem őt, hanem a pozsonyi egyetemről átpályázó Veress Ferencet nevezték ki 1919 januárjában¹⁴. 1920-ban Pestre költözött. Felesége, Wolfner Emília is odavaló volt. Az ottani egyetemen rendkívüli tanári címet nyert.

A kolozsvári egyetem leghíresebb orvosprofesszora ifj. **Purjesz Zsigmond** (1846-1918) volt¹⁵. Szentesen született, Kecskeméten járt iskolába, Pesten egyetemre, 1870-ben lett orvosdoktor, 1871/72-ben Kolozsvárt az Orvos-sebészi Tanintézet belgyógyász tanársegéde, majd Pesten asszisztens, 1876-ban magántanári címet szerez. Professzora, Wagner János támogatásával pályázza meg a kolozsvári tanszéket, melyre 1880 májusában ki is nevezik. A nagyon szerény körülmények közt működő kórházi osztályon rendet teremt, minden erejét az oktatásra, a

gyógyításra fordítja. 1885-ben közreadja az első magyar belgyógyászati tankönyvet. Hírnevét tanítványai viszik szét az országban. Ha jelentős tudományos munkássága nem is volt, iskolát alapított maga körül. Három évtizeden át tőle tanulták meg a hallgatók, hogyan kell a beteggel foglalkozni. A 90-es évektől özönlöttek hozzá a páciensek. Negyedszázados tanári működése évfordulójára kartársai emlékkönyvvel (1905) tisztelték meg. Vaskorona renddel, kolozsvári díszpolgársággal, udvari tanácsosi címmel tüntették ki. Mikor 1911-ben nyugdíjba vonult s a fővárosba költözött, magyar nemességet kapott. 1912-ben a századfordulón általa berendezett klinika kertjében mellszobrát is felállították. Ő viszonzásul alapítványt tett a szegény sorsú orvostanhallgatók támogatására. Halála után kívánságának megfelelően Kolozsvárt temették el az egyetemi könyvtár előcsarnokából a város adományozta díszsírhelyre. Jelen volt az alispán, a polgármester, a rektor vezette egyetemi tanács. Lechner Károly orvostudományi dékán mondott búcsúbeszédet. A szertartást Hirschler József apátplébános végezte. Sírja ma is áll a Házsongárdi temetőben¹⁶.

A Purjesz család számos orvost adott a magyar egészségügynek. Zsigmond professzor fia, Béla 1890 táján született, s a két világháború között Gyulán orvoskodott. Volt azonban a professzornak egy Mindszenten 1884-ben született **Purjesz Béla** (1884-1959) nevű unokaöccse is, aki viszont egyetemi karriert futott be. A szentesi Állami Főgimnáziumban „izraelita” vallásmegjelöléssel tett 1902-ben érettségit, majd Pesten szerzett 1907-ben orvosi diplomát. 1908-tól nagybátyja mellett Kolozsvárt gyakornok. A már Jancsó Miklós professzor vezette klinikán lesz 1913-ban tanársegéd, majd egy hosszabb németországi tanulmányutat követően „a szív- és vérkeringési szervek kór- és gyógytanának” magántanára (1915). A magyar egyetem bezárása után magánpraxist folytat, s megindítja 1920 szeptemberében az Erdélyi Orvosi Lapot. 1921-ben a Szegeden megnyíló egyetemen elfoglalja tanársegédi állását, 1926-tól adjunktus, majd 1931-től a belgyógyászati diagnosztikai klinika igazgató professzora. 1944-ben meghurcolják, 1944/45-ben az orvosi kar dékánja, 1945/46-ban rektor. Szegeden hal meg 1959-ben¹⁷.

A harmadik ide kapcsolódó kolozsvári orvosprofesszor **Hevesi Imre** (1867-1921). Tihanyban született, s a kegyes tanítórendiek veszprémi gimnáziumában már katolikusként érettségizett. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárt kezdte, s Bécsben fejezte be, ahol kora legjelesebb sebészének, Theodor Billrothnak volt a tanítványa. Már itt felfigyeltek rendkívüli kezűességére. 1892-ben szerzett orvostudományi diplomát, s ez évben változtatta Heizer családi nevét Heves(s)ire. 1893-ban Kolozsvárra jött gyakornoknak a Brandt József professzor vezette sebészeti klinikára. Rendre emelkedett az adjunktusi tisztségig, 1903-ban az ortopédiai sebészetből magántanári képesítést is szerzett. A már idős, 1904-ben nyugalomba vonuló Brandt mellett rá hárult az új, Mikó utcai klinika berendezése. Mindenki a tanszék várományosának tartotta, ám nem ő, hanem a fővárosból pályázó Makara Lajos lett a professzor 1905-ben. 1914 januárjában rendkívüli tanári címet kapott. Makarát a rák 1915 szeptemberében sírba döntötte, Hevesi ekkor helyettes tanár lett, de nem nevezték ki. Megpályázott egy pozsonyi főorvosi állást, ám itt is elutasították. A háború alatt törzsorvosként éjjel-nappal operált. Végül 1917 szeptemberében felállították az ortopédiai sebészeti tanszéket, s ezt vele töltötték be, de a szakklinika felállítására már nem került sor. Az egyetem elvétele után magánpraxisba kezdett, s a Magyar utcai - még magyar kézben levő - Vöröskereszt szanatóriumban végzett nagyobb műtéteket. Mellőzöttsége már 1919-ben kiváltotta egy öngyilkossági kísérletét. 1921-ben a Szegedre való áttelepedés foglalkoztatta. Március 15-én egy Kolozsvár feletti dombon morfium befecskendezésével vetett véget életének. Őt már az 1897-ben épült temetői halottas kápolnából temették. Hirschler József apátplébános végezte a szertartást, Genersich Gusztáv professzor és Büchler Dezső, volt tanársegéde búcsúztatta¹⁸.

A karon ketten rekedtek meg a rendkívüli tanári címmel. Egyikük **Góth Manó** (1848-1895), aki Budapesten született, s ott járt iskolába. Az egyetemet Bécsben és Budapesten végezte. 1872-ben szerzett orvosdoktori oklevelet. Még az évben elnyerte a megnyíló kolozsvári egyetem szülészeti tanszékének tanársegédi állását. Szülészeti műtéttanból már 1878-ban, nőgyógyászatból pedig 1884-ben magántanárrá képesítették. Számos német és magyar nyelvű tanulmány szerzőjeként méltán pályázott az 1892-ben megürült tanszékre. Erre azonban Budapestről hoztak professzort, s őt 1893-ban rendkívüli tanári címmel kárpótolták. A tüdőbaj alig 47 évesen pusztította el. Eisler Mátyás neológ főrabbi temette „könnyekig megható gyászbeszéddel” a családi háztól. Az orvosi kar nevében Szabó Dénes nőgyógyász professzor búcsúztatta¹⁹. Góth felesége, Kiss Gizella Kiss Mór jogászprofesszor testvére volt. Házasságukból született egyetlen fiuk, **Góth Lajos** (1878?-1910) az apai pályát akarta folytatni. Kolozsvárt végezte az egyetemet, s a szülészeti-nőgyógyászati klinikán lett gyakornok, majd tanársegéd. 1910-ben a „női genitale fertőzőes betegségeinek kór- és gyógytana” tárgykörből megszerezte a magántanári képesítést. Nyaralás közben egy bélcsavarodás vetett véget életének. Őt is Eisler főrabbi temette, az egyetem részéről pedig Szabó Dénes professzor búcsúztatta²⁰.

Hosszabb életút jutott **Elfer Aladár** (1877-1944) osztályrészéül. Szarvason született. Miskolcon járt iskolába, Budapesten szerzett orvosi diplomát. Korányi Sándor klinikáján kezdte belgyógyászati pályafutását, majd 1902-ben Kolozsvárra jött Purjesz professzor mellé gyakornoknak. 1910-ben a belgyógyászati diagnosztika tárgyköréből lett magántanár, 1911-1919 között a klinika adjunktusa, 1916-ban rendkívüli tanári címet kap, s ő adja elő a belgyógyászati diagnosztikát. Tanulmányai is e tárgykörbe, illetőleg az orvosi kémia szakába illeszkednek. 1919-ben magángyakorlatba kezd. A város egyik legtekintélyesebb belorvosa, a szegények jótévedője. Talán ezért sem vállalja a Szegedre való áttelepedést. A két világháború között részt vesz az EME orvosi szakosztálya munkálataiban, vándorgyűlésein. Az 1940-es bécsi döntés után újra bekapcsolódik az egyetemi munkába, magántanári előadásokat tart. Katolikus szertartás szerint a Házsongárdi temető zsidó temetővel szomszédos részébe temetik. Kis fekete márványkeresztes sírjába két-három éve temettek idegen halottat.

A már eddig felsoroltakon kívül is voltak zsidó magántanárai a karnak. Az orvosoknál a magántanári habilitáció nem föltétlenül az egyetemi karrier előkészítésének számított. Ez a cím a magánpraxis fellendítését, a magasabb honoráriumok biztosítását is szolgálta. Az egyetem legelső magántanárai közé tartozik a szemészeti tanszék tanársegéde, **Feuer Nathaniel** (1844-1902). Bécsben szerez orvosdoktori és szemézmesteri oklevelet, Kolozsvárt Schulek Vilmos mellett szerzi meg 1874 januárjában a szemészeti műtéttan magántanári címét. Schulek pesti kinevezése után őt helyettesíti, de mikor mással töltik be a tanszékét, távozik, majd Bécsben is magántanárrá habilitáltatja magát. Ő lesz a trachoma elleni magyarországi harc vezető orvosa. A belügyminisztériumban közegészségügyi felügyelő, a trachoma-ellenes törvény megfogalmazója, a pesti egyetem címzetes rendkívüli tanára. Ferenc József-renddel is kitüntetik. Pesten hal meg bélrákban, a szegedi zsidó temető halottasházából Löw Immanuel főrabbi temeti, a szertartáson a minisztériumot Frank Ödön vezetésével háromtagú küldöttség képviseli²¹.

Szintén az első tanársegédek közül került ki a belgyógyászati tanszék első magántanára, **Büchler Ignác** (1846-1917). Akárcsak kései utóda, Elfer, ő is Szarvas szülötte, Budapesten szerez oklevelet 1871-ben. Megpályázza az utolsó tanévébe lépő Orvos-sebész Tanintézet kórbonctani tanszékének tanársegédi állását, s el is nyeri. A megnyíló egyetemen már a belgyógyászatra kerül át. Itt a „kopogtatás és hallgatódzás taná”-ból nyer magántanári képesítést. Machik professzor hosszas betegeskedése alatt és halála után helyettesként vezeti a

tanszéket, s ezt meg is pályázza. Mikor azonban Purjeszt nevezik ki, ő a magánpraxist választja, s űzi az első világháború éveitig.

A magántanárok közt két Rudas Gerőt is találunk - apát és fiát. Mindketten egy akkoriban még új, tanszékkal nem rendelkező szakot képviselnek. **Id. Rudas Gerő** (1856-1912) Győrben és Pápán járt gimnáziumba, az orvost Pesten kezdte. Reichenthal családi nevét 1883-ban magyarosította. Közben a Gyorsírási Lapokat szerkesztette egy ideig. Miután 1886-ban Kolozsvárt orvosi oklevelet szerzett, különböző tanszékeken gyakornokoskodott. 1897-ben a fogak szövet- és kórtanából szerzett magántanári képesítést. A városközpontban jól menő „műterme” volt. Temetésén megjelent Szádeczky Gyula rektor vezetésével az egyetemi tanács, s a kar képviselőjében Kenyeres Balázs dékán beszédet is mondott. A szertartást Glasner Mózes ortodox főrabbi vezette, fia, Glasner Akiba rabbijelölt magyarul búcsúztatta a jeles orvost²². A „műtermet” az elhunyt öccse, Rudas József vette át²³. **Ifj. Rudas Gerő** (?-?) az 1905/1906-os tanévben a „fog szövet- és kórtan” tárgykörből szerzett magántanári címet. A két világháború között a Paul Ehrlich Orvosegyesületben²⁴ tevékenykedett.

1910-ben a már említett Elfer és Góth Lajos mellett még ketten szereztek magántanári címet. **Kanitz Henrik** (1879?-1910) a két Géber közé illeszkedik korát tekintve. Távoli rokona lehetett a botanika jeles professzorának. Módos fővárosi családból származott, Budapesten szerzett diplomát, s 1904-ben jött Kolozsvárra a bőrgyógyászati klinikára tanársegédnek. 1910 júniusában szerezte meg a „bőrbetegségek kórtana” tárgykörből magántanári címét. Két hónapra rá egy vakbélgyulladás okozta halálát. Kolozsvári búcsúztatásán megjelent Szádeczky Lajos rektor, gr. Esterházy Kálmán főispán, beszédet mondott Szabó Dénes orvoskari dékán. Budapesten a rákoskeresztúri izraelita temetőben helyezték nyugalomra. Ott az egyetem nevében Steiner Pál búcsúztatta²⁵.

Steiner Pál (1879-1959) egyetemi pályafutását a világháború törte derékba. Pápáról indult, Budapesten szerzett orvosi diplomát. Külföldi tanulmányok után 1907-ben került Kolozsvárra asszisztensként a sebészeti klinikára. Itt 1910-ben „a húgyszervek és férfi ivarszervek sebészeté”-nek tárgyköréből lett magántanár. Miután Makara professzor meghalt, Hevesit pedig az ortopédiai tanszékre nevezték ki, ő lett a katedra várományosa. Adjunktus, majd felterjesztik címzetes rendkívüli tanárnak 1919-ben. 1916-ban megjelentetett egy *Sebészeti műtéttan* tankönyvet. A háborúban törzsorvosként szolgált egy ideig. Ő is az Erdélyben maradók közé tartozik: a Zsidó kórház²⁶ egyik szervezője, osztályvezető sebésze, majd megnyitja Charite nevű magánszanatóriumát Kolozsvárt. A bécsi döntés után a visszatérő egyetemen újra kezdi magántanári előadásait. A két világháború között a Paul Ehrlich Orvosegyesületben is vezető szerepet töltött be. Sírja a Házsongárdi köztemetőben van.

Vértés Oszkár (1875-1933) Budapesten született, ott is kezdte egyetemi tanulmányait, majd Tübingenben folytatta. 1907-ben került Kolozsvárra a nőgyógyászati tanszék tanársegédéül. Itt 1914-ben nőgyógyászati műtéttanból habilitáltak. Szintén Erdélyben maradt. 1927-ben átköltözött Marosvásárhelyre, ahol szanatóriumi főorvosként dolgozott. Részt vett az EME és a Paul Ehrlich Orvosegyesület munkálataiban.

Átnézve az orvosi karon magántanárrá habilitált zsidó és zsidó származású oktatókat, megállapítható, hogy valamennyi fontosabb klinikai ágat képviselték. Két sebész (Hevesi, Steiner), három belgyógyász (Büchler, Elfer, Purjesz), két bőrgyógyász (Kanitz, ifj. Géber) és két fogorvos (id. és ifj. Rudas) mellett egy szemész (Feuer) és három nőgyógyász (id. és ifj. Góth, Vértés) szerezte meg e legmagasabb képesítést. Közülük Feuer Nathaniel és Purjesz Béla igen magasra ívelő pályát futott be. Helyi viszonylatban Hevesi Imre, Elfer Aladár és Steiner Pál szakjuk legelismertebb művelői közé tartoztak. Hiányolhatjuk, hogy a 12 magántanárból egy sem foglalkozott elméleti, preklinikai diszciplínákkal.

6. A bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon a zsidóságnak kevés képviselője jutott tartósan katedrához, de még habilitációt is alig hárman szereztek. Ennek csak az lehet az oka, hogy Kolozsvár vonzáskörében nem élt olyan jelentős számú zsidóság, mely egy human értelmiségi réteget kitermelhetett volna a kiegyezés utáni évtizedekben. Távolabbi vidékekről pedig nem vonzódtak ide, mert az egyetem keretein kívül alig-alig találtak megélhetési lehetőséget. A középfokú tanintézetek kevés kivétellel felekezeti jellegűek voltak. A már bemutatott Finály Henrik mellett három rendes tanár került ki a zsidóság köréből. Érdekes módon kettő épp a magyar nyelvészetet adta elő, s mindketten hitük hű megtartói voltak.

A finnugor nyelvészet egyik magyar képviselője, Szinnyi József 1893-ban a budapesti egyetemre távozott, s így megürült a „magyar nyelvtudományi és ugor összehasonlító nyelvészeti” tanszék. Ezt megpályázta és 1893 decemberében el is nyerte **Halász Ignác** (1855-1901). Zsidó tanító és kereskedő családból származott, Veszprémben és Székesfehérvárt járt gimnáziumba, majd 1873-tól a budapesti egyetemen többek közt Budenz József tanítványa. Tanári oklevelének megszerzése után a fővárosi zsidó tanítóképzőben kap állást, 1878-tól pedig a székesfehérvári főreál iskolában. 1879-ben Fischer családnevét magyarosítja. Két év múlva doktorál. Az akadémia támogatásával háromszor utazik a lappföldre nyelvészeti és népköltészeti anyagot gyűjteni (1884, 1886, 1891). Eredményeit értékelve az akadémia már 1888-ban levelező tagjául választja. 1892-től Budapesten tanít, s 1893-ban a pesti egyetemen magyar nyelvhasználatból magántanári címet szerez. Ilyen előzmények után méltán esett rá a kolozsváriak választása. Ő pedig minden más munkát félretéve csak az egyetemi oktatásnak élt. A gyomorrák azonban alig pár év múlva kikezdte törékeny szervezetét, s egy megkészt budapesti műtét után sírba döntötte. Mint a bölcsészeti kar volt dékánját (1897/98), tudományága nemzetközi szaktekintélyét temették az új zsidó temető halottas házából. Temetésén Lazarus Adolf főkantor énekelt, Weiszbürg Gyula rabbi mondott szép beszédet. A kolozsvári egyetemet több professzor képviselte, közülük Csengery János dékán az egyetem és az akadémia nevében búcsúzott. A hattagú diákküldöttségből Bodor Aladár beszélt. A budapesti egyetem, az akadémia, a minisztérium, valamint a székesfehérvári főreáliskola is küldöttséggel képviseltette magát a temetésen²⁷.

Halász korai elhunytát követően az a rendkívüli helyzet áll elő, hogy kolozsvári tanszékét legjobb barátja és hitsorsosa, **Szilasi Mór** (1854-1905) kapja meg. Ő is Veszprémben és Székesfehérváron végzi a gimnáziumot, Pesten az egyetemet, Budenznek is tanítványa. Egy évig Lipcsében szakosodik az indogermán nyelvészetre és klasszika-filológiára. Főleg ez utóbbit választja szakjául. Pesten Kármán Mór hatása alatt bontakozik ki tanári pályája. 1881-től állami főgimnáziumi tanár (nevét ekkor magyarosítja Sonnenfeldről Szilasira), 1895-ben az Eötvös-kollégiumban kap katedrát. Ekkoriban a török és a finnugor nyelvészet kerül figyelem középpontjába, Szarvas Gábor lesz barátja. Vogul szójegyzéket (1896), cseremisiz szótárt (1901) állít össze. 1902-ben az akadémia levelező tagjául választja. Így minden szempontból méltó a kolozsvári tanszékre. De akárcsak barátjának, neki is alig pár évet engedélyez a sors e helyen. Utolsó tervét, egy szakfolyóirat beindítását sem tudja kivitelezni. Az a megtiszteltetés éri, hogy az alig három éve átadott pompás egyetemépület előcsarnokában ravatalozzák fel, temetésén az egész tanári kar megjelenik Kiss Mór rektor vezetésével. A kar részéről Pósta Béla mond beszédet, a temetési szertartást Eisler Mátyás neológ főrabbi végzi, aki búcsúztatóját utóbb nyomtatásban is kiadja²⁸. Ebben megállapítja: „fényesen vált be őrajta is a magyarságnak megigéz, átformáló, összeforrasztó ereje: az ifjú méz, melyet a zsidóság kasából hozott magával a gyermek, mind színmagyar léppé alakult át a férfi lelkében. S amily jó volt magyarnak, épp oly hű volt zsidónak: az ő példáján fényesen mutatkozott meg százezrek zsidó és magyar voltának elválaszthatatlan összetartozása”. A beszédből az is kitűnik, hogy Szilasi nemcsak megmaradt zsidónak, de hitét nem is rejtegette, szombatoként eljár Isten házába.

Hét gyermeket hagyott maga után. Koporsóját a városon keresztülkísérve az állomásra vitték és Pestre szállították²⁹. Ott az új izraelita temető halottasházából temették. A szertartást Weiszburg Gyula rabbi vezette, az akadémia nevében Goldzieher Ignác, a kolozsvári egyetem képviselőjében Pósta Béla mondott beszédet³⁰.

A két nyelvészhez hasonlóan rövid ideig volt tanár a kolozsvári egyetemen **Lánczy Gyula** (1850-1911). Lazarsfeld Adolf könyvkereskedő gyermeke, 11 éves, amikor a család magyarosítja nevét. Pesten szerez jogi doktorátust, majd hírlapíró, minisztériumi tisztviselő, 1881-1884 között pedig országgyűlési képviselő, aztán átvált a tudományos pályára. 1886 decemberében elnyeri a kolozsvári egyetemen az egyetemes történelem tanszéket, majd az első adandó alkalommal, 1891-ben átpályázik a fővárosi egyetem középkori történelmi tanszékére. Történelmi-irodalomtörténeti tanulmányokat írt. Kolozsvári tevékenysége teljesen átmeneti jellegű volt. Mint a bankvezér és főrendiházi tag Lánczy Leó bátyját, igen fényes temetésben részesítették. A szertartást Petri Elek református lelkész végezte, az egyetem részéről Békefi Remig dékán mondott beszédet. Koporsóját a Kerepesi úti temetőbe kísérték ki³¹.

A kar magántanárai közül hármat emelhetünk ki, igaz, mindhárman fogalomszámba menő tudósok, közéleti férfiak. **Wertheimer Ede** (1848-1930) az egyik legismertebb közép-európai zsidó család sarja. Pesten született. Szülővárosában, majd Bécsben és Berlinben járt egyetemre, s 1876 októberében Kolozsvárt szerezte meg egyetemes történelemből a magántanári képesítést. A nagyszebeni jogakadémián kapott katedrát. A kolozsvári professzor, Ladányi Gedeon 1886 februárjában bekövetkezett halálakor ő is pályázott a tanszékre, sőt elvállalta helyettesítését. Minthogy a katedrára Lánczy Gyulát nevezték ki, őt a rendkívüli tanári címmel kárpótolták. (Ez akkortájt vált gyakorlattá: a meglehetősen esélyes pályázókat így állították félre!) Wertheimer még decemberben a pozsonyi jogakadémia tanára lett, s ott működött 1914-es nyugdíjazásáig. Magyarország és a monarchia XIX. századi történetének volt kitűnő kutatója. Az akadémia 1900-ban levelező, 1926-ban rendes tagjai sorába iktatta. Miután katolizált, 1903-ban nemességet, nyugdíjazásakor udvari tanácsosi címet kapott.

Eisler Mátyás (1865-1930) a kolozsvári, sőt az erdélyi zsidóság egyik legismertebb és elismertebb tudós vallási vezetője volt. A budapesti egyetem nyelvész bölcsészdoktori címével és az Országos Rabbiképző Intézet friss diplomájával került 1891-ben a kolozsvári neológ hitközség élére. Itt már 1893-ban az egyetem a sémi nyelvek és irodalmak magántanárává habilitálta. Miközben az egyetemen negyed századon át nyelvészeti előadásokat tartott, érdeklődési köre a zsidóság erdélyi története fele irányult, s erről forrásértékű tanulmányok sorát írta. A közhatalom-változás után ő lett az erdélyi zsidó neológ szervezkedések egyik vezéralakja. Az 1922-ben megalakított Erdély-Bánáti Izraelita Hitközségek Szövetségének ügyvezető elnökéül választották, majd az Erdély-Bánáti Rabbiegyesület élére is őt állították³². Eislernek igen nagy szerepe volt abban, hogy a századforduló után a kolozsvári magyar értelmiség jóformán egy „más” felekezet tagjaiként tekintette és soraiba fogadta a neológ zsidókat. Eisler sírköve - méltó magyar és héber felirattal - ma is áll a Balassa utcai régi zsidó temetőben³³.

A harmadik magántanár, **Gyalui Farkas** (1866-1952) neve évtizedeken át fogalom volt Kolozsváron. Mindennel foglalkozott, ami az irodalomhoz kötődik, s minden fontosabb eseményen részt vett. A kolozsvári Református Kollégiumban tanult, majd Budapesten orvosi, Kolozsvárt bölcsészeti tanulmányokat folytatott, itt szerzett 1891-ben doktorátust. Ekkoriban változtatta Mendel családi nevét szülőfaluja után Gyaluirra. Újságíróként indult, majd az Egyetemi Könyvtárban nyert alkalmazást, s 1901-ben könyvtártudományi magántanári képesítést. Ettől fogva az egyetem elvételeig - magyar viszonylatban elsőként - évente megtartotta könyvtártudományi előadásait. Sajtó alá rendezte a könyvtár szakcímjegyzékét; 1918-1926

között a könyvtár igazgatója volt. Az Erdélyi Irodalmi Társaság egyik alapítója, majd tiszteletbeli elnöke, tagja a Petőfi Társaságnak, Pen Clubnak. Rengeteg tanulmányt, novellát, néhány színművet és regényt is írt. Első felesége, Brachfeld Gizella (1872-1910) a régi zsidó temetőben nyugszik igen szép, szobros sírkő alatt, ő maga - minthogy áttért a református vallásra - a kerítés túloldalán, a köztemetőben fekszik második feleségével közös sírban.

A kar hét egyetemi oktatójából az egyetemi-tudományos életben Finály Henrik, a város társadalmi és sajtóéletében Eisler Mátyás, valamint Gyalui Farkas hagyott nyomot.

7. Más a helyzet a mennyiségtan-természettudományi karral. Ennek meghatározó személyiségei a zsidó eredetűek. A múlt század közepén alig voltak az erdélyi középiskolákban jeles természettudósok, matematikusok. A hagyományos polihisztor tanárok inkább a humán diszciplínákat művelték. A korábban élt Sipos Pál, a Bolyaiak és Brassai esete kivételnek számított. Brassai előrehaladott kora ellenére meg is kapta az elemi matematikai tanszéket, de itteni tevékenysége már nem bizonyult hatásosnak. Csak a külföldön tanult fiatalabb nemzedék képviselhetett e karon európai színvonalat. Ezek között igen nagy számmal akadtak az új iránt fogékony zsidó fiatalok.

Már az első tanári kar két professzora, a botanikus Kanitz és a vegyész Fleischer is ezt a nyitottságot képviselte. Az elméleti fizika tanszékre 1872-ben nem akadt kinevezhető jelentkező. **Réthy Mór** (1848-1925) lett e diszciplína első magyar professzora. A nagykovácsi Rothbaum vaskereskedő család sarja szülővárosában járt iskolába, Budán és Bécsben műegyetemre. Egy ideig főreáliskolai tanár. 1870-ben magyarosítja nevét. 1872-1874 között német egyetemeken ösztöndíjas, Heidelbergben nyer doktorátust. Hazatérve 1874-ben - 26 évesen - kapja meg a kolozsvári tanszéket rendkívüli, majd 1876-ban rendes tanári minőségben. Az akadémia 1878-ban levelező tagjául választja, Finály után másodikként a kolozsvári zsidó származásúak közül. Brassai nyugdíjazása után átmegy az elemi mennyiségtan tanszékre (1884), majd két év múlva a műegyetemre távozik. 1900-ban rendes akadémiai tag lesz. 1919-es nyugdíjazását követően 1922-ben a heidelbergi egyetem tiszteletbeli doktora közé iktatja. Számos jelentős fizikai és matematikai értekezést közölt, feldolgozta és közzétette a két Bolyai matematikai munkásságát.

A kolozsvári egyetemen két matematikai tanszék volt az alapítástól fogva. Az elemi matematikait Brassaira, a felsőbb mennyiségtanít Martin Lajosra bízták. Mindkettőn később jórészt zsidók tanítottak. Martin 1897-ben bekövetkezett halála után **Schlesinger Lajos** (1864-1933) kapta meg a tanszéket. A Felvidékről származott, Pesten, Heidelbergben és Berlinben járt egyetemre, ahol 1887-ben doktorált. 1889-ben ott szerzett magántanárságot, az 1890/91-es tanévben pedig a kolozsvári egyetemen is habilitálták. 1897-ben lett kolozsvári professzor. 1911-ig oktatott itt, míg meghívták a budapesti egyetemre, de még ebben az évben Giesenbe távozott. 1902-ben az akadémia levelező tagjául választotta. A függvényelmélet és a lineáris differenciálegyenletek szakembere volt. Német kézikönyvet és szakfolyóiratot szerkesztett. Nevéhez fűződik a kolozsvári tanszéki matematika könyvtár felállítása és az itteni matematikai tudományos élet elindítása.

Mellette indult a század egyik legnagyobb magyar matematikusának, **Fejér Lipótnak** (1880-1959) az egyetemi pályája. Szülővárosában, Pécsen érettségizett, Budapesten tanult a műegyetemen és a tudományegyetemen, majd Berlinben, Göttingenben, Párizsban tökéletesítette ismereteit. 1902-ben doktorált, 1905-ben pedig a mennyiségtani analízis és analitikus mechanika tárgyköréből habilitálták Kolozsvárt. 1911 tavaszán Schlesinger utóda lett a felsőbb matematikai tanszéken, de még abban az évben átment a fővárosi egyetemre, ahol fényes pályát futott be. Az akadémia 1908-ban levelező, 1930-ban rendes, 1946-ban tiszteleti tagjául választotta,

többször díjazta. Fő érdeklődési körébe a trigonometria és a matematikai analízis vágott. Riesz Frigyessel együtt megalapította a magyar matematikai iskolát.

Riesz Frigyes (1880-1956) is Kolozsvárhoz kötődik. Győrből indult, egyetemi tanulmányait Budapesten, Zürichben és Göttingenben végezte. Budapesten doktorált 1902-ben. Egy ideig középiskolákban tanított. 1911-ben hívták meg helyettesként Fejér utódjául a kolozsvári egyetemre, 1912-ben rendkívüli, 1914-ben rendes tanár lett. Két év múlva az akadémia levelező, majd 1936-ban rendes, 1955-ben tiszteleti tagjául választotta. Kétszer is Kossuth-díjat kapott. Az egyetemmel együtt ő is Szegedre költözött, ahol dékán, majd rektor lett. Haar Alfréddal közösen nemzetközi rangú folyóiratot alapított. 1946-tól Pesten tanított. A szegedi, a budapesti és a párizsi egyetem is díszdoktorául avatta. Nevéhez fűződik a függvénytan megújítása, de a matematikai fizikában és az általános topológiában is nemzetközi tekintély volt³⁴.

Az elemi matematikai tanszéket Réthy Mór távozása után Vályi Gyula nyerte el. Nyugdíjaztatását követően került **Haar Alfréd** (1885-1933) e tanszékre. Budapesten született, s az ottani műegyetemen, majd a tudományegyetemen tanult. 1905-től Göttingenben a világhírű David Hilbert mellett képezte magát. Itt doktorált 1909-ben, s lett magántanár 1911-ben. 1912 áprilisától működik Kolozsváron rendkívüli tanárként, 1917-ben rendes tanárrá léptetik elő. Az egyetemmel Szegedre távozik, ahol Riesszel együtt iskolát teremtenek, folyóiratot szerkesztenek. 1931-ben az akadémia levelező tagjául választja. A modern matematikai kutatás egyik meghatározó személyisége volt. Róla nevezték el a Haar-mértéket és Haar-integrált³⁵.

A kar vegyész magántanáráról, Kanitz Ágost fiáról, Arisztidről már az apa kapcsán megemlékeztünk. Sorsa homályba vész.

A bécsi döntést követően ritkaságszámba ment egy-egy zsidó származású egyetemi tanár kinevezése. Úgy tűnik, Kolozsvárt a már katolizált és egyetemi pályán is rangot szerzett **Prinz Gyula** (1882-1973) volt az egyedüli zsidó eredetű. Budapesten és Boroszlóban járt egyetemre, az utóbbi helyen sub auspiciis regis doktorált 1904-ben. Koch Antal mellett lett adjunktus Budapesten, s 1908-ban szerzett magántanári képesítést leíró földtanból. Ázsiai expedíciókban vett részt, térképezett. 1918-ban hívták meg egyetemi tanárnak Pozsonyba, ahonnan az egyetemmel együtt Pécsre költözött, s 1940-ben pályázott át Kolozsvárra az általános és fizikai földrajz tanszékre. 1945-től Szegeden tanított. Az akadémia 1945-ben választotta levelező tagjául, a Magyar Földrajzi Társaságnak tiszteletbeli elnöke volt. Megírta Magyarország és Budapest földrajzát. A városföldrajzi kutatások magyar úttörőjét tisztelik benne³⁶.

8. A négy karból a zsidóság főleg az orvosit és a matematika-természettudományit kedvelte. De másrészt az is igaz: főleg itt nyílt számukra érvényesülési tér. Az orvosin az első bőrgyógyász professzor, a legnagyobb hatású kolozsvári belgyógyász és egy kitűnő ortopéd sebész szinte az egyetemtörténet egész első szakaszát átfogja. Mellettük a több mint tíz magán- és címzetes rendkívüli tanár az egyetem vonzerejét, életképességét bizonyítja. A természettudományi karon a botanikus Kanitz Ágost mellett szinte kizárólag a matematika tanszéken működtek zsidók. Rendkívüli tehetségek voltak, de mindegyiküknek csak átmeneti állomásként szolgált a kolozsvári tanszék. Így munkásságuk eredményei inkább más egyetemekhez kötődnek. Kanitz viszont Kolozsváré maradt! A jogi karon Kiss Mór egyedülálló, magántanárságát is beszámítva négy évtizedes egyetemi pályával büszkélkedhetett, de Somló Bódog hatása sem lebecsülendő. A három ritka méltóságokba emelkedő magántanár az egyetem szempontjából alig játszott szerepet. A bölcsészeti karon aránylag sokan, négyen működtek rendes tanárként, de Finály Henriket kivéve mindegyik csak pár évet. Gyalui Farkas magántanár mint a könyvtár igazgatója és a könyvtártudomány úttörője kétségtelenül beírta nevét az egyetem történetébe. Eisler főrabbinak már csak a magántanárok sorában való

jelenléte nagyfokú nyitottságot bizonyít. A rendes tanárok közül bárki - az izraelita hitű is - lehetett dékán. Rektorságra csak hárman jutottak, mind kikeresztelkedettek (Finály Henrik, Kanitz Ágost, Kiss Mór).

Összegezve tehát az egyetemnek 1872-1919, illetve 1940-1944 között a zsidó és zsidó származásúak sorából 17 rendes, 2 címzetes rendkívüli és 15 magántanára került ki. Évekre lebontva a rendes tanárok száma általában 4-6 körül mozgott, a magántanároké az 1910-es évekig egyre nőtt. 1876-ban például az egyetemnek 4 rendes (Finály, Fleischer, Kanitz, Réthy) és 1 rendkívüli (Géber) tanára volt, de 1890-ben már, mely év csúcsnak tekinthető, 6 rendes (Kiss Mór, Géber, Purjesz, Finály, Láczy, Kanitz) és 2 magántanár (Góth, Schlesinger) működött. 1910-re csökken a rendes tanárok száma (Kiss, Somló, Purjesz, Schlesinger), és 10 körüli a magántanári állomány, persze, nem mind tartanak előadást.

A kolozsvári egyetem viszonyulását a zsidósághoz akkor lehetne igazán értékelni, ha lehetőség volna a többi magyar egyetemen tanító zsidók számát párhuzamosan vizsgálni. Ez egyelőre még megoldandó feladat, de ennek ellenére úgy véljük, hogy dolgozatunkban a magyar zsidó értelmiségi réteg vidéki elitjének egy igen jelentős csoportjáról sikerült képet nyújtanunk.

Brassai Sámuel és a kolozsvári egyetem

Az egyetem tanári karában voltak neves tudósok, kitűnő oktatók, előadók, iskolaalapítók, azonban csak kevesen váltak legendás személyiségekké, akiknek az előadásait közérdeklődés követte, akik egy-egy egyetemtörténeti korszakot fémjeleztek. Közéjük sorolható az egyetem-alapítók sorából Brassai Sámuel és Meltzl Hugó, a későbbi korszakokból Purjesz Zsigmond, Böhm Károly, Schneller István, Apáthy István, Bartók György és Miskolczy Dezső. Közülük is az örökifjú Brassai volt az, aki már kinevezésekor olyan elismerésnek örvendett, hogy nevével emelhetette az induló egyetem rangját. Százados életéből az aránylag rövid, egy évtizedes egyetemhez fűződő szakaszt eddig alig kutatták. Pedig érdemes számba venni, mit kapott a nyolcadik évtizedében járó tudóstól a kolozsvári felsőoktatás.

Mikor az 1870-es évek elején az egyetemszervezés folyik, Brassai Sámuel Kolozsvár, sőt Erdély legnagyobb tudósának számít. A forradalom előtt az Unitárius Kollégium tanára és igazgatója, lapszerkesztő, azután közel 10 évig Pesten tanít s válik ismertté. 1859-től újra Kolozsvárt működik, ahol az Erdélyi Múzeum Egylet igazgatója. 1865 óta a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Rajta kívül csak egy akadémiai rendes tag él még Kolozsvárt, Szabó Károly, a múzeumi könyvtáros. Természetesnek tűnik, hogy mindketten tanszékhez jussanak. Brassai esetében azonban némileg csökkenti a kinevezés esélyeit a magas, 72 év körüli életkor.

Brassai mint a múzeum őre, majd igazgatója a Mikó-kertet botanikus kertté alakította, a Mikó-villát pedig tényleges múzeummá rendezte be. De ennek folyamán az egylet elnökével, Mikó Imrével és a melléje rendelt segédőrrel, Pávai Vajna Elekkel is konfliktusba keveredett, úgyhogy fontolgatta állásától való megválását. Amúgy is eltelt az a tíz-tizenegy év, amit Brassai egy-egy állásban eltöltött. Boros György Brassai-monográfiájában¹ teljes egészében idézi a tudós 1870 júniusában Toldy Ferenchez intézett, a Magyar Tudományos Akadémia levéltárában őrzött levelét. Ebben Brassai leírja, hogy az 1850-es években a „nyelvhasználat kedvéért” miként tanult meg önerőből szanszkritul, miket olvasott e nyelven, s milyen ide vágó közleményei vannak, majd elpanaszolja, hogy „(...) én abban a téves hitben leledeztem, hogy az oktatásügyi miniszternek arról, hogy valaki egy ilyen ritka tárgyban tanulmányokat tett, lehetne sejtelve, még úgy is, ha nem volna Akadémia elnöke és nem ismerne személyesen”. Elvárta volna, hogy a pesti egyetem szanszkrit tanszékének felállításakor őt is számításba vegyék.

Úgy tűnik, a kolozsvári polihisztort ekkoriban már illetett meghívni valamely tanszékre. Kőváry László, Brassai első monografusa azt állítja, hogy még Eötvös József levélben szólította fel őt, válasszon tantárgyat a szervezésben lévő egyetemen². Brassai hagyatékában ennek semmi nyoma, s Boros György pályázati kérelmét sem találta az egyetemi levéltárban. Szinte biztosra vehető azonban, hogy az állások kiírása után Brassai is pályázott, s egyszerre több tanszék is megjelölt³. Hiszen növénytanban, filozófiában, pedagógiában, a nyelvtudományokban országosan elismert tudós volt, a matematikában inkább tankönyveit tartották számon. Ha mindezeket a tárgyakat megnevezte kérelmében, a tanszékeket elosztó Trefort miniszternek elég nagy gondot okozott. Talán ezzel is magyarázható, hogy a szeptember 29-én kinevezettek közt nem szerepelt Brassai neve. Minden bizonnyal sorba betöltötték azokat a tanszékeket, amelyekre volt kellő felkészültségű jelentkező. Brassait ott vették igénybe, ahol hiány mutatkozott. Így kapta meg az elemi mennyiségtan katedrát október 12-én. A kinevezés valószínűleg őt is meglepte, s csak részben elégítette ki, úgyhogy ezúttal rosszul járt polihisztorságával.

Talán e tárgy mellett szólt az, hogy Brassait 1837. szeptember 7-én az akadémia Matematikai és természettudományi osztályába választották levelező tagul, bár 1864 januárjában áttették a bölcséleti szakosztályba. Az Unitárius Kollégiumban is leginkább matematikát tanított. Ő volt a szerzője-átdolgozója az első magyar nyelvű és még forgalomban lévő tankönyveknek. Az angol mintára írt *Számító Socrates* (1842) és *A kisdedek számvetése* (1842) akkoriban a legelterjedtebb elemista tankönyv volt, az erdélyi iskolákban az 1890-es évekig használták őket. 1853-ban Pesten egy kétrészes *Algebrai gyakorlatok és kulcsok* című könyvet tett közzé, 1872-ben pedig három népiskolai számtankönyve is sajtó alatt volt a fővárosban. Az akadémiában csak egyszer olvasott fel algebrai témájú dolgozatot (1857. március 16.), s magyarra fordította Euklidész műveit (1865)⁴.

Tény, hogy Brassai a többi professzorral együtt október 19-én letette Mikó Imre kezébe az esküt, majd unitárius kollégiumbeli tanítványát, tanártársát, a Jogakadémiáról átjött Berde Áront megválasztották rektornak, őt pedig prorektornak. Az egyetem tényleges megnyitási ünnepségét november 10-én, vasárnap tartották a rektorbeiktatással összefüggésben. E napon a város, sőt Erdély örömmünepet ült: végre van egyeteme! Az ünnepségeknek mindenütt Berde volt a főszereplője. Oldalán itt-ott megjelent Brassai is, bár kifejezetten vonakodott az ilyen alkalmaktól. Az 1860-as években Erkel Rózának panasolja el, hogy a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlése mind csak evés-ivásból áll, ha a többiek példáját követné, belebetegednék⁵. 1890-ben az őt köszönteni készülő ifjaknak pedig azt üzeni: „Az ifjúságot mindig szerettem. A ceremóniát gyűlölöm”⁶.

Brassai tizenegy évig volt a Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem tanára. Ebből öt éven át tisztséget is viselt. Mégis a Brassai-életrajzok alig tudnak valami érdemlegeset mondani erről a korszakáról, sőt az egyetemtörténeti összefoglalások sem részletezik professzori tevékenységét. Ennek két oka lehet. Brassai már elérkezett pályája hanyatló korszakához. Az Unitárius Kollégium, az erdélyi sajtó, a Múzeum Egylet történetébe korszakalkotóan beírta nevét. Itt, az egyetemen inkább csodálták, mint követték. Másrészt nem olyan tárgyat tanított, amihez maga túlságosan vonzódott volna, vagy akkoriban az érdeklődés középpontjában állana. Évi tíz-tizenkét hallgatója ha akadt, szinte kivétel nélkül tanárjelöltek, akiknek célja nem a tudomány művelése, hanem a diploma megszerzése volt.

Előadói munkásságát eddig csak egyetemi tanítványa, Vályi Gyula, tanszékének magántanára, később örököse jellemezte: „Brassai a kolozsvári tudományegyetemen ennek felállításától az 1882-83. egyetemi tanév végéig az elemi mennyiségtant tanította. Rendesen a téli félévben algebrát és geometriát, a nyári félévben trigonometriát és analitica geometriát adott elő. Időnként az algebra történetéről is tartott előadást. Előadásait világosság és kritikai irány jellemezte, mint általában egész tudományos működését”⁷.

Az egyetem az első tanévtől kezdve három sorozatban jelentette meg értesítőit⁸. Ezek Brassaira vonatkozó adatait talán elsőként hasznosítjuk. A Tanrend pontosan tájékoztat Brassai kurzusainak címéről, óraszámáról. Összehasonlítva más tanárokéval, Brassai kevesebb heti órát hirdetett. Mások tíz-tizenkét órát tartottak, Brassai többnyire hetet, minden nap déli 12-1 óra között egyet-egyet. Hétfőtől péntekig öt óra volt a kurzus, a szombati óra a gyakorlat. Ha valamelyik tanévben több órája volt, akkor hétfőn, kedden vagy csütörtökön délután 5 előtt vagy után tartott egy-egy órát. Ezek színhelye mindig a X-es terem volt. A heti ötórás fő kurzusát nagyjából Vályi megállapítása szerint tartotta. A kurzusokhoz többnyire kétórás gyakorlat társult: hol „Elemi mennyiségtani gyakorlatok”, hol „Mértani gyakorlatok” címmel, később néha összevonva „Algebrai és geometriai gyakorlatok” szerepeltek a tanrendben. E gyakorlatokat „különös tekintettel” a tanárjelölteknek ajánlották, akik az egyetem-

mel kapcsolatos „Tanárképezde”-ben is kellett hogy vizsgázzanak. Brassai különben tagja volt a Középtanodai Tanárvizsgáló Bizottságnak.

Érdekesebbek Brassai ritkán meghirdetett - ma úgy mondanók - speciális kurzusai. Mindössze négy esetben élt ezzel a lehetőséggel, pedig épp ezeken a szakkollégiumokon csillogtathatta volna tudását. 1876/77-ben Az egyenletek elmélete (II. félév heti egy óra), 1877/78-ban a Helyzetan - felsőbb geometria (I. félév heti 1 óra), 1880/81-ben a Matézis történelme (I. félév heti 1 óra) és 1882/83-ban Az algebra fejlődése a 4 utóbbi százban (I. félév heti 1 óra) című előadásokat hirdette meg.

Egy 1882. december 8-án Gönczy Pálhoz intézett levelében így jellemzi tanítása módszerességét: „Nekem az a szokásom, hogy tanításom tervét egész iskolai évre egészen elkészítem fejemben, és leckéimet mind tárgyban, mind felosztásban ahhoz szabom, úgy, hogy az előbbieken előre készítem azt, amire a későbbiekben építek”⁹. Arra már Brassai első életrajzírója, egykori tanítványa, Kőváry László utal, hogy tantárgya nem elégítette ki „tanítási szenvedélyét”¹⁰. Egy ehhez fűzött megjegyzés az Erdélyi Múzeumban¹¹ a Non quis, sed quid álnév alatt (talán Szádeczky Lajos) arra utal, hogy Brassai 1874-ben át akarta magát helyeztetni a még mindig betöltetlen földrajzi tanszékre. Ezt Fitz József is leírja. Boros György szerint „az áthelyezés iránti hajlandóságát nem lehet kétségbe vonni”, de az egyetemi levéltárban nincs nyoma ilyen irányú kérelemnek. Az egyetemes és összehasonlító földrajz tanszékre 1874. július 31-én Terner Adolfot nevezték ki.

Több szerencsével járt Brassai egy másik próbálkozása. Ha már a fővárosi egyetemen nem vették igénybe szanszkrit tudását, kérte, hogy Kolozsvárt tarthasson előadásokat e tárgyból. A bölcsészeti karon több tehetséges hallgatóra, nagyobb érdeklődésre számíthatott, esetleg remélhette egy ilyen tanszék felállítását. Az 1875/76-os tanév végén Entz Géza rektor jelentésében ez olvasható: „az év folyamán szaporodást nyertek az egyetemünkön képviselt tudományszakok az által, hogy dr. Brassai Sámuel mennyiségtan-természettudomány karbeli ny. r. tanár a szanszkrit nyelv és irodalomból tartandó előadásokra jogosított”¹². Maga Brassai inkább a „szanszkrit nyelv és általános nyelvtudomány” megnevezést adta¹² heti kétórás kurzusának. S bizonyára abból, a rektori székfoglalójában említett fejlődőben levő tudományágból is ízelítőt nyújtott, melyet általános nyelvtannak nevezett, s mely szerinte a filozófiával rokon, sőt nyelvfilozófiának tekinthető.

Nem kizárt, hogy már az 1875/76-os tanév II. félévében hirdetett e tárgyból előadásokat, a Tanrendben azonban ez csak 1878/79 első szemeszterétől jelenik meg: a *Szanszkrit nyelv elemei nyelvészeti hasonlítóval kísérve* címen. Az előadás időpontját nem is jelölik ki - csak jelentkezés esetén kerül rá sor. Az 1879/80-as tanév elején így módosul a cím: *Szanszkrit nyelv és irodalom ismertetése és az általános filológia alkalmazása*. A II. félévben elmarad a kollégium. 1880/81-ben mindkét szemeszterre a „Nalas” költői beszély magyarázatát ígéri. A következő két tanév első felében a „Nalaphakhyanam” olvasása a kitűzött feladat, a második félévre *Szanszkrit nyelv és általános nyelvtudomány* a kiírt kurzus címe. Az utóbbi cím 1882/83 mindkét félévében visszatér. Míg 1883/84 első szemeszterére így módosul: *Szanszkrit nyelv és hasonlító nyelvtan*. Ez a félév már nyugdíjaztatása utánra esik, de úgy tűnik, még két tanéven át Brassai folytatja nyelvészeti előadásait. 1884/85-ben *Összehasonlító nyelvtan és nyelvfilozófia* címmel hirdet előadást a II. félévre.

Boros György idézi Borbély György magyar-latin szakos tordai unitárius tanár kézírásos visszaemlékezését: „Mikor én az egyetemre jártam, Brassai bácsi már nyugalmazott egyetemi tanár volt. Hanem azért mégis tartott egy liceumi előadást egy évig. Én is eljártam erre, mint minden olyanra, hol nem kellett fizetni. A nyelvészet filozófiáját vette elő és magyarázta. Volt erről egy nyomtatott könyv is, ezt hozta magával. Én azt hittem, hogy ezt a könyvet

ügynevezett tankönyv gyanánt [ajánlja], t.i. ő is tanul belőle, meg mi is tanulunk. De nem úgy volt. Az előadás egy kerek hétig a vezérkönyvnek csak a címlapjáról szólt. Le is szedte róla a keresztvizet alaposan”. Majd a teológus Boros hozzáfűzi: „ezt a tudományos időtöltést mértékfelett élvezte Brassai, mert 8-10 hallgatója mindig volt. Többen hallgattuk nem egyetemi hallgatók is”¹⁵. Többnyire nem is a szanszkritért jártak Brassaihoz a bölcsészek, hanem, hogy hallják, lássák a legendás öreg tudóst. A szanszkrit és a nyelvtudomány nyugdíjas korában is foglalkoztatta Brassait, naponta olvasott szanszkrit szövegeket. Ritka gazdag szanszkrit könyvgyűjteményét az Unitárius Kollégiumnak hagyta.

Az egyetem első 40 fős tantestületéből csak 28-an voltak doktorok, jórészt a fiatalabbak. Az idősebbek ugyanis a régi rendszer szerint valamelyik kollégiumban elvégezték a filozófiai tanfolyamot, s utána egy-két évet egy külföldi egyetemre jártak, de diplomát nem szereztek. Brassai még ezzel a külföldi tanulmányúttal sem dicsekedhetett. De ezeknek az idősebbeknek többnyire már az akadémia elismerte tudósi rangját. Az első tanári korból Brassai és Szabó Károly rendes, 5 másik tanár levelező tag volt. A doktorátus nélküli professzorokat az egyetem rendre tiszteletbeli doktori címmel tüntette ki. Az első tanévben sem a rektornak, sem a prorektornak nem volt doktori címe. Az 1873/74-es tanév végén Machik Béla rektor jelenti, hogy Berde Áron, Mina János, Brassai Sámuel, Koch Antal és Martin Lajos részére kiosztották a doktori oklevelet¹⁶. Kőváry szerint az oklevelet 1874. január 27-ről keltezték. A címet azután Brassai aláírásában is használta, büszke volt rá.

Egy másik címmel már inkább gúnyolódott. A Bach-korszakban elterjedt a mind magasabb címezés, úgyhogy már nem is lehetett tudni, kit illet a tekintetes, nagyságos vagy méltóságos megszólítás. Brassai megelégedett az úr címzéssel, később többnyire Brassai bácsinak szólították. Az 1860-as évektől Brassai kezdett kissé gúnyosan mindenkit „Nagysád”-nak titulálni. A kiegyezés után a hivatalnoki ranglétrán a VI. fizetési osztályba soroltaknak járt ki a nagyságos cím. 1872-ben a kolozsvári professzorokat az alacsonyabbnak számító VII. osztályba sorolták be, míg a pesti egyetem tanárai a VI.-ban voltak. Erre az egyetem harcba indult, hogy eltöröltesse ezt a különbségtévesztést. A miniszter 1873. február 1-jei rendeletével meg is adták a kolozsváriaknak a VI. osztályú fizetést és vele a nagyságos címet. A városi polgárság ebből leginkább a címet észlelte, gúnyolódott a nagyságos professzorok címkorságával. „A cím nyavalya. Régi nyavalya ez nálunk” - írta Brassai, s különösen akkor nevetséges, ha nem járul hozzá kellő vagyon. Ettől fogva Brassai még diákjait és házvezetőnőjét is nagyságolta. De azért nem vette rossz néven, ha őt is így szólították meg¹⁸.

Brassai az egyetemi tanácsban töltött öt év alatt mindegyik számításba jövő tisztséget viselte. Az első tanévben a helyetteseket is választották, így lett prorektor. Ezután a rektor és a dékán a következő tanévre mindig helyettes lett. Így biztosították a vezetés folyamatosságát, bár a prorektor, a prodékán csak az azévi vezető akadályoztatása esetén jutott szerephez. Brassait 1879/80-ban rektorrá választották, s így 1880/81-ben újra prorektor lett. 1875/76-ban a matematika-természettudományi kar dékánja, s ezt követően prodékán.

Mind dékánként, mind pedig rektorként mond egy-egy figyelemreméltó beszédet. Az akkori szokás szerint az évente megtartott pályázatra bejött dolgozatokat ünnepélyes keretben értékelték és díjazták, ugyanakkor kihirdették az új pályatételeket. Ezeknek az ünnepségeknek a bevezetőjében valamelyik dékán értekezést olvasott fel. 1875/76-ban a matematika-természettudományi karra esett a sor, s így Brassai tartott előadást: nem kis meglepetésre, kara profiljának nem megfelelő tárgyról, *A klasszikus nyelvek tanításáról* értekezett¹⁹. Azért valamelyes aktualitása volt az eszmefuttatásnak: a reál tárgyak egyre inkább követelték helyüket a középiskolai tantervben. Márpedig ezek óraszámát csak a klasszikus nyelvek kiszorításával lehetett növelni.

Az értekezés nyomon követi, hogyan lett az ókori kultúra megismerésének eszközüül szolgáló latin nyelvből, sőt a görögből is, cél. Mint ilyen túlzott helyet követelt magának. Miután a nemzeti nyelvek kifejlődtek, ezek irodalma megerősödött, a nemzetközi kapcsolatokban meg a francia terjedt el, nem indokolt a klasszikus nyelvekre fordított magas óraszám. Az értelmi fejlesztésre a modern nyelvek és a reál tantárgyak is szolgálhatnak. Így összegez: „Véleményem szerint a görög-latin nyelv tanításának a gimnáziumban más célja nincs, és nem is lehet, hanem csupáncsak az, hogy a fiatal nemzedéknek kulcsot adjunk a kezébe a klasszikus remekiek értelmi felnyitására”. Többen tévesen úgy értelmezték ezt a beszédet, mintha Brassai a klasszikus nyelvek teljes kiiktatását pártolná. Valójában csak gyors, praktikus, kis óraszámú tanításukat javasolja, hogy így a diák képes legyen a klasszikusokat olvasni. Mert az ókori szerzők erkölcsi tanítása nem nélkülözhető.

Az 1879/80-as tanév elején elmondott rektori programbeszédét²⁰ mentegetőzéssel kezdi: „kérem a tisztelt tanári testületet, ne ítéljen el engemet, hogy aggott koromat nem tekintve elfoglaltam ezt a tisztelt helyet”. Majd említi, hogy kellemesen meglepte, mikor hírért hallotta a megválasztására irányuló mozgalomnak. Ezúttal az egyetemi tanár teendőiről értekezik. Hosszasan vázolja a német professzorok felolvasó-diktáló módszerét, a franciák fárasztóbb, rögtönző stílusát, az angolokét is, s megállapítja, hogy sehol sem kötelessége a tanárnak a kutatás, melyre legkifejezőbb szóként az angol „research”-öt használja. Azután végigveszi a tudományok egész rendszerét a teológiától az orvostudományon át az egzakt diszciplínáig, s mindenütt kiemeli a még kutatható ágazatokat. Leszögezi: a kutatásra nem lehet kényszeríteni a tanárt, ez csak önkéntes szabad művelet lehet, s csak úgy eredményes, ha az illető élvezi a találmány gyönyörét. Csak az ilyen tanár tudja valóban az újat terjeszteni. Egy szemléletes hasonlattal írja körül a kutatás feltételeit: nem lehet úgy kutatni, mint ahogy a bajadér táncol impresszáriója ostorától félve, hanem „mint az a romlatlanul kifejlett leány, kinek ártatlan kíváncsiságát a korai [...] gyermekbálok el nem vásolták, élvezi táncát az első bálban, ahová vitték”. Éppen ezért elveti a pályázatok rendszerét is, mert díjért versenyezve nem lehet újat teremteni.

Ez a gondolat visszatér a májusi díjkiosztó ünnepély bevezető beszédében is, amikor arra figyelmeztet, hogy a díjak csak a kidolgozók haladását bizonyítják, nem a tudományét is²¹. Raktori beszámolójában²² 1880 szeptemberében felsorolja az előző tanévre vonatkozó fontosabb adatokat. Így megtudjuk, hogy 41 rendes, 1 rendkívüli, 1 helyettes tanára, 5 magántanára, 1 előadója, 3 magántanítója, 16 tanársegéde, valamint 4 műtőnövendéke volt az egyetemnek. Az I. félévre 462, a II.-ra 477 diák iratkozott be. Tudatja, hogy az egyetemi tanács véleményt nyilvánított a nők érettségiztetésével kapcsolatban: a nők érettségire bocsájthatók. Brassai különben pályája legelején főúri családoknál leánynevelő volt mintegy tizenegy évig, s azóta nagyra becsülte a nők szellemi képességeit.

Feltehetően rektorként ismerte meg jobban Brassai az egyetem és a diákság anyagi helyzetét és az akkor még kisszámú alapítvány jelentőségét. Mindig híres volt adakozó természetéről, különösen egykori iskolája s nem egy tanítványa részesült ismételt támogatásban. A kollégiumi fizika szertár felszerelésére ezernél is több forintot költött, tanítványa, Berde Áron külföldi képzését pedig 180 forinttal támogatta. A rektorságról leköszönve, az egyetemnél is alapítványt tett. Méghozzá nem a diákok vagy az ő karán tanulók valamelyikén akart segíteni, hanem a tudósképzést támogatta. Azt szerette volna, hogy a vizsgaköltség ne legyen akadály a doktorátusra jelentkezésnél. Az 1880/81-es Almanachban ezt olvassuk: „11. *Fundatio Brassaiana*. Alapítója dr. Brassai Sámuel, egyetemünk ny. r. tanára, 1881. január hó 25-én kelt alapító oklevelével 200 forintnyi alapítványt tett oly célból, hogy ez az összeg mindaddig, míg az a maga s netalán másoknak is hozzájárulásával, valamint kamataival 1000 forintra szaporodik, kamatoztassék, azután pedig, amikor ez az alapítvány 1000 forintra emelkedett,

annak kamataiból a matematika-természettudományi karban tudori szigorlatot tevő oly szegény sorsú ifjaknak a szigorlati költségei fedeztessenek vagy pótoltsanak, akiket a matematika-természettudományi kar arra érdemesnek ítél. Az egyetemi tanács az alapítványt 1881. évi január 29-i ülésében elfogadván, annak a »Fundatio Brassaiana« nevet adta; egyszersmind az alapítvány tételéről a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszter urat értesítvén, ő nagyméltósága azt 3864-881. szám alatt kelt leiratával köszönetének kifejezése mellett örvendetesen tudomásul venni méltóztatott. Az alapítványt a questura kezeli»²³. Ez az akkor még fiatal egyetem történetében a 11. alapítvány volt. Haller Károly rektori beszámolója így említi az alapítványt: „Dr. Brassai Sámuel tanár úr mint egyetemünk volt nagyságos rektora múlt évi beszámolója alkalmával tett alapítványát befizette, s kamatoztatása megkezdett. Legyen a nemeslelkű adományozónak e helyen is az egyetem hálás megemlékezése biztosítva»²⁴.

Az 1870-es évektől Brassai a város, az egyetem, az unitárius egyház nagy öregje, akit minduntalan ünnepelek, akinek a neve fogalom és szimbólum. Az egyes társaságok, intézmények rangjukat emelik azzal, hogy rendes vagy tiszteletbeli tagjaik sorába iktatják. 1877 februárjában, tanárrá választása 40. évfordulóján az Unitárius Kollégium előjárósága tiszteleg Brassai előtt, aki az iskola felügyelő gondnoka is. Az Unitárius Főtanács még abban az évben örökös felügyelő gondnokká választja. A Marosvásárhelyen megalakuló Kemény Zsigmond Társaság 1877 júniusában az elsők között iktatja tagjai sorába²⁶. A Majna-Frankfurtban székelő Freies Deutsches Hochstift 1878-ban a svéd királlyal egyszerre választja tiszteletbeli tagjául²⁷. Az már szinte említésre sem méltó, hogy 1878 októberében a Tiszafüred-vidéki Régészeti Egylet is tiszteletbeli tagsággal tünteti ki.²⁸

A legemlékezetesebb Brassai-évfordulós ünnepségre 1879. augusztus 5-én került sor. Ekkor telt el 40 éve, hogy az Araliaceae egy Ausztráliában élő fajtáját Brassairól nevezték el. Ez olyan rendkívüli esemény volt, amelyre Kanitz Ágost, az egyetem botanikus professzora egy albumot állíttatott össze, s ünnepélyes keretek között nyújtották át Brassainak szerény Monostor úti lakásán. Íme, Imre Sándor rektori beszámolóbeszédének ide vágó sorai: „Itt lesz helye megemlítenem, hogy tisztelt társunkat, Brassai Sámuel, az egyetem megválasztott rektorát, a haza és külföld természettudósai részéről ritka megtiszteltetés érte. Ti. mintegy 80 szaktudós Európa minden országából tisztelte meg üdvözlő írással, fényképével annak az érdekes eseménynek 40 éves fordulónapjára, melyen néhai Endlicher István nagyérdemű növény-tudós egy újhollandi növényt t. kartársunk nevével jelelt meg. A megtisztelő fénykép-album, a szaktudósok arcképei gyűjteménye, folyó évi augusztus 5-én adatott át magánkörben, a megtisztelttel legszorosabb kapcsolatban álló testületek képviselői jelenlétében. De a magános ünneplés oka és tárgya minket is mélyebben érdekel, mintsem itt elhallgathattuk volna»²⁹. A fehér bőrkötésű albumban Kőváry szerint³⁰ többek között 5 angliai, 2 belgiumi, 8 franciaországi, 3 németalföldi, 7 németországi, 10 itáliai, 1 orosz, 1 spanyol, 1 svájci tudós szerepelt arcképpel és néhány elismerő sorral. A 32 magyar tudós közül kiemeli Haynald bíborost. A köszöntő beszédet Kanitz Ágost latinul mondta, felsorolva Brassai botanikai érdemeit, erre az ünnepelt is latinul válaszolt. Majd Kovácsi Antal az 1839-beli tanítványok nevében köszöntötte Brassait. Ferencz József unitárius püspök az egyház és az iskola háláját tolmácsolta. A várost Simon Elek polgármester, az Erdélyi Múzeum-Egylet Finály Henrik, az egyetem matematika-természettudomány karát pedig Entz Géza dékán képviselte, úgyhogy az ünnepség nem is volt olyan szűkkörű³¹. Kőváry szerint Brassai fűvészként volt a legismertebb, ilyen irányú társasági tagságai, kitüntetései is erre utalnak³². Kanitz Ágost az általa alapított Magyar Növénytan Lapokban 1887-1889-ben rendre közölte a Brassai és a Kovács Gyula által 1858-ban összeállított *Új magyar fűvészkönyv* fejezeteit. Megállapítja: „Nem nyomhatom el azon őszinte meggyőződésemet, hogy növénytan irodalmunkra nézve valóban nagy veszteség, hogy a munka 1858-ban kész részei nem jelentek meg.»³³

Ha nem is legkedvesebb tárgyát tanította Brassai, jól érezte magát az egyetemen. Tanártársai közül - akik különben mind gyermekei és tanítványai lehettek volna - többeket baráti körébe fogadott. Különösen jó viszony fűzte Concha Győző, Farkas Lajos, Felméri Lajos, Kanitz Ágost, Finály Henrik, Szabó Károly professzorokhoz. Ezekkel szívesen vitatkozott szak-tárgyaikról, elfogadta meghívásaikat családi otthonukba. Boros György teológiai tanár, szintén a baráti kör tagja, igen találóan jellemzi Brassai és az egyetem viszonyát:

„A Tudományegyetem és az egyetemes tudós Brassai kitűnően összeillettek. Az ifjú egyetem az öreg kétemeletes guberniális épületben helyezkedett el, ugyanott, ahol most a főépület van. Brassainak tudományban megőszült feje igazán korhű dísze volt a régi masszív, szintén megöregedett nagy épületnek.”

„Ha a vizsgákon tanárhány mutatkozott, Brassaihoz izentek, s ő helyt állott, ha kellett, francia nyelvből, ha szükséges volt, más tárgyból is. Az egyetem szívósan ragaszkodott érdemes tagjához. A tanárságban kortársai, valamint a fiatalok is olyan oszlopnak tekintették, amelyről az egyetem tudományos jellege mindenkinek szemébe ötlük. Csak őt kellett látni, s már azonnal észrevehető volt, hogy a kolozsvári egyetem nem olyan fiatal, amilyent évei mutatnak. Hammurabi törvényoszlopa vagy Mózes kőtáblája nem fejezte ki hívebben a király, illetőleg Isten szándékát, mint ez a bölcs Mózes, aki fölment népével a Nebo hegyére, és onnan megmutatta a tudománynak gazdagon termő Kánaánját”³⁴.

Túl a 80. életévén Brassai még tökéletes szellemi frissességnek örvendett. Hanem a testen már jelentkeztek az öregedés jelei. Előbb hallása romlott meg, hangja remegővé vált, ami nehezen érthetővé tette amúgy is hadaró beszédét, keze kissé reszketett. Mindez még nem akadályozta a tanításban, eszébe sem jutott nyugalomba vonulni. Az 1881/82-es tanév végén, mint Ajtai K. Sándor rektor jelentéséből kitűnik, Brassai „egészsége helyreállítása végett” két és fél hónapos szabadságot vett ki³⁵. Arra a félévre kiírt előadásait előzőleg megtartotta, így nem kellett helyettesíteni. Boros György szerint csak az utazási vágy vett erőt Brassain, s orvosa, Brandt professzor is ajánlatosnak látta a levegőváltozást. Hanem akkoriban az ilyen szabadságokat maga a miniszter hagyhatta jóvá, s rossz ómennek számítottak. Csak a legvégső esetben folyamodtak hozzá a professzorok, többnyire rövidesen bekövetkezett nyugdíjazásuk, haláluk. A minisztériumban ez a szabadságolási kérelem is azt a benyomást keltette, hogy eljött az ország akkori legidősebb egyetemi tanárának a nyugdíjaztatási ideje. Ráadásul tanszékének betöltésére két jelölt várt. A tanítvány-magántanár Vályi Gyula és az elméleti fizika professzora, Réthy Mór. Az utóbbi országosan ismert matematikus volt, 1878-ban az akadémia is levelező tagjai sorába választotta, később a Bolyai-hagyaték kutatójaként tűnt ki. Réthy a fővárosban kitűnő kapcsolatokkal rendelkezett, mert mint az 1873/74-es rektori beszámolóából kitűnik³⁶, a tanári kar megkérdezése nélkül nevezték ki Kolozsvárra rendkívüli tanárnak. (Akkor fejezte be doktorátussal heidelbergi tanulmányait.) Réthy a fizikát csak kényszerből művelte, s időnként matematikai kurzusokat is hirdetett. Valószínű, hogy igyekezett sürgetni a fővárosban Brassai nyugdíjaztatását.

Trefort Ágoston miniszter először 1882 nyarán írt az egyetem rektorának, hogy ha Brassai „maga is szükségét érzi a nyugalomba lépésnek, s ha erről a rektor és az egyetemi tanács is úgy van meggyőződve”, kérjék fel ez irányú iratainak benyújtására. A miniszter ígéri: teljes fizetéssel nyugdíjazzák. Brassai azonban az ügyet egyre halasztotta. Mikor Gönczy Pál miniszteri tanácsos decemberben újra érdeklődött szándéka felől, Brassai magyarázkodó levelet küldött, de végül mégiscsak engednie kellett a több irányból jövő unszolásnak. Mint Boros György kimutatja, Brassai kéréséhez munkaigazolványokat is mellékel 14 év 10 hónap 22 napi középiskolai tanárságáról és 11 évi egyetemi szolgálatáról. Úgyhogy téves az a többször elhangzó állítás³⁷, mely szerint Brassait megkérdezése nélkül bocsátották volna

nyugdíjba. Érdekes módon itt is, akárcsak a többi állásában, 11 évet töltött. A jó barát és pályatárs, Szabó Károly leköszönő rektor így emlékezik meg az eseményről:

„Dr. Brassai Sámuel, az elemi mennyiségtan nyilvános] rendes tanára öfelsége [olyó] évi júl[ius] 23-án kelt legfelsőbb elhatározásával, teljes egyetemi tanári fizetésének élvezése mellett, nyugalomba helyeztetett, s egyszersmind hosszú közpályáján a tudomány művelése és terjesztése körül szerzett kiváló érdemei elismerésül kir[ályi] tanácsosi címmel díjmentesen ruháztatott fel. Egyetemünk tanári karának köztisztületben álló Nestora, a tudományos világban általánosan elismert nevű ősz tudós, a múlt tanév végén eszerint megvált tanszékétől, melyen ifjúsága óta, nemzetünk értelmességének fejlesztésére oly buzgón és oly sikeresen működött: de nem szűnt meg egyetemünk tanári karának dísze, büszkesége, irodalmunk munkása lenni, ki korához képest bámulatosan ifjú szellemi erejével hivatva van a tudományos irodalom különböző terein egyaránt, kitűnő hatással működni, s ezáltal érdemeihez érdemeket fűzni, s egyetemünkre, mely őt legérdemesebb tagjának ismeri, újabb fényt vetni.”³⁸

A matematika-természettudományi kar Martin Lajos dékán aláírta levélben vesz búcsút a professzortól, megállapítva: „Azon tizenegy év, melyet szerencsénk volt Nagyságoddal együttműködve ifjú egyetemünkön átélni, bő alkalmat nyújtott mindnyájunknak Nagyságodban nem csupán a tanácsban bölcs kartársat s a tudományos munka terén fennkölt szellemű zászlóvivőt tisztelni, hanem egyszersmind személyéhez közelebb jutva, szívben nemes barátot szerezhetni”³⁹. A dicséretnek ellenére Brassainak fáj a kieroszakolt nyugdíjaztatás. A királyi tanácsosi címet sohasem használta.

Brassai tanszékét egy évig a felsőbb matematika professzora, Martin Lajos és Vályi Gyula magántanár helyettesként látta el, majd 1884/85-től Réthy Mórt áthelyezték az elemi mennyiségtan tanszékére, Vályinak be kellett érnie az elméleti fizika tanszékkel. Mikor aztán 1886-ban Réthy a budapesti műegyetemre távozik, Vályi lesz a matematika tanára. Ő is Bolyai-kutatással szerez érdemeket.

Még két évig megtartotta Brassai nyelvészeti óráit, ha akadt jelentkező. Azután jóformán minden kapcsolata megszakadt az egyetemmel mint intézménnyel. De nem a baráti körébe tartozó tanárokkal. Mikor 1890 júniusának elején 90. születésnapja alkalmából az akadémia Eötvös Loránd elnök és Szily Kálmán főtitkár aláírta levélben üdvözli, az Unitárius Főtanács pedig testületileg vonul lakására, hogy köszöntsék, az egyetem nem képviselteti magát. Csak mikor már halálos ágyán fekszik s híre kél századik születésnapjának, tiszteleg küldöttségileg az egyetemi tanács. Ekkor is főleg annak köszönhetően, hogy épp Farkas Lajos, a római jog professzora, Brassai szűkebb baráti körének tagja a rektor.

Június 3-án a már halálát közeledni érző Brassai az őt meglátogató Kövály Lászlónak és Szabó Samunak úgy nyilatkozik, hogy 1797. június 15-én született. Ők az addigi bizonytalan, 1800 első felére eső születési dátummal szemben ezt hitelesnek tekintették, s közhírré tették. Olyan nagy visszhangja lett a dolognak, hogy maga az uralkodó is gratulált. „Június 15-e ünnepe volt a nemzetnek. Egyetlen ünnepnapja a nagy magyar tudósnek, ki száz éven át csak munkanapokat ismert” - írja Kövály⁴⁰. A tisztelgők sorában megjelent a Ferenc József Tudományegyetem háromtagú küldöttsége is: Farkas Lajos rektor, Márki Sándor és Farkas Gyula dékánok. A rektor a dátum helyességében kételkedők közé tartozott, s ezt szavaiban is kifejezte: „Nem az igazi nap a mai, de azért mi is kívántuk a mi mély és igazán őszinte jókívánságunkat kifejezni, s azt kívánjuk, hogy az igazit az általunk tervezett módon, és nem így az ágyban, megünnepeljük”. Brassai rövid válasza: „Igazán fájdalmas betegségben vagyok, nehezen tudom összeszedni gondolataimat. De annyit mégis elmondhatok, hogy nagy örömet okoz nekem az én kedves kollégáimnak a megemlékezése, akiket mindig nagyon szerettem. Ha jobban leszek, másképpen is meg fogom hálálni.”

Az országos ünneplést csak kilenc nappal élte túl Brassai. Június 24-én reggel „a kolozsvári Vöröskereszt Kórházban az élők közül a halhatatlanok sorába költözött át” - mint írta az Erdélyi Múzeum búcsúcíkje⁴¹. A hír órák alatt bejárta a várost, megtörténtek az előkészületek a nagy temetésre. Farkas Lajos rektor is összehívta az egyetemi tanácsot, s rövid beszédben jelentette be a szomorú hírt. Megállapította, hogy a nemzeti történetírás feladata lesz e tüneményszerű jelenség életpályáját megrajzolni. „De azt már éreztük és világosan tudtuk, hogy a csaknem százéves élet minden napja az igaznak és jónak nemcsak fáradhatatlan keresésében, munkálásában, hanem a belőle megtaláltnak kicsinnyel és naggyal egyaránt önzetlen megosztásában telt el”⁴¹. Brassai emlékét jegyzőkönyvileg örökítik meg, és elhatározzák, hogy latin és magyar nyelvű gyászjelentést adnak ki, a ravatalra koszorút tesznek, s a tanács a temetésen szokásos díszöltözékében és jelvényeivel fog megjelenni.

A temetést az unitárius egyház a templomból rendezte. Ott csak Ferencz József püspök mondott beszédet és imát, a küldöttségek a Házsongárdi temető sírjánál jutottak szóhoz. Itt az egyetem részvétét a mennyiségtan-természettudományi kar dékánja, Farkas Gyula tolmácsolta⁴³.

A százéves születésnap hírére felbuzdulva a torockószentgyörgyiek elhatározták, hogy emléktáblával jelölik meg a helybéli papi lakot, a feltételezett szülőházat. A tábla leleplezésére július 18-án került sor. Megint minden érdekelt fórum elküldte képviselőjét, akik beszédet is mondtak. Az akadémia elismerését Márki Sándor, az egyetemét Szádeczky Lajos, az Erdélyi Múzeum-Egyesületét Apáthy István tolmácsolta, mindhárman az egyetem legjelesebb professzorai. Márki megállapítása: „Apáczai és Brassai Magyarország legnagyobb két enciklopédistája. Kétszáz esztendő választja el működésüket, talán csak arasznyi köz sírjaikat, egy pókháló szála sem föladataik tömegét”⁴⁴.

Farkas Lajos rektor a tanév végi beszámolójában három jeles professzor - Martin Lajos, Szilasi Gregoriu és Brassai Sámuel - haláláról is megemlékezik, akik mindhárman az alapítók nemzedékéből valók voltak. A legtöbbet Brassaival foglalkozik, felsorolja egyetemi tisztségeit, s ugyanazokkal a szavakkal méltatja, mint a halálát követő rendkívüli tanácsülésen⁴⁵.

Az egyetemiek számára még egy feladat maradt: Brassai emlékének megörökítése. Arcképét már korábban, mikor az egyetem megnyitásának tizedik évfordulóját ünnepelték, a többi rektorával együtt Veress Ferencsel porcelánba öntették, és a tanácsteremben helyezték el⁴⁶. Most a sajtóban olyan javaslat is elhangzott, hogy az éppen készülő új egyetemi épület elé Brassai-szobrot kellene felállítani⁴⁷. Legsürgősebb feladat azonban sírja megjelölése volt. A kezdeményezés Farkas Lajos rektor nevéhez fűződik, aki július 9-ére tanácskozást hívott össze ebben a tárgyban⁴⁸. Ezen az egyetem néhány professzorán kívül részt vettek a város és az unitárius egyház képviselői. Elhatározták, hogy közadakozásból emelnek méltó emlékművet, s a cél megvalósítása érdekében létrehozta egy 89 tagú országos bizottságot. A tényleges gyűjtés, kivitelezés az intéző bizottságra hárult, melynek elnöke Farkas Lajos, titkára Boros György teológiai tanár, pénztárosa pedig Merza Lajos lett. A legelső adományt Duka Tivadar küldte Londonból. Csak 1910-re gyűlt össze annyi pénz, hogy a munkálatokhoz kezdjenek. Pákey Lajos egyik klasszicizáló tervét választották ki, rajta Brassai másfélszeres életnagyságú, bronz mellszobrával. Az 1910. október 2-i leleplezéskor Farkas Lajos méltatta Brassai egyéniségét, és vázolta az emlékmű történetét. Az egyetem nevében Szádeczky Lajos rektor, a matematika-természettudományi kar nevében pedig Fabinyi Rudolf dékán helyezett el koszorút. A szoborbizottság elnöke, Farkas Lajos nem fogadta el az 1897-es születési évszámot, így 1800-at vésetett be. A szobor mögötti hátlapra ezt megerősítendő, odaíratta:

„A százzal haladóknak”
A nemzeti kegyelet
1910.

Brassai a kolozsvári egyetemalapító tanári kar legidősebb, legsokoldalúbb és leghíresebb tagja volt. Pályája alkonyán és nem a neki leginkább megfelelő tudományág képviselőjében került az egyetemre, így - bár minden szinten kivette részét az egyetemi munkából, vezetésből - iskolát sem alapíthatott maga körül. Az egyetem történetében külön szint képviselőnek szanszkrit és általános-összehasonlító nyelvészeti órái. Ezekben egyéniségének megfelelő, őt foglalkoztató és kora tudományosságának szintjén álló ismereteket továbbíthatott.

Herrmann Antal, a néprajzoktatás meghonosítója a Ferenc József Tudományegyetemen

Az egyetem alapításakor, 1872-ben elfogadott törvénycikkely 8. paragrafusa külön intézkedett a magántanárképzés jogáról: „Magántanári előadások tartására a közoktatásügyi miniszter által oly egyének jogosíttatnak, akik ezen egyetemnél magántanárságra az illető tudománykar által képesítetteknek nyilvánítottak, vagy a tudomány művelésében szerzett érdemeik által képességüket nyilvánosan bebizonyították. Ha azonban a magántanár két év alatt meg nem kezdi előadásait, vagy azok megkezdése után két éven át legalább fél tanévig előadást nem tart, magántanári jogosultsága megszűnik. A magántanárok a rendes és a rendkívüli tanárokkal egyenlő érvényű előadás-látogatási bizonyítványokat állítanak ki”¹.

Az akkori egyetemen kevés rendes tanárként alkalmazott oktató volt. A tanszék többnyire egy professzorból állt, aki mellé, ha a tanszék gyakorlati képzést is adott, alkalmazhattak egy tanársegédet, esetleg adjunktust. Az egyetlen tanár nem tudta átfogni tárgya valamennyi ágát, így igen hasznosak voltak a magántanárok előadásai, ezek rendszerint kiegészítették a professzor munkáját. Nem ritkán a magántanárok soraiból kerültek ki a tanszék örökösei is. A magántanárrá nyilvánítás kérvény alapján történt, s két rendes tanár tett rá javaslatot a jelölt addigi munkássága vagy valamely kiemelkedő alkotása alapján. Az illetőt szóbeli vizsgára és próbaelőadásra hívták meg. A vizsgát elismert szakemberek főlvételekor elengedhették. A magántanárok jó része (főleg az orvosok) a megtisztelő címért igyekezett a minősítést megszerezni, s csak a megtartásához szükséges minimális órát hirdette meg. Rendszerint tanévenként egy-egy szemeszterben 1-2 órát tartottak. Gyakran éveken át ugyanazt a címet ismételték. Különösen akkor állt ez fenn, ha távoli városból jött a magántanár előadását megtartani.

Herrmann Antal, a magyar néprajztudomány megalapozója az 1897/98-as tanév második felében lett a bölcsészet-, nyelv- és történettudományi karon az általános és hazai etnográfia magántanára. A képesítésére vonatkozó dossziét nem ismerjük, csak a két sokszorosított ajánlást, így inkább saját meglátásunk szerint vázoljuk az ide vezető utat.

Herrmann (1851-1926) brassói német - de nem szász - család katolikus vallású fia². A gimnázium utolsó három évét - Petelei István osztálytársaként - a kolozsvári Római Katolikus Főgimnáziumban végzi³, hogy itt elsajátítsa a magyar nyelvet és kultúrát. Egyetemi tanulmányai során mindössze egyetlen tanévet tölt Kolozsvárt⁴. 1874/75-ben⁵ szegődik az itteni német tanszék professzorának, Meltzl Hugónak a hívéül. Meltzl ez évben ugyan az ónémet irodalomról, Schopenhauer bölcséletéről, Petőfiről és Eötvösről tart előadásokat, mégis nagy hatással van Herrmannra, ő ugyanis az összehasonlító folklórkutatás megindítója. 1877-ben Brassai Sámuellel együtt alapítják meg a világ első összehasonlító irodalomtörténeti folyóiratát, s ebben a folklórkutatás számára is fórumot teremtenek, népköltészeti alkotásokat közölnek⁶. Magántanári megnyitó előadásában vallja Herrmann: „A filozófiai fakultás egyik nesztorja, Meltzl Hugó dr., az általános folklórtudomány egyik megalapítója volt az én mesterem is. Az ő negyedszázad előtti magvetésének termése az én szerény néprajzi munkálkodásom”⁷. Meltzl hatását jelzi az is, hogy az általa meghirdetett egyetemi pályatételt az ifjú Herrmann kidolgozza. Az „Opitz Márton irodalmi működése Erdélyben Zlatna című költeménye értelmezésével és fordításával” című 19 lapos munkát a bíráló Meltzl és Imre Sándor felületes, de „érett kritikai tehetségről” tanúskodó dolgozatnak minősíti s ösztönzéseképp neki ítélik a díjat⁸.

Herrmann bányai⁹ és fővárosi iskolákban eltöltött tanári évek után a budai állami Pedagogium, tanítóképző főiskola némettanárként kap végleges állást 1883 őszén, s itt dolgozik 1921-es nyugdíjazásáig. Eleinte inkább a germanisztika fele tájékozódik, majd - talán éppen Meltzl biztatására - 1886-tól a néprajz kutatására szenteli életét. Mindenekelőtt a cigányság kelti fel érdeklődését, úgyhogy 1887 nyarát a szintén brassói születésű Henrik Wlisslocki barátjával együtt sátoros cigányokkal vándorolva, közük beilleszkedve tölti. Utóbb összeállítják, s a Kisfaludy Társaságnak beadják a cigányok első népköltési gyűjteményét¹⁰.

Herrmann apróbb közleményei alig keltenek figyelmet. Ezért 1887-ben megalapítja az első magyarországi néprajzi folyóiratot, a német nyelvű *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*-t. Ezzel fórumot teremt a hazai néprajzi és összehasonlító etnográfiai kutatásoknak, s nevét külföldön ismertebbé teszi, mint itthon. Másik jelentős tette a Magyar[országi] Néprajzi Társaság megalapítása. Erre Meltzl lapja még 1881. szeptember 1-jei dátummal tett először javaslatot. A tényleges szervezési munka 1887-ben indul meg, 1888 decemberében Hunfalvy Pál és Herrmann Antal közösen állítja össze az alapítást célzó felhívást. S főleg az utóbbi munkájának eredményeként 1889-ben ténylegesen megalakul a társaság mintegy 500 taggal. Herrmann tízezer kötetes szakkönyvtárát a társaságnak adományozza. Ő lesz a társaság első titkára, később tiszteleti tagul választják.

Néprajzi, különösen cigány-kutatásaival Herrmann egy ritka nagy tekintélyű támogatóra, mecénásra is szert tett. Ez József Károly királyi herceg (1833-1905) volt, maga is cigány nyelvten és szótár összeállítója. Az *Ethnologische Mitteilungen...* című folyóirat is jórészt az ő anyagi segítségével jelent meg. Ennek VII. (1902) kötetében Herrmann németre fordítva közreadta a herceg cigány nyelvtenét. A főherceg halála után a folyóirat akadozni kezdett, majd megszűnt¹¹.

József főherceget a kolozsvári egyetem 1897. június 6-án avatta díszdoktorrá. Benyomásunk szerint ekkor szólhatott pár szót a néprajz mint tárgy s esetleg Herrmann tanári meghívása érdekében. Maga Herrmann a néprajzi gyűjtést is célkitűzései közé soroló Erdélyi Kárpát Egyesületnek tulajdonítja habilitációja kezdeményezését¹². Az egyetemi tanári karból támogathatta meghívását Meltzlen kívül a román folklórt kutató Moldován Gergely s a földrajz szakos Turner Adolf is, akinek a tárgyköréhez sorolták akkoriban az etnográfiát¹³. Miután Meltzl - mint érdekelt fél - nem vállalta az ajánlás megírását, a dékán, Halász Ignác nyelvész-professzor a történész Márki Sándort kérte fel egyik referensül, a második ajánlást maga készítette el. Márki a rá jellemző módon igen alapos pályaképet rajzol a jelölről. Munkásságát négy irányban véli jelentősnek: 1. gyűjtés, 2. feldolgozás, 3. szerkesztés, 4. társulati élet úttörése. Érezhetően, legtöbbször az *Ethnologische Mitteilungen...* megindítását és szerkesztését tartja. Véleményét így összegzi: „Azt hiszem, kapva kell kapnunk azon az alkalmon, hogy ezt a szokásaiban talán különködő, de a hazában és külföldön elősmert nevű tudóst, a Magyar Néprajzi Társaság alapítóját és alelnökét, több külföldi anthrop[ológiai] és néprajzi társaságnak levelező és tiszteletbeli tagját, ki tíz év óta nemcsak a hazai, hanem az általános ethnographia terén is sok tekintetben alapvető munkásságot végez, nemcsak bevegjük, hanem egyúttal mint nyereséget, örömmel is fogadjuk tudományegyetemünk magántanárai közé. Itt kifejtett tanári működése alkalmat és ösztönt adna neki, hogy irodalmunkat és tudományosságunkat idővel az ethnographia kézikönyvével és nagyobb szabású ethnographiai tanulmányokkal ajándékozza meg”. Javasolja, hogy a jelöltet egyenesen próbaelőadásra bocsássák¹⁴.

Az 1891-ben Kolozsvárt megalapított Erdélyi Kárpát Egyesületnek (EKE) néprajzi célkitűzései megvalósításához föltétlenül szüksége volt egy tevékeny szakemberre. Az egyetemi katedra mellett Herrmann-nak Kolozsvárt ez az egyesület nyújtott állandó fórumot. Rögtön megalapították a Néprajzi Bizottságot, melynek elnöke gróf Kuun Géza, ügyvezető alelnöke

Moldován Gergely, előadója pedig Herrmann Antal lett. A bizottság munkatervét az 1898. február 1-jei ülésen Herrmann terjesztette elő. S hogy ennek állandó fóruma legyen, az egyesület Erdély című folyóiratának mellékleteként megindították az Erdély népei című közlőnyt. Szerkesztését Herrmann végezte, aki minden városban, ahol megfordult, valamilyen szerkesztői munkát is elvállalt. Az *Ethnologische Mitteilungen*... 1887-1889-ben *Ethnologiai Közlemények* címmel megjelent melléklapja után ez a második magyar néprajzi folyóiratnak tekinthető. 1898-ban három (1-9. sz. 32 l.), 1899-ben három (1-3. sz. 60 l.), 1900-ban szintén három (1-3. sz. 32 l.), 1901-ben két (32 l.) és 1902-ben egy (8 l.) száma jelent meg. Az első három évfolyamban tanulmányokon, gyűjtési anyagon kívül számos, Herrmann és az EKE néprajzi tevékenységére vonatkozó híradás is megjelent.

Az első szám Kuun Gézának *Erdély s a néprajz* című, a szerkesztőhöz intézett nyílt levele után közli Herrmann nagyszabású munkatervét¹⁵. El kell készíteni Erdély etnográfiai kataszterét. Ehhez számba kellene venni az eddigi megvalósításokat, irodalmat, bemutatóval annak hibáit. Az összeállított néprajzi statisztika és bibliográfia adatait rá kell vetíteni Erdély térképére helységről helysége. Lehetőleg magukat a műveket is be kell szerezni az EKE könyvtára számára. A bibliográfiából kiderül, kik azok, akik eddig is a néprajz terén buzgólkodtak, s így felállítható ezek törzskönyve. E munkatársak segítségével kell elkezdni a „néprajzi felvételt”, melyet támogatniuk kell az egyesületeknek, az intelligenciának (tanítók, lelkészek, jegyzők, orvosok, gazdatisztek). A felvétel kérdőívek alapján kell hogy történjék. Ezeket szakemberek fogják összeállítani: a cigányokra vonatkozót ő maga, a románokét Moldován Gergely, az örményekét Szongott Kristóf, míg a szászok maguk szervezik meg a gyűjtést. Kitér az egyetem és tanárai szerepére ebben a fontos munkában: „Kérjük a tanár urakat, különösen bizottságunk tagjait, szíveskedjenek népszerűbb specialis collegium publicumokat tartani lehetőleg még a legközelebbi félévben. És különben is szíveskedjenek szakelőadásaik közben kínáló alkalmakat arra használni, hogy kiemeljék a néprajzi elemeket, azoknak fontosságát, hogy nyomatékosan is irányítsák ezekre hallgatóik figyelmét, hogy hallgatóikat néprajzi témák tanulmányozására és kidolgozására serkentsék”. Az EKE is tűzzön ki diákoknak pályadíjat egy-egy néprajzi tétel kidolgozására. Végül saját feladatát körvonalazza: „A néprajz magántanárának különös feladata lesz, hogy a néprajz számára az egyetemen iskolát alapítson, tanítványokat nevelni igyekezzék.”

Az *Erdély népei* nyújt segítséget Herrmann egyetemi pályakezdésének megrajzolásában is. A három sorozatban megjelenő egyetemi értesítők eleinte 1898. február 16-ra, majd február 5-re teszik magántanársága kezdetét. Ez utóbbi dátumot adja meg Márki Sándor egyetem-története. Feltételezhetően ez a tanári kar határozatának időpontja. Az *Erdély népei* közli az 1898. január 31-én tartott próbaelőadás részletét *Rumén ethnologiai feladatok* címmel¹⁶, majd a március 8-án tartott bevezető előadás szövegét. Ez *A néprajzról* címet viseli, s hitvallás meg programadás. Elismeréssel nyugtázza, hogy a szabadságharc félszázados évfordulóján a néprajz „udvarképes” lett. „A tudományok fejedelmi udvara, az egyetem, megnyitotta neki csarnokait, hála a kolozsvári alma mater bölcsészeti kari tanári testülete fennkölt gondolkodásának.” Majd az „ismerd meg tenmagad” követelményéből kiindulva levezeti, hogy miért van szüksége a néprajzra az államférfinak, közigazdásznak, orvosnak, nyelvésznek, teológusnak, tanítónak. E tudományágban a nagy nemzetek előbb járnak. „Nagy okszerűség van abban, hogy e tanulmányok teljesen rendszeres és módszeres kultiválása az erdélyi részekből induljon ki. Erdély a néprajznak valóban klasszikus földje. Itt terülnék el letűnt történelem előtti és történelmi kultúrák rétegei. Itt van még egészen primitív népélet nagy fejlettségű és mégis százados műveltség mellett. E magyar Svájcban sokáig élt több nemzet egymás mellett. Már korán tudatossá váltak az etnikus különbségek.” Eddig különösen a székely sajátságokat kutatták, de a szász, a román és a cigány népnél is van mit búvárolni.

A kolozsvári egyetem több tanára foglalkozott folklórral. Ő negyedszázaddal ezelőtt Meltzlől kapott erre indítást, s immár tizenkét éve a néprajz „ágense”: „Agitáltam, adminisztráltam, serkentettem és szerkesztettem”. Munkálkodására most a kolozsvári egyetem teszi fel a koronát. „Ez az elismerés nem cím, hanem munkakör, nem jutalom, hanem kötelezés. A rendszeres konkrét tudományos munkára kötelez, melyet itt kezdek meg igazában.” Az általános és hazai néprajz köréből fog előadásokat tartani, e félévben *Néprajzi analógiák* címmel az érdekesebb néprajzi jelenségek hazai és külföldi változatait fogja párhuzamba állítani. Különösen Erdély népeire tér ki. *A cigányokról* címmel ezek legkezdetlegesebb népi életét mutatja be. Egyedül az ő munkája nem lesz elegendő, különösen a hallgatókra akar számítani, akiknek jó része még nem szakadt el teljesen a népi környezettől. Kiemeli az EKE szerepét a néprajzi kutatás meghonosításában. Önálló folyóirat kell e tárgynak, s egy néprajzi múzeumot is fel kellene állítani. Ehhez felajánlja még megmaradt ezer kötetes könyvtárát, továbbá a József főherceg által neki nyújtott tanulmányi szubvencióból 50 koronás pályadíjat létesít a hallgatók kidolgozta pályatételek jutalmazására. A díjazott munkákat majd az EKE szakfolyóirata közli.

Herrmann bevezető előadásáról előre értesítést közöltek a lapok, majd megtartását is nyugtázták. Az Ellenzék így írt: „Új tanár az egyetemen. Dr. Herrmann Antal, a budapesti Pedagógium tanára, az ismert néprajzi író, akit a kolozsvári egyetem bölcsészeti kara nem régen képesített magántanárrá, tegnap délután szépszámu hallgatóság jelenlétében tartotta meg első előadását, melynek során igen érdekesen fejtegette szaktárgyát. A jelenlevők nagy érdeklődéssel hallgatták a tanulságos előadást.”¹⁷ Lechner Károly leköszönő rektor 1898. szeptember 25-én tartott beszámoló beszédében is említi, hogy két új magántanárral gyarapodott az egyetem tanári kara, közülük Herrmann Antal dr. az általános s hazai etnográfából fog előadásokat tartani.¹⁸ Ekkoriban különben tizennégy rendes, két címzetes rendkívüli, valamint négy magántanár oktat a bölcsészeti karon.

A továbbiakban az egyetem értesítői tájékoztatnak Herrmann tanári munkájáról. A félévenként megjelenő tanrendek¹⁹ előadásai címét, időpontját és helyét, az almanachok személyi adatait - végzettségét, kitüntetéseit, állását-tisztségeit, társasági tagságait, lakcímét²⁰ - közlik. Az Acta-Beszámoló kötetekben az egyetemen elhangzott beszédek felsorolásakor nem említik, de a pályázatok kapcsán s a kiadások jegyzékében neve eleinte előbukkan.

Az Almanachok részére Herrmann összegyűjti minden címét, adatát, úgyhogy már 1898/99-ben 15 sort igényel ezek kinyomtatása²¹, annyit, mint a rangidős professzor, Meltzl esetében. Mi több, évről évre aktualizálja a címlistát. 1914-ben már 28 soros az adattára²². Ez a buzgalom azért is meglepő, mert a legtöbb tanár elhanyagolja a rá vonatkozó adatok megújítását. Az Actában megjelenő rektori beszámolók függeléke közli a tanárok és magántanárok megjelent műveinek évi jegyzékét. Ezekben egyetlen esetben sem szerepel Herrmann neve és valamely művének címe. Az Actákból viszont kiderül, hogy két első tanévében Herrmann pályatételt írat ki néprajzból. 1898/99-ben *Valamely vidék lakodalmi szokásainak leírása* a megadott téma. A jó kidolgozásért az ő adományából 50 forintot kap a diák. A kiírásra két pályamű érkezik be (A kolozsvári hóstáti városrész lakodalmi szokásainak ismertetése - 103 l.; Udvarhely megye Nagyöküllő vidéke lakodalmi szokásainak ismertetése - 59 l.), de a Turner Adolf professzorral együtt készített bíráló szerint egyik sem érdemes a jutalomra²³. 1899/1900-ban *A születésre és gyermekekre vonatkozó néphiedelmek és szokások* vagy *A halottra és halálra vonatkozó néphiedelmek és szokások* a kidolgozandó tétel. Külön figyelmeztet: a dolgozatok Erdély valamely vidékét vagy népelemét öleljék fel. Ezúttal csak egyetlen mű érkezik be (Erdővidéki halottra és halálra vonatkozó néphiedelmek és szokások), a két professzor azonban ezt sem tartja jutalomra méltónak²⁴. A következő években elmarad a néprajzi pályázat kiírása. Az Acták pénzügyi rovatából kiderül, hogy 1900 és 1909 között

Herrmannt az egyetem néhányszor 200-600 korona jutalomdíjban/segélyben részesíti. Bizonyára rendszeres óratartását honorálják. Címzetes rendkívüli tanári felterjesztésére nem kerül sor²⁵.

Az Almanachban található a diákok segélyezésére, jutalmazására szolgáló alapítványok felsorolása. Az 1907/8-as tanévben jelenik meg a Herrmann-alap a jegyzékben²⁶. Ez a bölcsészeti kar sorrendben harmadik alapítványa. Úgy tűnik, Herrmann a ki nem osztott jutalomdíjakat tőkésítette, s így lett belőlük önálló alapítvány. Kiosztásáról azonban semmi hír sincs. Az alapítvány leírása: „Herrmann Antal magántanár azzal a szándékkal, hogy a kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem hallgatóinak ösztönt adjon az erdélyi népelet és néplélek tanulmányozására, s az ilyenmű költségek fedezéséhez némileg járuljon, minden félévre, amelyen az egyetemen előadásokat tart, 1898. június 14-én kelt alapítólevele értelmében egyelőre ötven koronát tűzött ki Erdély néprajzára vonatkozó, tudományos értékű munkálatok jutalmazására. Tőke jelenleg 259 korona 20 fillér.” A növekedő tőkéből 1916-ban 300 koronát hadikölcsönbe fektetnek, 62 korona 83 fillért készpénzben őriznek. 1918/19-ben az alap értékpapírban 300 koronát, takarékpénztári letétben 127 korona 57 fillért tett ki.

Herrmann kolozsvári egyetemi munkájáról legtöbbet a félévenként kiadott Tanrendek árulnak el. Míg más magántanárok nem is minden évben s legfeljebb egy-egy kurzust hirdetnek, ő félévenként 2-3, néha éppenséggel 4 tevékenységet hirdet meg. A 21 és fél tanéves, vagyis 43 szemeszteres kolozsvári szolgálata alatt mindössze három félévre (1912/13: II.; 1916/17: II., 1918/19: II.) nem hirdet előadást, ezekből is az utóbbi két tanév a világháború idejére esik. A rektori hivatal egykori tanrendjére a címek mellé valaki bejegyezte, hogy az 1914/15-ös II. szemeszterben „nem tartott előadást”. Ezt figyelmen kívül hagyva összesen 93 előadáscímet vehetünk számba, amit elosztva a 43 szemeszterrel, több mint 2 cím esik minden félévre. Ebből kitűnik, hogy Herrmann magántanárként megközelítőleg rendes tanári „normával” dolgozott. Ismerve azonban a korabeli viszonyokat, elég kétséges, hogy a sok meghirdetett órára volt-e jelentkező. Előadásai ingyenes fakultatív tárgynak számítottak, s ha nem akadt beiratkozó, elmaradtak. Ezért gyakran a „később meghatározandó időben és helyen” tájékoztatással szerepeltek. Eleinte kedden, később szombaton tartotta óráit: reggel 7-9 között, délután 4-6 között, amikor kapott üres tantermet. Kuszko István írta: „Mint a kolozsvári egyetemen a néprajzi tantárgy előadója előadásait pontosan megtartotta. Budapestről utazott le éjjel. Nappal előadását s egyéb dolgait végezte, este kigyalogolt a pályaudvarra, s reggel már Budapesten folytatta a tanítást. Nem szállt se vendéglőbe, se ismerőseihez”²⁷. Az biztos, hogy szombaton kora reggel, illetve délután alig néhány diák ült előadásain. Viszont a délelőttöt jól kihasználhatta: intézte az EKE-nél szervezői munkáját, szerkesztette az *Erdély népeit*, gondozhatta a múzeumot.

Áttekintve Herrmann meghirdetett óráit²⁸, ezek címük alapján több típusba sorolhatók. Általános bevezető, elméleti órákat ritkán tartott: Bevezetés az etnológiába (1898/99), Bevezetés az etnográfiába (1899/900), Etnográfia és szociológia (1913/14). Erdély általános néprajzi áttekintésére is csak két alkalommal vállalkozott (1899-1901, 1907/8). Erdély különös néprajzáról beszélt szívesebben. Egyszer a románokat (1898/99), aztán a cigányokat (1898-1900), három alkalommal az örményeket (1905/6, 1906/7, 1913/14), szintén háromszor a székelyek néprajzát (1908/9, 1913/14, 1914/15) s egy alkalommal a szászokat (1913/14) mutatta be. Kedvenc témája azonban a cigányság megismertetése, cigány szövegek olvasása, néprajzi kommentálása, a cigány vallás, a cigányügy rendezése volt. 1903-tól kezdve alig akadt szemeszter, hogy azon a cigány-témát ne tárgyalja. De volt félév, amikor két előadást is hirdetett e népről. A népköltésről kétszer kezdett kurzust (1901/2, 1908/9), a népzénéről csak egyszer (1911/12). A magyarországi németiség népköltészete és néprajza (1910/11, 1912/13), demográfiája (1914/15) az 1910-es években került figyelem középpontjába. Két szemeszteren

át Bosznia-Hercegovina néprajzát mutatta be (1909/10). Aztán aktualitása kapcsán a világháború etnikus következményeiről (1914-16), a háború és a néprajz kapcsolatáról (1917/18) indított kurzust. Elég rendszeresen taglalta a néprajzi irodalom helyzetét, eredményeit, feladatait (1904/5, 1905/6, 1908/9, 1909/10, 1916/17). Legtöbbször visszatérő címe a „Néprajzi szemelvények” volt (14 szemeszter). Ezeken néprajzi vonatkozású szép-, illetve szakirodalmi részleteket olvastatott fel és beszélt meg diákjaival. A néprajzi gyűjtés módszeréről (1899/900) csak egy szemeszterben tartott órát. Viszont már 1900/901-ben megkezdte a néprajzi múzeumi gyakorlatokat, melyek majd minden második félévben ismétlődtek.

Hosszas tárgyalások után 1900 júliusában a város 15 évre az EKÉ-nek adta múzeumkénti használatra a Mátyás-szülőházat. Az itt berendezett múzeumot a Mátyás-szobor leleplezése után, 1902. október 12-én nyitották meg József Ágost főherceg, Széll Kálmán miniszterelnök és Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter jelenlétében. A múzeum keretében hét termet foglalt el a néprajzi részleg: 1. szöttesek, varrottasok, fonottasok - ehhez járult egy kalotaszegi szoba és egy kalotaszegi konyha; 2. A fonás, szövés szerszámai; 3. A népies fazekasság termékei; 4. Az ősfoglalkozások (halászat, pásztorélet és vadászat) szerszámai; 5. A földművelés és baromtenyésztés szerszámai²⁹. Ezután szombatonként délután 3-4 között Herrmann itt tartotta a múzeumot ismertető gyakorlati óráit. Egy esetben még néprajzi kirándulást is ígért a múzeumi magyarázatok mellé (1904/5). A kiállítással függhetett össze egy másik előadás címe: A népművészet a magyar otthonban (1910/11).

Herrmann kapcsolata Kolozsvárral az egyetem román elvétele követően megszakadt. A háború végi zavaros időkben Herrmann Nyugat-Magyarország németiségének „kulturinspektora” lesz, feladata, hogy meggyőzze ezeket a németeket: ne kíváncsozzanak Ausztria fennhatósága alá kerülni. Még az a gondolat is foglalkoztatta, hogy Kismartonban telepedjék le.

1921-ben Herrmann a Pedagogiumban nyugdíjazták. Családi csapás is éri: elveszti a feleségét³⁰. A Szegeden újra megnyíló Ferenc József Tudományegyetem nyújt érvényesülési lehetőséget a már 70. évében járó tudósaknak. Nemcsak újrakezdheti előadásait, de kétszeres kitüntetés is éri: 1921. június 2-án címzetes rendkívüli, 1924. május 24-én címzetes nyilvános rendes tanári címet kap. Eleinte Budapestről jár le szombatonként, majd 1923-ban kötött második házasságakor áttelepszik Szegedre. Ezután félévenként három-négy előadást hirdet a hét minden napjára elosztva. Újdonság, hogy 1922-től a szegedi egyetemen egy második magántanár, egykori kolozsvári tanítványa, Banner János is tart rendszeres néprajzi előadásokat.

Szegeden öt tanév alatt 30 előadást, tehát félévenként átlag hármat hirdet meg Herrmann³¹. Ezek részben a Kolozsvárt tartott előadások ismétlései, folytatásai (Bevezetés az etnológiába, Erdély néprajza, Az etnográfia szociális jelentősége, Folklor-analógiák, Cigány-problémák), de van újszerű címe, témája is (Dél-Magyarország néprajza, Folklor és okkultizmus, Kincs a néphitben, Néppszichológiai szemelvények). A múzeumi gyakorlatokat ezután a szegedi városi múzeum néprajzi részlegén vezeti. Még arra is futja erejéből, hogy néprajzi pályadíj-alapítványát második feleségével, Jóna Arankával közösen megújítsa, s 174 900 koronára egészítse ki. 1925/26-ban pályatételt is kiír az egyetem: *Valamely község néprajzi monográfiája* (vagy szabadon választott néprajzi téma) címmel, de nincs adat rá, hogy érkezett-e be pályamű.

Felmerül a kérdés, hogyan tudott eleget tenni Herrmann magára vállalt számos feladatának, mennyire voltak tudományosak vagy éppen vonzóak előadásai. A korabeli tanárok többsége könyvekben, tanulmányokban is feldolgozta előadásai témáit. Herrmann-nak viszont igen kevés

megjelent műve van. Nyugtalan, inkább szervező, szerkesztő, rögtönző ember volt, mintsem íróasztalnál elmélyedő, összegez, rendszerező elme. Ez derül ki a visszaemlékezésekből is.

„Herrmann népszerűsíteni, minél szélesebb rétegekbe kivinni akarta a magyar néptudomány s vele egyetemben a magyar nép ismeretét és szeretetét. Tárgykörébe beolvasztotta az archeológiát, embertant, primitív etnológiát; mindenikből a népet érintőt, az érdekeset kiválogatva, megkezdte vándor apostolkodását. Számtalan előadást tartott kedves témájáról a fővárosban, de főképp a vidék egy-egy középpontján, sőt falukban a köznép előtt is. Nem volt elismert jó előadó, hangja gyöngye, kifejezésmódja gyors és elharapott volt, de szuggesztív hatás áradt meleg meggyőződéséből, lelkesedéséből; hallgatósága inkább szívével érezte, mint eszével követte fejtegetéseit, amelyek különben is rapszodikusán halmozott bőséggel törtek elő belőle. Fáradhatatlan szónok és előadó volt, aki pillanatnyi ötletességével feledtetni tudta gyengéit, s ahol nem is értették, feltétlenül megszerették eredeti egyéniségét” - írta róla Gragger Róbert³². Györffy István botanikus így emlékszik rá: „A kolozsvári egyetemen az 1900-as években az etnográfia magántanára. Nagy szakállú, üstökű, torzonborz bácsi volt. Igen jószívű ember. A studensek kihasználták engedékenységet, és akinek tandíjmentességhez hiányzó kollokviumszáma volt, csak őhöz állított be kollokviumra”³³. Bálint Sándor, a néprajztudós ekképp idézi emlékét: „félvokon is nagy lelkesedéssel tartotta (1921-1926) kevés hallgatójának - köztük József Attilának - a maga rapszodikus előadásait, amelyeket egy hosszú élet gazdag tudományos és történelmi tapasztalataival, mindig tanulságos kitéréseivel és anekdotáival is felejtethetetlenül egyénivé tett”³⁴. Bálint és mások is kiemelik gondozatlan külsejét, a konvenciók teljes elvetését.

Gragger szerint Erdély néprajzának összefoglalása lehetett volna főműve, de ennek elkészítésében megakadályozta a világháború s még inkább vérmérséklete. Részanyagokat, adalékokat hagyott hátra egy későbbi nagy összegezéshez. És tanítványokat, mint amilyenek a már említetteken kívül Csúry Bálint, Kelemen Lajos, Mészöly Gedeon, Seprődi János, Szendrey Zsigmond, Tulogdy János volt³⁵, akik valamennyien tovább gyümölcsoztették a Herrmanntól tanultakat.

A Ferenc József Tudományegyetem 1926. április 15-én a szegedi idegklinikán bekövetkezett elhunytakor saját halottjának tekintette Herrmannt, gyászjelentésben tudatta halálát³⁶, s az egyetem lépcsőcsarnokából temettette.

Herrmann Antal egy új tantárgy egyetemi meghonosításával beírta nevét nem csak a Ferenc József Tudományegyetem, hanem az egész magyar felsőoktatás, valamint az etnográfia történetébe. Nevéhez fűződik a szegedi néprajzi iskola megalapozása is.

Herrmann Antal egyetemi előadásai félévenként a heti óraszámmal

- 1897/98:** II. Néprajzi analógiák
A cigányokról
- 1898/99:** I. Bevezetés az etnográfiaiba - 1
Erdély részletes néprajza. Az oláhok -1
II. Bevezetés az etnológiaiba (folytatás) - 1
Erdély részletes etnográfiaja. A csángók néprajza - 1
- 1899/900:** I. A néprajzi gyűjtés módszeréről - 1
Erdély különös néprajza. A csángók -1
II. Bevezetés az etnográfiaiba (folytatás) - 1
Erdély néprajzi áttekintése - 1
- 1900/901:** I. Erdély néprajzi áttekintése (folytatás) - 1
Néprajzi múzeumi gyakorlatok - 1
II. Erdély néprajzi áttekintése (folytatás) - 1
Néprajzi szemelvények - 1
- 1901/902:** I. Néprajzi szemelvények - 1
Néprajzi múzeumi gyakorlatok - 1
II. Néprajzi szemelvények (folytatás) - 1
A népköltésről - 1
- 1902/903:** I. Néprajzi szemelvények (folytatás) - 1
A népköltésről (folytatás) - 1
II. Néprajzi szemelvények (folytatás) - 1
A népköltésről (folytatás) - 1
- 1903/904:** I. Néprajzi szemelvények - 1
Az erdélyi cigányok néprajza - 1
II. Néprajzi szemelvények - 1
Az cigányok néprajza - 1
- 1904/905:** I. A hazai néprajzi tanulmányok eredményei és feladatai - 1
Az cigányok néprajza (folytatás) - 1
Cigány szövegek olvasása főleg néprajzi szempontból - 1
II. A hazai néprajzi tanulmányok eredményei és feladatai (folytatás) - 1
Néprajzi múzeumi magyarázatok (Esetleges kirándulásokkal) - 1
Cigány szövegek olvasása főleg néprajzi szempontból (folytatás) - 1
- 1905/906:** I. A hazai népföldrajzi tanulmányok feladatai és eredményei (folytatás) - 1
A hazai örményekről - 1
A cigány népköltésről - 1
II. Néprajzi szemelvények - 1
A hazai örményekről (folytatás) - 1
Az erdélyi cigányok népköltése - 1
Az Erdélyi Kárpát-Egyesület néprajzi múzeumának ismertetése - 1
- 1906/907:** I. Néprajzi szemelvények - 1
II. Néprajzi szemelvények (folytatás) - 1
Az EKE néprajzi múzeumának ismertetése - 1
A hazai örményekről - 1
- 1907/908:** I. Néprajzi szemelvények (folytatás) - 1
Az erdélyi cigányokról - 1

- Erdély néprajzi áttekintése - 1
- 1908/909:** II. Néprajzi szemelvények (folytatás) - 1
Erdély néprajzi áttekintése (folytatás) - 1
- I. Néprajzi szemelvények (folytatás) - 1
A hazai néprajzi munkálkodás bírálata - 1
Az EKE néprajzi múzeumának ismertetése - 1
A székely néprajz ügye - 1
- II. A hazai néprajzi munkálkodás bírálata (folytatás) - 1
A cigányügy rendezése néprajzi szempontból - 1
A népköltésről - 1
- 1909/10:** I. A cigányügy rendezése néprajzi szempontból (folytatás) - 1
Bosznia és Hercegovina néprajza - 1
A hazai néprajz bibliográfiája - 1
- II. A cigányügy rendezése néprajzi szempontból (folytatás) - 1
Bosznia és Hercegovina néprajza (folytatás) - 1
Néprajzi múzeumi gyakorlatok - 1
- 1910/11:** I. Néprajzi szemelvények - 1
A népművészet a magyar otthonban - 1
Néprajzi múzeumi gyakorlatok - 1
- II. Magyar otthon - 1
A magyarországi németek néprajza - 1
Német népköltés Magyarországon - 1
Az EKE néprajzi múzeumának ismertetése - 1
- 1911/12:** I. A cigányügy rendezésének néprajzi vonatkozásai - 1
Zene és nemzet - 1
- II. A magyarországi cigányok demográfiája - 1
A cigány népköltésről és zenéről - 1
Néprajzi múzeumi gyakorlatok - 1
- 1912/13:** I. A magyarországi németek néprajza és népköltése - 1
A hazai cigány tárgyú irodalom kritikája - 1
- II. (nem tart előadást)
- 1913/14:** I. Az 1910. évi népszámlálás néprajzi tanulságai - 1
Etnográfia és szociológia - 1
A hazai örménység jelentősége - 1
- II. A székely néprajz ügye - 1
A cigányok vallása - 1
Az erdélyi szászok - 1
- 1914/15:** I. A magyarországi németek demográfiája - 1
A székelység néprajzáról - 1
- II. A világháború etnikus következményei hazánkra nézve - 1
A magyarországi németek demográfiája - 1
- 1915/16:** I. A világháború néprajzi következményei Magyarországra nézve - 1
- II. A világháború - 1
- 1916/17:** I. A legújabb hazai és külföldi néprajzi irodalom és mozgalmak ismertetése (bemutatókkal) - 2
- II. (nem tart előadást)
- 1917/18:** I. Háború és néprajz - 2
- II. A cigányügy rendezésének etnikus vonatkozásai - 1
Világháború és néprajz - 1

- 1918/19:** I. A világháború és a nemzetiségek - 1
A cigányrendezés kulturális feladatai - 1
II. (nem tart előadást)
- 1921/22:** I. A hagyomány szociológiai jelentősége - 1
Dél-Magyarország néprajza - 1
II. Dél-Magyarország néprajza (folytatás) - 2
Néprajzi múzeumi gyakorlatok - 1
- 1922/23:** I. Bevezetés az etnológiába - 2
Folklór és okkultizmus - 1
Erdély néprajza - 1
II. Bevezetés az etnológiába (folytatás) - 1
Erdély néprajza (folytatás) - 1
A cigány élet a cigány népköltésben - 1
A hagyomány szociológiai jelentősége - 1
- 1923/24:** I. Erdély néprajza (folytatás) - 1
A cigányok élete, nyelve, költészete és zenéje - 1
Népszichológiai szemelvények - 2
II. Népszichológiai szemelvények - 2
A cigányok népelete, nyelve, költészete és zenéje - 1
Erdély néprajza - 1
- 1924/25:** I. A cigányok népelete, nyelve, költészete és zenéje (folytatás) - 2
A kincs a néphitben - 1
A néprajz gyakorlati fontossága - 1
II. Bevezetés az etnográfiába - 2
Folklór-analógiák - 1
A cigányok néprajza - 1
- 1925/26:** I. Bevezetés az etnográfiába - 2
Folklór-analógiák - 1
A székelyek - 1
A cigányok népköltése (nyelvmutatványokkal) - 1
II. Az etnográfia szociális jelentősége - 2
A magyarországi nemzetek népköltéséből - 1
A cigányok népköltése (nyelvmutatványokkal) - 1
Folklór-analógiák - 1

Jegyzetek

Az egyetem rektorainak és dékánjainak kronológiája

Tanév	Rektor	Jogi kar	Orvosi kar	Bölcsészeti kar	Matematika- természettudo- mányi kar	Közgazdaság- tudományi kar
1872/73	Berde Áron j.	Groisz Gusztáv	Czifra Ferenc	Imre Sándor	Abt Antal	
1873/74	Schulek Vilmos o. Machik Béla o.	Haller Károly	Török Aurél	Ladányi Gedeon	Entz Géza	
1874/75	Finály Henrik b.	Csiky Viktor	Maizner János	Szamosi János	Koch Antal	
1875/76	Entz Géza m.	Plósz Sándor	Hőgyes Endre	Szász Béla	Brassai Sámuel	
1876/77	Groisz Gusztáv j.	Kolosváry Sándor	Genersich Antal	Finály Henrik	Kanitz Ágost	
1877/78	Genersich Antal o.	Farkas Lajos	Ajtai K. Sándor	Hóman Ottó	Martin Lajos	
1878/79	Imre Sándor b.	Vályi Gábor	Ajtai K. Sándor	Hóman Ottó	Entz Géza	
1879/80	Brassai Sámuel m.	Jenei Viktor	Ajtai K. Sándor	Szász Béla	Fabinyi Rudolf	
1880/81	Haller Károly j.	Óvári Kelemen	Ajtai K. Sándor	Terner Adolf	Réthy Mór	
1881/82	Ajtai K. Sándor o.	Lindner Gusztáv	Klug Nándor	Szabó Károly	Kanitz Ágost	
1882/83	Szabó Károly b.	Concha Győző	Hőgyes Endre	Felméri Lajos	Martin Lajos	
1883/84	Abt Antal m.	Berde Áron	Klug Nándor	Szilasi Gregorius	Martin Lajos	
1884/85	Csiky Viktor j.	Óvári Kelemen	Géber Ede	Hóman Ottó	Koch Antal	
1885/86	Maizner János o.	Kolosváry Bálint	Belky János	Szamosi János	Réthy Mór	
1886/87	Szamosi János b.	Nagy Ferenc	Davida Leó	Szász Béla	Abt Antal	
1887/88	Kanitz Ágost m.	Farkas Lajos	Bókay Árpád	Finály Henrik	Abt Antal	
1888/89	Kolosváry Sándor j.	Groisz Gusztáv	Klug Nándor	Meltzl Hugó	Fabinyi Rudolf	
1889/90	Klug Nándor o.	Concha Győző	Belky János	Hegedűs István	Farkas Gyula	
1890/91	Szász Béla b.	Haller Károly	Davida Leó	Szinnyei József	Abt Antal	
1891/92	Koch Antal m.	Vályi Gábor	Géber Ede	Schilling Lajos	Martin Lajos	
1892/93	Óvári Kelemen j.	Kiss Mór	Lechner Károly	Moldován Gergely	Farkas Gyula	
1893/94	Brandt József o.	Jancsó György	Lőte József	Széchy Károly	Farkas Gyula	
1894/95	Meltzl Hugó b.	Pisztóry Mór	Szabó Dénes	Pecz Vilmos	Apáthy István	
1895/96	Martin Lajos m.	Lindner Gusztáv	Udránszky László	Szádeczky-K. Lajos	Kanitz Ágost	
1896/97	Farkas Lajos j.	Klupathy Antal	Hoor Károly	Márki Sándor	Farkas Gyula	
1897/98	Lechner Károly o.	Lukáts Adolf	Kenyeres Balázs	Halász Ignác	Farkas Gyula	
1898/99	Terner Adolf b.	Kolosváry Sándor	Davida Leó	Schneller István	Farkas Gyula	
1899/00	Fabinyi Rudolf m.	Óvári Kelemen	Lőte József	Haraszi Gyula	Szádeczky-K. Gyula	
1900/01	Vályi Gábor j.	Farkas Lajos	Buday Kálmán	Csengery János	Apáthy István	
1901/02	Lőte József o.	Kiss Mór	Szabó Dénes	Böhm Károly	Apáthy István	
1902/03	Schilling Lajos b.	Jancsó György	Udránszky László	Moldován Gergely	Farkas Gyula	
1903/04	Apáthy István m.	Pisztóry Mór	Hoor Károly	Vajda Gyula	Fabinyi Rudolf	
1904/05	Kiss Mór j.	Klupathy Antal	Kenyeres Balázs	Pósta Béla	Fabinyi Rudolf	
1905/06	Szabó Dénes o.	Lukáts Adolf	Buday Kálmán	Schilling Lajos	Richter Aladár	
1906/07	Moldován Gergely b.	Kosutány Ignác	Rigler Gusztáv	Szádeczky-K. Lajos	Schlesinger Lajos	
1907/08	Farkas Gyula m.	Balogh Artúr	Lechner Károly	Márki Sándor	Szádeczky-K. Gyula	
1908/09	Jancsó György j.	Kolosváry Sándor	Makara Lajos	Schneller István	Klug Lipót	
1909/10	Udránszky László o.	Óvári Kelemen	Lőte József	Haraszi Gyula	Tangl Károly	
1910/11	Szádeczky-K. Lajos b.	Farkas Lajos	Szabó Dénes	Pósta Béla	Fabinyi Rudolf	
1911/12	Szádeczky-K. Gyula m.	Kiss Mór	Kenyeres Balázs	Cholnoky Jenő	Apáthy István	
1912/13	Kosutány Ignác j.	Lukáts Adolf	Buday Kálmán	Zolnai Gyula	Klug Lipót	
1913/14	Kenyeres Balázs o.	Kosutány Ignác	Marschalkó Tamás	Dézi Lajos	Szádeczky-K. Gyula	
1914/15	Márki Sándor b.	Balogh Artúr	Rigler Gusztáv	Schmidt Henrik	Tangl Károly	
1915/16	Tangl Károly m.	Navrátil Ákos	Imre József	Schmidt Henrik	Fabinyi Rudolf	
1916/17	Lukáts Adolf j.	Somló Bódog	Davida Leó	Erdélyi László	Fabinyi Rudolf	
1917/18	Rigler Gusztáv o.	Kolosváry Bálint	Lechner Károly	Hornyánszky Gyula	Fabinyi Rudolf	
1918/19	Schneller István b.	Boér Elek	Lőte József	Moldován Gergely	Fabinyi Rudolf	
1919/20	Kolosváry Bálint j.	Menyháth Gáspár	Jakabházy Zsigmond Lechner Károly	Cholnoky Jenő Márki Sándor	Szádeczky-K. Gyula Györfly István	
1920/21	Kolosváry Bálint j.	Menyháth Gáspár	Lechner Károly	Márki Sándor	Pfeiffer Péter	
1921/22	Menyháth Gáspár j.	Tóth Károly	Veszprémy Dezső	Csengery János	Riesz Frigyes	
1922/23	Pfeiffer Péter m.	Szandtnér Pál	Reinbold Béla	Dézi Lajos	Haar Alfréd	
1923/24	Veszprémy Dezső o. Reinbold Béla o.	Erekly István	Demeter György	Schmidt Henrik	Ortvay Rudolf	
1924/25	Csengery János b.	Moór Gyula	Veress Elemér	Erdélyi László	Györfly István	
1925/26	Riesz Frigyes m.	Laky Dezső	Issekutz Béla	Bartók György	Pfeiffer Péter	
1926/27	Tóth Károly j.	Kolosváry Bálint	Issekutz Béla	Bartók György	Széki Tibor	
1927/28	Reinbold Béla o. Issekutz Béla o.	Menyháth Gáspár	Szabó József	Horger Antal	Szentpétery Zsigmond	

1928/29	Dézi Lajos b.	Polner Ödön	Hainiss Elemér	Mészöly Gedeon	Szentpétery Zsigmond	
1929/30	Györfly István m.	Kováts Ferenc	Jankovich László	Kogutowicz Károly	Gelei József	
1930/31	Kováts Ferenc j.	Kiss Albert	Ditrői Gábor	Husztai József	Fröhlich Pál	
1931/32	Veress Elemér o.	Erekly István	Jeney Endre	Buday Árpád	Kiss Árpád	
1932/33	Schmidt Henrik b.	Buza László	Baló József	Imre Sándor	Farkas Béla	
1933/34	Széki Tibor m.	Heller Erik	Veress Elemér	Schmidt Henrik	Kerékjártó Béla	
1934/35	Kiss Albert j.	Iványi Béla	Szent-Györgyi Albert	Fogel József	Györfly István	
1935/36	Ditrői Gábor o.	Túry Sándor Kornél	Issekutz Béla	Zolnai Béla	Gelei József	
1936/37	Erdélyi László b.	Surányi-Unger Tivadar	Miskolczy Dezső	Várkonyi Hildebrand	Szentpétery Zsigmond	
1937/38	Gelei József m.	Horváth Barna	Rusznay István	Várkonyi Hildebrand	Fröhlich Pál	
1938/39	Erekly István j.	Csekey István	Kramár Jenő	Mester János	Kiss Árpád	
1939/40	Baló József o.	Erekly István	Ditrői Gábor	Várady Imre	Farkas Béla	
1940/41	Bartók György b.	Buza László	Berde Károly	Várady Imre	Szőkefalvi-Nagy Gyula	Szentkirályi Sámuel
1941/42	Szentpétery Zsigmond m.	Balás P. Elemér	Berde Károly	Bartók György	Gyulai Zoltán	Kovrig Béla
1942/43	Kovrig Béla k.	Személyi Kálmán	Gyergyay Árpád	Mészöly Gedeon	Dávid Lajos	Luckhaub Gyula
1943/44	Buza László j.	Heller Erik	Horváth Béla	Kristóf György	Balogh Ernő	Sövényházy Ferenc
1944/45	Miskolczy Dezső o.	Túry Sándor Kornél (Buza László)	Haynal Imre	Koszó János (György Lajos)	Jendrassik Loránd (Balogh Ernő)	Rajty Tivadar

Rövidítések a rektorok neve után:

- j. - a jogi kar jelöltje
- o. - az orvosi kar jelöltje
- b. - a bölcsészeti kar jelöltje
- m. - a matematika-természettudományi kar jelöltje
- k. - a közgazdaságtudományi kar jelöltje

**Az egyetem történetére vonatkozó főbb
forrásmunkák és rövidítésük a jegyzetekben**

- Egyetemi értesítők

- Acta Reg(iae) Scient(iarum) Universitatis Claudipolitanae Francisco-Josephinae. Beszéddek [utóbb: Beszámoló] 1872-1944. Rövidítve: *Acta-Beszámoló*
- A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Almanachja [utóbb: Évkönyve] 1872-1942. Rövidítve: *Almanach*
- A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem Tanrendje 1872-1945. Rövidítve: *Tanrend*

(A szegedi években a kolozsvári jelzőt elhagyták a címekből.)

- *A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem története és statisztikája.* [Egybeállította: Márki Sándor, Pisztóry Mór.] Az egyetem ezredéves országos kiállítása alkalmából kiadva. Kolozsvár, 1896. (In: *Acta-Beszámoló* 1895/96. Fasciculus II.) Rövidítve: *Márki-Pisztóry*
- *A felső oktatásügy Magyarországon.* Az 1896-iki ezredévi kiállítás alkalmára. Budapest, 1896. Rövidítve: *A felső oktatásügy*
- *Emlékkönyv.* A kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem és különösen ennek orvosi és természettudományi intézetei. [Szerkesztették: Dr. Udránszky László, Dr. Szabó Dénes. Budapest, 1903.] Rövidítve: *Emlékkönyv*
- Márki Sándor: *A M(agyar) K(irályi) Ferencz József Tudományegyetem története 1872-1922.* Szeged, 1922. Rövidítve: *Márki 1922*
- *Erdély magyar egyeteme.* Az erdélyi egyetemi gondolat és a M(agyar) K(irályi) Ferenc József Tudományegyetem története. [Szerkesztette Bisztray Gyula, Szabó T. Attila. Tamás Lajos.] Kolozsvár, 1941. Rövidítve: *Erdély magyar egyeteme 1941*
- A romániai magyar főiskolai oktatás. Múlt-jelen-jövő. [Összeállította Sz. E. Kolozsvár. 1990.] Rövidítve: *Főiskolai oktatás*
- *Erdély magyar egyeteme 1944-1949.* A dokumentumokat válogatta, gondozta, szerkesztette: Lázok János és Vincze Gábor. I-II. köt. Marosvásárhely. 1995-1998. Rövidítve: *Erdély magyar egyeteme 1944-1949*
- *Emlékkönyv.* „Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai.” Kiállítás és konferencia. [Szerkesztették: Faragó József, Incze Miklós, Katona Szabó István.] Budapest, 1996. Rövidítve: *Emlékkönyv 1996*
- *Százhuszonöt éve nyílt meg a kolozsvári tudományegyetem.* Emlékkönyv. [Összeállította: Gazda István.] I-II. köt. Piliscsaba. 1997.
- *Emlékkönyv.* A Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem (1872-1944) létesítésének 125. évfordulója alkalmából. [Szerkesztette: Katona Szabó István.] Budapest, 1997. Rövidítve: *Emlékkönyv 1997*
- *125 éves a kolozsvári egyetem.* A Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar tagozatán 1997. november 21-én tartott emlékülés előadásai. Szerkesztette: Cseke Péter és Hauer Melinda. Kolozsvár, 1999.

Az egyetemépítés gondolata a magyar oktatásügyben 1872-ig

- 1 Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979.
- 2 Ábel Jenő: *Egyetemeink a középkorban*. Budapest, 1881.; *Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái*. Szerkesztette: Szögi László. Budapest, 1994.; *Régi magyar egyetemek emlékezete*. Válogatott dokumentumok a magyarországi felsőoktatás történetéhez 1367-1777. Szerkesztette és a bevezetést írta: Szögi László. Budapest, 1995. (A továbbiakban: *Régi magyar egyetemek*.)
- 3 Békefi Remig: *A pécsi egyetem*. Budapest, 1909.
- 4 Az említett oklevelek szövegét és magyar fordítását lásd: *Régi magyar egyetemek* 53-63.
- 5 Uo. 66-71.
- 6 Császár Mihály: *Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme*. Oklevéltárral. Pozsony, 1914.
- 7 *Régi magyar egyetemek* 75-76.
- 8 Uo. 81-82.
- 9 A szebeni főiskola felállítását 1525-ben határozta el a rend nagykáptalanja, tényleges beindítását a reformáció ottani elterjedése, ellenséges légköre akadályozta meg. Vö. Jakó Klára: *Egyetemi, főiskolai kezdeményezések Erdélyben a XVI-XVIII. században*. In: *Emlékkönyv 1996*. 5-12.
- 10 *Régi magyar egyetemek* 87-90.
- 11 Bisztray Gyula: *Az erdélyi tudományos élet és egyetemi gondolat*. In: *Erdély magyar egyeteme 1941*. 25-138.
- 12 Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568-1900)*. II. köt. Kolozsvár, 1935. 45-48.
- 13 Jakó Zsigmond - Juhász István: *Nagyenyed diákok 1662-1848*. Bukarest, 1979. 5-9.
- 14 Vágó Ferenc: *Bethlen Gábor kollégiuma*. Nagyenyed, 1903. 108-114.
- 15 Török István: *A kolozsvári Ev(angéliumi) Ref(ormátus) Collegium története*. II. köt. Kolozsvár, 1905. 21-52., 57-61., 98-102.
- 16 Apáczai Csere János: *Válogatott munkái*. II. köt. Bukarest, 1965. 122-139.
- 17 Koncz József: *A marosvásárhelyi Evang(éliumi) Reform(átus) Kollegium története*. Marosvásárhely, 1896. 237-239., 355-382., 492-493.
- 18 [Szilágyi István]: *A Máramaros-Szigeti h(elvét) h(itvallású) Lyceum történetének rövid vázlat*. Budapest, 1885.; Kisgyörgy János: *A máramarosszigeti Református Líceum történetének rövid áttekintése 1540-1940*. Különlenyomat a máramarosszigeti Református Gimnázium 1940/41. évi értesítőjéből. Máramarossziget, 1941.
- 19 Veress Endre: *A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig*. Erdélyi Múzeum 1906. 169-193., 249-263.; Gaal György: *Iskolánk története*. In: *Tiltott évkönyv*. Kolozsvár, 1990. 7-26.
- 20 *Régi magyar egyetemek* 168-174. (Innen az idézet is.)

21 Uo. 176-179.

22 Bisztray Gyula: *I.m.* I. h. 92-95.

23 *A magyar királyi jogakadémiák és joglyceumok története.* Hivatalos adatok alapján. Pest, 1873. 173-208.

24 Maizner János: *A kolozsvári Orvos-sebész Tanintézet történeti vázlata (1775-1872).* Kolozsvár, 1890.; Offner Róbert: *Az erdélyi orvosok és sebészek képzése a Kolozsvári Tudományegyetem megalapítása (1872) előtt.* Orvostudományi Értesítő 68. kötet (1995) 212-226.

25 *Régi magyar egyetemek* 196-200.

26 Uo. 200-208.; Pauler Tivadar: *A budapesti Magyar Kir(ályi) Tudomány-Egyetem története.* Első kötet. Budapest, 1880.; *Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem.* In: *A felső oktatásügy* 1-246.

27 *Régi magyar egyetemek* 183-192.

28 A jezsuita akadémia helyén 1777-ben Királyi Jogakadémia létesül, mely az első világháború végéig működik. Vö. *A kassai Kir(ályi) Jogakadémia.* In: *A magyar királyi jogakadémiák és joglyceumok története.* Pest, 1873. 140-178.; *A kassai állami jogakadémia.* In: *A felső oktatásügy* 752-755.

29 *Az egri érseki joglyceum.* In: *A magyar királyi jogakadémiák és joglyceumok története.* Pest, 1873. 240-257.; *Az egri érseki joglyceum.* In: *A felső oktatásügy* 764-766.

30 Szabó Miklós - Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521-1700.* Szeged, 1992.; Szabó Miklós - Szögi László: *Erdélyi peregrinusok.* Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849. Marosvásárhely, 1998. A szegedi kötetben nincs statisztikai kiértékelés.

31 A hollandiai egyetemjárásról külön kötet is megjelent: G. Henk van de Graaf: *A németalföldi akadémia és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690-1795.* [Kolozsvár], 1979.

32 Török István: *I. m.* II. köt. 249-269.

33 Román részről már az 1848. májusi balázsfalvi nagygyűlésen követelték egy „román nemzeti egyetem” felállítását.

34 Makkai László: *A kolozsvári M(agyar) Kir(ályi) Ferenc József Tudományegyetem története 1872-1919.* In: *Erdély magyar egyeteme 1941.* 153.; Nagy György: *Egyetemi gondolat az 1848-as forradalom idején Erdélyben.* In: *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Kolozsvár, 1999. 348-366.

35 Zsinati Fő- és Egyházi Képviselő-Tanácsi Jegyzőkönyvek XIV. köt. (1846-1849) 562-572. (Kézirat az Unitárius Egyház kolozsvári levéltárában.) Nyomtatásban megjelent: *A szent szabadság oltalmában.* Erdélyi unitáriusok az 1848-49-i magyar forradalomban és szabadságharcban. Szerkesztette: Gaal György. Kolozsvár [2000] 28-38.

36 *A Nagyvárad Királyi Akadémia százados múltja 1788-tól 1888-ig.* Száz éves jubileuma alkalmából írta: Bozóky Alajos. Budapest, 1889. Az akadémia az első világháború után román tannyelven működött tovább 1934-ig, akkor a kolozsvári egyetem jogi karába olvasztották.

37 *A nagyszebeni királyi jogakadémia.* In: *A magyar királyi jogakadémiák és joglyceumok története.* Pest, 1873. 209-239. Az akadémiát 1887-ben megszüntették.

38 S.-f: *A kolozsvári lyceum érdekében*. Korunk 1863. febr. 18.

39 Ürmössy Lajos: *Tizenhét év Erdély történetéből*. I. köt. Temesvár, 1894. 71.

40 Gaal György: *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdászatig*. Kolozsvár, 1993. 27-37. [Erdélyi Tudományos Füzetek 214.]

41 *A királyi József Műegyetem*. In: *A felső oktatásügy* 409-491.

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem (1872-1945) korszakai

1 429. szám. *Törvényjavaslat Kolozsváron országos egyetem felállítása tárgyában.* In: Az 1869-ik évi április hó 20-dikára hirdetett Országgyűlés képviselőházának irományai. IV. köt. Pest, 1870. 269-270.

2 1358. szám. *A képviselőház által a közéleti és egyetemi törvényjavaslatok tárgyalására kiküldött 15-ös tanügyi bizottság jelentése „a kolozsvári egyetemről” szóló törvényjavaslat tárgyában.* In: Uo. XIV. köt. Pest, 1872. 330-331.

3 Uo. XIV. köt. 333-344.

4 Uo. XV. köt. 1872. 53.

5 Az 1869-dik évi április hó 20-dikára hirdetett Országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyve. IV. köt. Pest, 1872. 97., 111., 155., 187., 244., 263., 264., 306., 319., 355., 373.; Az 1869-dik évi április hó 20-dikára hirdetett Országgyűlés képviselőházának irományai. XV. köt. Pest, 1872. 175., 311., 353.

6 A Pesten 1871-ben megjelent 70 lapos kötet szerzője a filozófusként indult Mátrai Ernő (1846-1897). A címlapján Apáczai Csere Jánostól vett mottót viselő, Brassai Sámuelnek ajánlott könyv két részből áll. A 30 oldalas tanulmány statisztikai adatokkal (táblázatokkal) bizonyítja, hogy szüksége van Erdélynek egyetemre, s székhelye ennek csak Kolozsvár lehet. A második rész, a függelék hat dokumentumot közöl. Itt olvasható a kolozsvári Jogakadémia és az Orvos-sebészeti Tanintézet 1868. áprilisi felterjesztése és a Főkormánysház azt kísérő felirata az egyetem ügyében, továbbá Eötvös törvényjavaslata „a kolozsvári egyetem felállítása tárgyában”. A tanszékek 1872-ben történt meghirdetésekor nagyjában a kolozsvári javaslatokat tartották szem előtt. Az 1868-as felterjesztésben a jogi karnál 9 rendes, 2 rendkívüli, a bölcsészetenél 18 rendes, 2 rendkívüli, az „orvos-sebészetenél” 10 rendes tanári állás felállítását javasolják. A bölcsészet a reál-természettudományos tárgyakat is felölelné.

7 Az eddigi irodalomban 42 meghirdetett állásról írnak. Valójában csak 40 volt, ebből is a „protestáns, görögkeleti és unitárius egyházjog”-ot egy-egy megfelelő felekezetű jogtanárhoz akarták beosztani. A matematika-természettudományi 8 tanszéket is a bölcsészeti karnál sorolják fel, együtt a 9 humán jellegű tanszékekkel. Az orvosin 11, a jogin 11-12 tanszék kínálkozik. A kinevezésekkor a jelentkezőktől függően módosították a tanszékek profilját, egyeseket szétválasztottak. A minisztériumnál kellett jelentkezni felszerelt kérvénnyel augusztus 10-ig. Vö. *Pályázat.* Hivatalos Értesítő (a Budapesti Közlöny melléklapja) 1872. jún. 12. 1761.

8 Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés képviselőházának jegyzőkönyve. I. köt. Budán, 1873. 32. Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés képviselőházának irományai. I. köt. Budán, 1872. 126-129.

9 Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés képviselőházának irományai. I. köt. Budán, 1872. 190-192., 267-268.

10 Az 1872-ik évi szeptember 1-re hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója. I. köt. Budán, 1872. 184-195.

11 A végleges, szentesített törvények: 95. szám 1872-ik évi XIX. törvénycikk. *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem felállításáról és ideiglenes szervezéséről*; 96. szám 1872-ik évi XX. törvénycikk. *A kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem felállításáról, s annak*

1872 évi fenntartására megszavazott póthitelről. Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett Országgyűlés képviselőházának irományai. I. köt. Budán, 1872. 395-398. Újabban az XIX. törvénycikket közölte az *Erdély magyar egyeteme 1941*. 425-427.

12 *Acta-Beszámoló* 1872/73. Fasc. I.; A napisajtó tükrében az eseménysort ismerteti: Gaal György: *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdászatig*. Kolozsvár, 1993. 33-38.

13 *Közoktatásunk teendői*. Miniszteri beszéd az országgyűlésnek 1873. február 24. tartott ülésében. In: Trefort Ágoston: *Emlékbeszéd és tanulmányok*. Budapest, 1881. 323-345.

14 Vö. Gaal György: *Az első tanári kar*. Szabadság 1997. április 16.

15 *Emlékkönyv Dr. Haller Károly működéséről*. Negyven éves tanári jubileuma alkalmából kiadta az ünnep-rendező bizottság. Kolozsvár, 1906.

16 Ezt a számot *A felső oktatásügy* c. kötet 278. lapján adja Pisztory Mór, ugyanő a *Márki-Pisztoryban* (128. 1.) e számhoz még hozzáad 7 jog- és államtudományi, valamint 6 kánonjogi doktort. Meglepő módon a két egy időben készült kiadvány számadatai néhol kisebb eltérést mutatnak.

17 *Genersich Antal emlékkönyv születésének 150. évfordulója alkalmából*. Adatok a romániai magyar orvosok és gyógyszerészek munkásságáról. Budapest-Marosvásárhely, 1994.

18 A kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat 1876. január 8-án alakult meg. Első elnöke Abt Antal, titkára Högyes Endre lett. Az orvosi szakosztály elnökévé Genersich Antalt, jegyzőjévé id. Gyergyai Árpádot választották. A társulat 1879-ben beolvadt az EMÉ-be. Pataki Jenő: *Az Orvostudományi Szakosztály története*. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület három-negyed százados tudományos működése 1859-1934*. Cluj-Kolozsvár, 1937. 89-93.

19 Gaal György: *A kolozsvári egyetem orvosi karának épületei és építkezései*. Orvostudományi Értesítő 71. köt. (1998) 273-279.

20 Az új épületek részletes leírása: *Emlékkönyv* 143-232.

21 Gaal György: *Engel Gábor (1852-1935) kórházigazgató és önéletírása*. Orvostörténeti Közlemények 1984. 75-90.

22 Vö. Kozma Dezső: *A magyar irodalom első előadói a kolozsvári egyetemen*. In: *Uő: Irodalom - korok fordulóján*. Kolozsvár, 1998. 67-73.

23 Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok. Válogatta, sajtó alá rendezte, előszóval és jegyzetekkel ellátta: Gaal György. Bukarest, 1975.

24 Ennyiit sorol fel Finály Henrik *A felső oktatásügyben* (364-371), a *Márki-Pisztory* 83-ról tud (128.).

25 *A felső oktatásügy* 356.

26 Gaal György: *Brassai Sámuel és a kolozsvári egyetem*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1997. 2. sz. 155-169. Újra közölve e kötetben.

27 Részletes leírása: *Emlékkönyv* 121-140.

28 A diákok felekezet szerinti megoszlása *Márki-Pisztory* szerint: római katolikus 43%, görög katolikus 8%, görögkeleti 2,7%, evangélikus 6,5%, református 27,3%, unitárius 6,1%, izraelita 5,5% (133. 1.).

- 29 Buzogány Dezső: *A Kolozsvári Református Theologiai Fakultás létrejöttének rövid története*. In: *Akik jó bizonyóságot nyertek*. Kolozsvár, 1996. 5-53.
- 30 Bíró Vencel: *Farkas utca 4*. Kolozsvári Szemle 1944. 37-46.; Boros György: *Az Unitárius Teológiai Akadémia szervezete, szabályai és fejlődésének története*. Kolozsvár, 1916.
- 31 Leírásuk: *Emlékkönyv* 19-20.
- 32 *Acta-Beszámoló* 1897/98. Fasciculus II.
- 33 Szövege az 1897/98-as *Acta-Beszámoló*ban (Fasciculus II.), valamint az *Emlékkönyv*ben és *Erdély magyar egyeteme 1941*-ben is megtalálható. „Az eredeti oklevél kulcsra járó bördobozban elhelyezett, arannyal préselt, reneszánsz stílusú bőrtáblába helyezett 4 ívrét alakú lapra terjedő pergament. Első lapja, mely a királyi címet tartalmazza, díszesen festett, színes reneszánsz keret, felül az angyaloktól tartott középcímerrel és négy sarkában a négy tudománykar jelképével. Jelzése a keret alatt: Festette: Reutter Sándor 1898.” *Almanach* 1940/41. 13-15.
- 34 *Acta-Beszámoló* 1897/98. Fasciculus II. 151-152.
- 35 Az építéstörténet és az épület leírása, alaprajza: *Emlékkönyv* 25-51.
- 36 György Lajos: *Az erdélyi könyvtárügy és a kolozsvári Egyetemi Könyvtár*. In: *Erdély magyar egyeteme 1941*. 207-246.
- 37 Mindhármuk negyedszázados orvostanári évfordulójára emlékkönyvet állítottak össze a tanártársak és tanítványok: Purjesz Zsigmondnak 1906-ban, Lechner Károlynak 1915-ben, Szabó Dénesnek 1919-ben.
- 38 Gaal György: *Rekviem házainkért*. Szabadság 1998. nov. 12.
- 39 *Emlékkönyv* 263. Itt valamennyi klinika-épület leírása megtalálható.
- 40 Bővebben ír róluk Gábos Zoltán: *A fizikai oktatás és kutatás*. In: *Emlékkönyv* 1996. 55-61.
- 41 *Acta-Beszámoló* 1940/41. 249-256.
- 42 A létszám-statisztikát közli Márki 1922. 176.
- 43 Makkai László: *A kolozsvári M(agyari) Kir(ályi) Ferenc József Tudományegyetem története 1872-1919*. In: *Erdély magyar egyeteme 1941*. 153-185.
- 44 Az egyetem elfoglalását előadja Márki 1922. VIII. fejezete 113-122, valamint az *Erdély magyar egyeteme 1941*-ben Bíró Sándor (305-332).
- 45 A királylátogatás előestéjén a központi épület timpanonjának szoborcsoportjából az uralkodó szobrát megcsonkítják. Ezt így adja elő Györffy István professzor: „Amikor a hódító román csapatok bevonultak Kolozsvárra, nagy román tömeg gyönyörűségére egy bátor vérükbeli katona kötélbiztosítással a tetőről leászott, a királyszobor fejét lefűrészelte, óriási örömrivalgás közt ledobta. Jutalmat is kapott »hős« cselekedetéért. Hosszú időig hirdette a csonka szobor a »kultúr« cselekedetet. Később az összes alakot eltávolították. Ma e kép helyén a román államcímer látható”. *Acta-Beszámoló* 1929/30. 267.
- 46 *Serbărire pentru inaugurarea universităţii din Cluj*. 31 ianuarie - 2 februarie 1920. Bucureşti, 1920.
- 47 A kolozsvári szervezési kísérletekről ír Márki 1922 (135-140); a sajtó tükrében lásd: Gaal György: *Egyetem-alapítási kísérlet 1920-ban*. Helikon 1990. jún. 29.

- 48 *A felekezeti közti magyar egyetem szervezete*. Megtörtént a hivatalos bejelentés. A szervezőbizottság kommunikéje. Ellenzék 1920. júl. 1.; *A magyar egyetem tanszékei*. Ellenzék 1920. júl. 2.
- 49 Az Erdélyi Református Egyházkerület Theologiai Fakultásának Értesítője az 1920-21. tanévről 6-8.
- 50 Gaal György: *Kristóf György munkássága a két világháború között a kolozsvári egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékén*. In: Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok 1981. Bukarest, 1981. 105-128. Kristóf Györgyöt is hatvanadik születésnapján emlékkönyvvel (Kolozsvár, 1939) tisztelték meg.
- 51 Vö. *Márki 1922*. 125-135.
- 52 Schneller István: *Ad lectores benevoles*. In: *Annales Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Josephinae Kolozsváriensis atque Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Elisabethinae Pozsonyiensis de cursu scholastico a 1920 habito*. Budapestini MCMXXI. Itt található meg az 1920 első felében Kolozsvárt, illetve Budapesten élő professzorok névsora. Ez nem teljes, néhol a címzetes rendkívüli tanárokat is számba veszik.
- 53 *Almanach 1928/29*. 3-9.
- 54 Uo. és Nagy Iván: *A száműzetés évei Szegeden (1920-1940)*. In: *Erdély magyar egyeteme 1941*. 333-368.
- 55 A törvénycikk közölve: *Erdély magyar egyeteme 1941*. 427-428.
- 56 *Márki 1922*. 149-158.
- 57 A teljes névsor megtalálható Nagy Ivánnál: *I.m.* I.h.
- 58 Az *Erdély magyar egyeteme 1941*. a 341. lapon közli a szegedi évek teljes, karokra lebontott diáklétszám-statisztikáját. Az adatok azonban mindig elosztandók, mert a két félévi diákszámot összeadva közli. Minden más kimutatás vagy a két félév átlagát, vagy az I. félév létszámát veszi nyilvántartásba.
- 59 Az újjászervezésről beszámol az *Erdély magyar egyeteme 1941*. 369-408., valamint az 1940/41. tanévi *Acta-Beszámoló* és *Almanach* (Évkönyv). A napilapok (Ellenzék, Keleti Újság) is részletes tudósításokat közölnek.
- 60 A törvény szövege: *Erdély magyar egyeteme 1941*. 428-431.
- 61 *A kolozsvári egyetem újjászervezése*. In: *Erdély magyar egyeteme 1941*. 369-408.
- 62 *Acta-Beszámoló 1940/41*. 78.
- 63 Vö. Tamás Lajos: *Az Erdélyi Tudományos Intézet*. In: *Erdély magyar egyeteme 1941*. 409-416.; Faragó József: *Az Erdélyi Tudományos Intézet*. In: *Emlékkönyv 1997*. 108-114.
- 64 Az itteni berendezkedést, a helyiségek alaprajzát lásd: Kristóf György: *A kolozsvári M(agyar) Kir(ályi) Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének könyvtára*. Pécs, 1943. 35-49.
- 65 Valamennyi diákothron adatai megtalálhatók az 1940/41-es *Acta-Beszámoló*ban (241-271).
- 66 Kerekes Jenő: *Az egyetemi fokú magyar közgazdászképzés*. In: *Emlékkönyv 1996*. 62-69.
- 67 Gaal György: *Zsidó diákok védelme 1943-ban*. Helikon 1998. dec. 25. és Buza László: *Beszámoló az 1943-44 tanévről*. *Acta-Beszámoló 1943/44*. 73-84.

- 68 Löwy Dániel: *A téglagyártól a tehervonatig*. Kolozsvár, 1998. 155-160.
- 69 1. Jegyzőkönyv. In: *Erdély magyar egyeteme 1944-1949*. I. köt. 120-121.
- 70 2. Jegyzőkönyv. Uo. 121-123.
- 71 *Jelentés Kolozsvár polgármesterének*. Uo. 127-129.
- 72 Uo. 137-138.
- 73 *Rendelet*. Uo. 142-145.
- 74 *Főispáni rendelkezés*. Uo. 168-173.
- 75 22. Jegyzőkönyv. Uo. 177-178.
- 76 Fontos szerepvállalásukra rávilágít Benkő Samu: *Három professzor és a kolozsvári magyar egyetem megőrzése*. Helikon 1995. aug. 5.
- 77 A két királyi törvényrendelet szövege: *Erdély magyar egyeteme 1944-1949*. I. köt. 216-218.
- 78 36. Jegyzőkönyv. Uo. 227-231.
- 79 A történelem érdekes fíntorának tekinthető, hogy a királyi alapítás napján, az egyetem évtizedeken át megtartott ünnepén, május 29-én jelent meg a felszámolási dokumentum is.

A kolozsvári egyetem unitárius tanárai

Elhangzott előadásként a Dávid Ferenc Egylet 1998. január 25-i felolvasó ülésén. Megjelent *Unitáriusok a kolozsvári egyetemen* címváltozattal a Keresztény Magvetőben: 104. évf. (1998) 2. sz. 127-142.

1 A rá vonatkozó adatokat közli Szabó Miklós - Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*. (Szeged, 1992) című kötete (212. 1. 2166. sz.). Nem tévesztendő össze a vele kortárs Abafáji Gyulai Pállal.

2 *A magyar királyi jogakadémiák és joglyceumok története*. Hivatalos adatok alapján. Pest, 1873. 179-208.

3 Maizner János: *A kolozsvári Orvos-sebészeti tanintézet történeti vázlata 1775-1872*. Kolozsvár, 1890.

4 A rá vonatkozó adatok megtalálhatók Gaal György: *Berde Áron útja a természettudományoktól a közgazdaságtig* (Kolozsvár, 1993) című kötetben (27-31.).

5 Id. Groisz Gusztáv (1811-1874) Kolozsvár 1848-49-es polgármestere, majd 1863-1869 között az erdélyi főkormánysház alelnöke, élete végén országgyűlési képviselő. Vargyasi Szász Mózes (1780-1824) unitárius lelkész és kissolymosi Mátéffi Zsuzsanna (1794-1841) lánya, Szász Zsuzsanna (1815-1898) lett Groisz felesége. Házasságukból a jogászprofesszor és politikus ifj. Groisz Gusztávon (1840-1899) kívül egy Kornélia (1845-1923) nevű lány is született. Ennek Haller Rezső (1835-1907) ügyvéddel kötött házasságából származó lánya, Kornélia (1869-1914; Engel Gáborné) lett Kauntz Józsefné Engel Ella (1890-1956) és ifj. Gyergyay Árpádné Engel Kornélia (1891-1977) édesanyja. Mindnyájan az unitárius egyház jótékonyai, a nőszövetség tevékeny tagjai voltak.

6 *Acta-Beszámoló* 1872/73. 25-32. (Groisz beszéde), 33-46 (Berde beszéde).

7 *Hármas jubileum*. Ellenzék 1888. okt. 11.; *Tanárok jubileuma*. Uo. 1888. okt. 12.

8 Gaal György: *Id. Gyergyai Árpád, a vérátömlesztés és az antiszeptikus sebészet erdélyi úttörője*. Keresztény Magvető 1996. 84-91.

9 Gál Kelemen: *Kovács János*. A kolozsvári Unitárius Kollégium értesítője 1904-1905. 3-27.; Lázár Ernő: *Mister is dead*. Ellenzék 1905. jan. 30.

10 A kolozsvári Unitaria Szent Ekkleziában konfirmált keresztény növendékek és más vallásfelekezetekről törvényesen történt áttérések Névjegyzéke (kézirat a Belvárosi Unitárius Lelkészi Hivatalban) szerint Bálint Gábor joghallgató Pesten 1870. június 1-jén Buzogány Áron minisztériumi titkár előtt tért át unitárius vallásra (I. köt. 19.1.). Az áttérés bizonyára korábban történt, mert az életrajzok szerint Bálint már 1869 nyarán mongóliai útjára indult.

11 Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története*. [Kolozsvár], 1935. II. köt. 503-505.

12 Boros György: *Az Unitárius Teológiai Akadémia szervezete, szabályai és fejlődésének története*. Kolozsvár, 1916.

13 *Márki* 1922. 170-175.

- 14 Péter H. Mária: *Magyar nyelvű gyógyszerésképzés Erdélyben*. In: *Genersich Antal emlékkönyv születésének 150. évfordulója alkalmából*. Budapest-Marosvásárhely, 1994. 9-105.
- 15 *A felekezeti magyar egyetem szervezete*. Ellenzék 1920. júl. 1.; *A magyar egyetem tanszékei*. Uo. 1920. júl. 2.
- 16 Az Erdélyi Református Egyházkerület Theologiai Fakultásának Értesítője az 1920-21. iskolai évről 6-8.
- 17 Gaal György: *A két Gyergyai az egyház és a tudomány szolgálatában*. Keresztény Magvető 1981. 97-108.
- 18 A Varga Béla: *Bölcseleti írások* (Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Balázs Sándor. Bukarest, 1979) című kötet függelékében megtalálhatók Varga életrajzi adatai.
- 19 *Szegedi egyetemi almanach 1921-1970*. Szeged, 1971. 150-151., 315.
- 20 Uo. 158-159.
- 21 Uo. 91. Rá vonatkozó adatok találhatók a Kristóf Györgyhez írt levelekben (Kolozsvári Állami Levéltár). Kristóf 1965-ben bekövetkezett halálakor még részvétlevelet küldött.

Zsidó és zsidó származású tanárok a kolozsvári egyetemen

Megjelent: Múlt és Jövő XI. évf. 2000/1. sz. 89-101.

- 1 Encyclopaedia Judaica. Jerusalem, 1972. (Cluj, Transylvania, University címszavak)
- 2 Gaal György: *Az izraeliták Erdélyben*. Különnyomat a Helikon 7-12. számából. Kolozsvár, 1994., Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben*. Budapest, 1995.
- 3 Azóta - dolgozatunkkal egyszerre - megjelent egy ilyen vonatkozású tanulmány: Karády Viktor: *Zsidó orvostanhallgatók a kolozsvári magyar egyetemen (1872-1918)*. Múlt és Jövő 2000/1. sz. 112-121. A levéltári kutatásokra alapozó szerző szerint Kolozsvárt aránylag kevés volt a zsidó orvos. Míg a századfordulón a pesti egyetemen arányuk 50% felettire emelkedett, Kolozsvárt 20% körül mozgott. Az egész korszak alatt a hallgatók egyötödét (21%) tették ki. Főleg a régió szülöttei választották a kolozsvári kart.
- 4 Zsidó Lexikon. Szerkesztette Ujvári Péter. Budapest, 1929.
- 5 Szabó Imre: *Erdély zsidói*. [Cluj, 1938] 126-184., Carmilly-Weinberger Mózes (szerk.): *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve*. New York, 1970.
- 6 Vö. Kempelen Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok*. I. köt. Budapest, 1937. 71-78.
- 7 *Finály Henrik temetése*. Ellenzék 1898. febr. 16.
- 8 Gaal György: *Tört kövön és porladó kereszten*. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben. Kolozsvár, 1997. (A továbbiakban: *Tört kövön...*) 98., 107.
- 9 Dr. Kanitz Ágost. Kolozsvár 1896. júl. 13., júl. 14., júl. 15., júl. 16.
- 10 Magyar Polgár 1877. nov. 30. (gyászjelentés), dec. 2. (boncolási jegyzőkönyv)
- 11 Az erdélyi magyarság az 1920-1930-as években elítélte magatartását.
- 12 *Eltemették Somló Bódogot*. Ellenzék 1920. okt. 2., *Tört kövön...* 99.
- 13 Dr. Géber Ede temetése. Kolozsvár 1891. okt. 5.
- 14 Berde Károly: *A M(agyar) Kir(ályi) Ferenc József Tudományegyetem Bőr- és Nemikórtani Tanszékének és klinikájának félszázados története 1874-1924*. Szeged, 1928.
- 15 Engel Rudolf: *A M(agyar) Kir(ályi) Ferenc József Tudományegyetem Belgyógyászati klinikájának és tanszékének története 1872-1930*. Szeged, 1931.
- 16 Gaal György: *Purjesz Zsigmond, az iskolaalapító belgyógyászprofesszor*. Orvostudományi Értesítő 70. köt. (1997) 243-249.; Izsák Sámuel: *Purjesz tanár úr*. In: Uő: *A múlt ösvényein*. Kolozsvár, 1999. 126-139.
- 17 *Szegedi egyetemi almanach 1921-1970*. Szeged, 1971. 365.
- 18 Keleti Újság 1921. márc. 17., márc. 19., márc. 20.
- 19 Ellenzék 1895. júl. 29. (gyászjelentés), júl. 30., júl. 31. (temetés)
- 20 Ellenzék 1910. aug. 22., aug. 25. (temetés)
- 21 Pesti Napló 1902. nov. 26.; Szegedi Híradó 1902. nov. 27., nov. 28.; Fodor Ferenc: *A szemgyógyászat évszázadai Erdélyben*. Marosvásárhely, 2000. 148-149.

22 Ujság 1912. jan. 30.

23 Ellenzék 1912. febr. 3.

24 A Paul Ehrlich Orvosegyesület 1930-ban alakult meg Kolozsvárt dr. Goldberger Ede bőrgyógyász vezetésével. Elsődleges célja az erdélyi zsidó orvosok érdekvédelme volt, de tudományos ülésszakokat is rendezett.

25 Ellenzék 1910. aug. 28., Pesti Napló 1910. szept. 1.

26 A kolozsvári Zsidó kórház 1927-ben létesült Sebestyén (Smil) Dávid és neje nagy adományának köszönhetően, épülete 1929 őszére készült el. A város egyik legrangosabb (nem zsidókat is kezelő) egészségügyi intézetének számított.

27 Ellenzék 1901. ápr. 10., ápr. 12. (gyászjelentés), ápr. 13. (temetés); Egyenlőség 1901. ápr. 14.

28 *Az igaznak emlékezete áldás.* Beszéd dr. Szilasi Móric egyetemi ny(lvános) r(endes) tanár, a M(agyar) T(udományos) Akadémia tagja ravatalánál, 1905. május hó 16-án mondotta Eisler Mátyás, a kolozsvári izr(aelita) hitközség főrabbi, egyetemi m(agán) tanár. Kolozsvár, 1905.

29 Ellenzék 1905. máj. 16., máj. 17. (temetés)

30 Sebestyén Károly: *Szilasi Móric halála.* Egyenlőség 1905. máj. 21.

31 *Lánczy Gyula temetése.* Pesti Napló 1911. jan. 20.

32 Vö. Gaal György: *Magyar nyelvű zsidó irodalom Romániában.* Évkönyv. Kiadja a MIOK Országos képviselete 1983/84. 133-141.

33 *Tört kövön...* 114.

34 *Szegedi egyetemi almanach 1921-1970.* Szeged, 1971. 205-206.

35 Uo. 159-160.

36 E dolgozat Múlt és Jövőben való megjelenése után a szegedi egyetemről elküldték Prinz Gyula ott található, saját kezűleg aláírt önéletrajzát: „1882. január 11-én Rábamolnári (Vas m.) vasúti állomás épületében születtem Prinz József állomásfőnök és Angyal Franciska tisztviselő fiaként. Szüleim sok nemzedéken át Pécsen éltek és minden ágban r. kat. családból származtak. Nagyatyám Prinz Antal székesegyházi zenész, később orosz udvari kamarai zenész, majd szentpétervári operai karnagy volt, s mint ilyen Zichy Mihálynak barátja. Ennek felesége, Gungl Borbála Gungl János pécsi székesegyházi karnagy leánya és Gungl József zeneszerző húga. Anyai nagyatyám Angyal Alajos pécsi molnármester és földbirtokos, hosszú ideig városi törvényhatósági bizottsági tag, kinek felesége Weidinger Júlia, Weidinger Ferenc pécsi molnármester leánya volt. Iskoláztam Nagykanizsán, a piaristáknál hat osztályt, míg atyám ott hivataloskodott. 1898-ban atyámat Budapestre helyezték, hol a Déli Vasút forgalmi főosztályának vezetője, igazgatóhelyettes lett. A budai I. ker. gimnáziumban tettem érettségit. Egyetemi tanulmányaimat 1900-ban Budapesten kezdtem...” - indul a kolozsvári kinevezéssel záruló, 1940. november 7-én kelt szöveg. Az életrajz e része a katolikus származást bizonygatja. Mi dolgozatunk megírásakor abból indultunk ki, hogy Prinz szerepel a Zsidó Lexikon (1929) 725. oldalán.

Brassai Sámuel és a kolozsvári egyetem

Elhangzott előadásként a kolozsvári egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete által közösen rendezett *A nyelvész Brassai élő öröksége* című 1997. május 22-25. között - Brassai halálának századik évfordulója alkalmából - tartott ülészakon. Megjelent: Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XLI. évf. (1997) 2. sz. 155-169.

1 Boros György: *Dr. Brassai Sámuel élete*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 215-216.

2 Kövály László: *A száz évet élt Dr. Brassai Sámuel pályafutása és munkái (1797-1897)*. Kolozsvár, 1897. 27.

3 Non quis, sed quid?: *Megjegyzések „Brassai százéves pályafutása”-hoz*. Erdélyi Múzeum 1897. 581-582.

4 Egy újra kinyomtatott tanulmány alaposabban elemzi Brassai matematikusi tevékenységét, s megállapítja, hogy „nem beszélhetünk Brassairól mint matematika-tudósról, mint a matematikai tudományok aktív művelőjéről. Matematikai tárgyú munkájánál sokkal jelentősebb volt az a tevékenysége, amelyet a matematikaoktatás fejlesztése és a matematikai ismeretterjesztés érdekében kifejtett”. Oláhné Erdélyi Mária: *Brassai Sámuel a matematikai műveltségért*. In: *Brassai Sámuel emlékezete*. Összeállította: Gazda István. Budapest, 1997. 46-58.

5 Benczel Béla: *Emlékezés Brassay[!] Sámuelre, aki négy hétig utazott Bécsbe, hogy egy koncertet meghallgasson*. Ellenzék 1937. jan. 5.

6 *Brassai s az ifjúság tüntetése 1837-ben és 1890-ben*. Ellenzék 1890. jún. 6.

7 Vályi Gyula: *Brassai, a matematikus*. Kolozsvár 1890. máj. 24.

8 *Acta-Beszámoló, Almanach, Tanrend*

9 Idézi Boros György: *I.m.* 219.

10 Kövály László: *I.m.* 27.

11 Erdélyi Múzeum 1897. 581-582.

12 *Acta-Beszámoló* 1876/77. Fasciculus I. 6.

13 Például Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* I. kötetében (1891) így nevezi tárgyát.

14 *Acta-Beszámoló* 1879/80. Fasciculus I. 69.

15 Boros György: *I.m.* 226.

16 *Acta-Beszámoló* 1874/75. Fasciculus I. 10.

17 Kövály László: *I.m.* 27. Vö. még Boros György: *I.m.* 219. és Erdélyi Múzeum 1897. 581-582.

18 Mikó Imre: *Az utolsó erdélyi polihisztor*. Bukarest, 1971. 276-277.; Erdélyi Múzeum 1897. 581-582.

19 *Acta-Beszámoló* 1875/76. Fasciculus II. 7-33.

20 *Acta-Beszámoló* 1879/80. Fasciculus I. 47-87.

21 *Acta-Beszámoló* 1879/80. Fasciculus II. 5-7.

- 22 *Acta-Beszámoló* 1880/81. Fasciculus I. 3-19.
- 23 *Almanach* 1880/81. 52.
- 24 *Acta-Beszámoló* 1881/82. Fasciculus I. 26.
- 25 Boros György: *I.m.* 201.
- 26 *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája.* Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Marosi Ildikó. Bukarest, 1973. 407-408.
- 27 Fitz József: *Brassai Sámuel.* Új kiadás. Budapest, 1912. 306.
- 28 Kövály László: *I.m.* 29.
- 29 *Acta-Beszámoló* 1879/80. Fasciculus I. 8.
- 30 Kövály László: *I.m.* 29.
- 31 Az ünnepség leírását és az elhangzott beszédeket közli P. [Péterfi Dénes] a Keresztény Magvetőben: *Dr. Brassai Sámuel.* 1879. 265-269.
- 32 Kanitz Ágost: *Brassai, a botanikus.* Kolozsvár 1890. máj. 24.; Kövály László: *I.m.* 65-66.
- 33 *Töredék a Brassai-Kovács-féle „Új magyar fűvészkönyv”-ből (1858).* Magyar Növénytani Lapok 1886. 17-45. [Lapalji jegyzet]
- 34 Boros György: *I.m.* 227.
- 35 *Acta-Beszámoló* 1882/83. Fasciculus I. 14.
- 36 *Acta-Beszámoló* 1874/75. Fasciculus I. 9.
- 37 Kövály László: *I.m.* 30. Gál Kelemen: *Brassai Sámuel.* Cluj-Kolozsvár, 1926. 9.
- 38 *Acta-Beszámoló* 1883/84. Fasciculus I. 7.
- 39 Boros György: *I.m.* 226.
- 40 Kövály László: *I.m.* 41. A következő idézetek is innen vannak.
- 41 *Brassai Sámuel.* Erdélyi Múzeum 1897. 402-412.
- 42 Kövály László: *I.m.* 50. A teljes beszédet közli.
- 43 A temetés leírását közli az Ellenzék c. napilap 1897. jún. 28-i száma, valamint Gaal György: *Aki egy század tudományosságát átfogta: Brassai Sámuel.* Erdélyi Református Naptár az 1997. évre. Kolozsvár, 1996. 203-207.
- 44 A torockói ünnepségről beszámol az Ellenzék július 19-20-i számaiban, továbbá az Erdélyi Múzeum 1897. 402-412. lapjain, innen a Márki-idézet. A tábla felirata: „E házban / 1797. év június 15-én született / Dr. Brassai Sámuel. / E kölappal a tudósok öregének emlékét nemzeti / kegyelettel örökíti e község közönsége 1897. évben.”
- 45 *Acta-Beszámoló* 1897/98. Fasciculus I. 21-22.
- 46 *Acta-Beszámoló* 1881/82. Fasciculus I. 15.
- 47 Ürmössy Lajos: *Brassai-émlék.* Ellenzék 1897. júl. 13.
- 48 A síremlék-állítás minden adata megtalálható a következő, valószínűleg Boros György összeállította füzetben: *Brassai Sámuel síremléke.* Átadási ünnepély. 1910. október 2. Kolozsvár, 1910.

Herrmann Antal, a néprajzoktatás meghonosítója a Ferenc József Tudományegyetemen

A dolgozat a kolozsvári egyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékének 1998. november 13-án tartott Herrmann Antal-konferenciáján hangzott el. A konferencia és a dolgozat rövid ismertetése: *Herrmann Antal (1851-1926) Kolozsváron*. Erdélyi Gyopár. Az Erdélyi Kárpát-Egyesület Közlönye VIII. (53) évf. 1998. 6. sz. 17-19. A tanulmány megjelent: A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője IX. évf. 1999. 1-2. sz. 6-20.

1 Az 1872. évi XIX. törvénycikk a kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem „felállításáról és ideiglenes szervezéséről”. *Erdély magyar egyeteme 1941*. 425-427.

2 Életrajzi adatai, művei jegyzéke megtalálhatók a *Magyar írók élete és munkái* Szinnyei József-féle (IV. kötet 767-770) és Gulyás Pál-féle (XIII. kötet 450-452) sorozataiban.

3 A VI. osztályban Kalaba József latin-görög szakos volt az osztályfőnöke, év végén „kitüntetéssel elsőrendű” minősítést kapott; a VII. osztályban Zámbo János matematika-fizika szakos vezetői osztályát, „elsőrendű” minősítést kapott; a VIII.-ban Salzbauer János - későbbi egyetemi magántanár - tanítja. Ebben a tanévben Petelei István már nem szerepel az osztálynévsorban. A végzősök nem kapnak minősítést. (Vö. A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári Róm. Kath. főgymnasium ifjúságának érdemsorozata az 1867/8. tanév második felében. Kolozsvárt, 1868. És a következő füzetek 1869/70-ig.)

4 Eddigi életrajzai szerint tanulmányait Bécsben, Kolozsvárt és Budapesten végzi, s az utóbbi helyen szerez tanári diplomát és bölcsészeti doktorátust. Az még tisztázandó, melyik évben hol tanult. A *Szegedi egyetemi almanach* (Szeged, 1971) 75. lapján tévesen 1873/74-re teszi kolozsvári tanévét. A budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachjában a diáknévsorokban 1871-1881 között neve nem szerepel, 1881/82-ben viszont van egy jogász és egy orvostanhallgató Herrmann Antal is!

5 *Almanach* 1874/75. 23.

6 *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok*. Válogatta, sajtó alá rendezte, előszóval és jegyzetekkel ellátta: Gaal György. Bukarest, 1975.

7 Herrmann Antal: *A néprajzról*. Erdély népei 1898. 1-3. sz. 3-5.

8 *Acta-Beszámoló* 1875/76. Fasc. II. 64-65. A dolgozat nyomtatásban is megjelent: *Opitz Márton Erdélyben (1622-23)*. Budapest, 1876. 24 l.

9 Herrmann először alig egy évvel az érettségi letétele után Brassóban kapott tanári állást. A brassói Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője az 1875/6-iki tanévről (30. 1.) szerint az erdélyi püspök kinevezésével 1871. szept. 27-től 1873. szept. 6-i lemondásáig volt ott tanár. Nyilvánvalóan nem lehetett tanári diplomája. 1876. április 1-jétől már mint doktort a magyar nyelv és irodalom tanszék rendes tanárául alkalmazzák - miniszteri kinevezéssel - az akkor még jórészt német nyelvű pancsovai főreáliskolában. Itt tanít még németet, bölcsészetet, történelmet, sőt földrajzot is. 1878. szeptemberében „nyílt engedetlenség miatt” fegyelmi vizsgálatot indítanak ellene. Október 14-16-án maga a szegedi királyi tankerületi főigazgató száll ki az ügyet megvizsgálni. November 22-én közlik az eredményt: „tanári szolgálatra alkalmatlannak találván, a folyó tanév első felének végével állásától felmentetik, oly kijelentéssel, hogy hasonló alkalmaztatásra más intézetnél sem tarthat számot”. Az újabb, december 27-i 33 546. sz. miniszteri leirat alapján január 13-án bocsájtják el. (Vö. Jahres-Bericht über die kön. ungar. Staats-Ober-Realschule Pancsova für das Schul-Jahr 1875-76; A

pancsovai Magyar Királyi Állami Főreáliskola 1876/7. évi értesítője, valamint az 1877/8-ra és 1878/9-re szólók.) A bánáti fehértemplomi főgimnáziumnál csak 1883. április 24-től helyettesíti az Országos Közoktatási Tanács jegyzőjévé kinevezett Ferenczy József magyartanárt. A tanév végén (jún. 29.) megszűnik alkalmazása. Az értesítő programértékezője az ő tanulmánya, melyet különnyomatként is megjelentet. Vö. A fehértemplomi M(agyar) Kir(ályi) Állami Főgimnázium VIII. értesítője az 1882/3. tanévről; *Lessing „Nathan”-ja Magyarországon*. (Adatgyűjtés) Írta dr. Herrmann Antal. Fehértemplom, 1883. 21 l.

10 Gragger Róbert: *Herrmann Antal* †. Ethnographia 1926. 188-189. Újraközlve: Néprajzi Hírek 1989. 104-106.

11 Vö. Kuskó István: *Herrmann Antal cigánynak öltözve sátorosok közt élt, hogy szokásait megismerje*. 8 Órai Újság 1926. ápr. 20. Újraközlve: Néprajzi Hírek 1989. 100-101.

12 Herrmann Antal: *I.m.* i.h.

13 Terner nem tartott néprajzi előadásokat, de utóda, Cholnoky Jenő 1914/15-ben két féléven át heti két órában általános néprajz kurzust hirdetett meg. Különben Herrmann előadásait mindig a földrajzi előadásokat követően iktatták a tanrendbe.

14 Voigt Vilmos: *Herrmann Antal pályázata a hazai (különösen az erdélyrészi) ethnographia magántanárává képesítése ügyében (1898)*. Néprajzi Látóhatár 1992. 1-2. sz. 167-170. A Márki Sándor javaslata 1898. január 5-ről, a Halász Ignácé január 8-ról van keltezve.

15 *Munkaterv*. (Előterjesztette a bizottsági előadó a néprajzi bizottság 1898. február 1-jén tartott ülésén.) Erdély népei 1898. 1-3. sz. 2-3.

16 *Rumén ethnológiai feladatok*. (A kolozsvári egyetemen 1898. január hó 31-én tartott próbaelőadásából.) Erdély népei 1898. 1-3. sz. 6-8.

17 Ellenzék 1898. márc. 9. (Mindenféle rovat)

18 *Acta-Beszámoló* 1898/99. Fasciculus I. 18.

19 A kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem almanachja és tanrendje az MDCCCXCVIII-IX-ik tanév I. felére. Kolozsvár, 1898. Voltak tanévek, amikor a kettő egy füzetben jelent meg, máskor az almanach egész évre szólt, s a tanrend két füzetet tett ki az I., illetve a II. félévre.

20 Lakcímváltozásai: 1898/99: Budapest I. Vár. Szentgyörgy utca 2. sz.; 1902/3: Budapest I. Alagút utca 2. sz.; 1904/5: Budapest I. Alagút utca 4. sz.; 1906/7: Budapest I. Lágymányosi utca 4. sz.; 1910/11: Vác, Fürdő utca 6. sz.; 1911/12: Budapest VII. Garai utca 24. sz. fsz. 1.; 1915/16: Budapest I. Koronaőr utca 8. sz. fsz. 1.

21 Herrmann Antal - bölcsészeti-doktor, a budapesti M(agyar) K(irályi) Állami Pedagogiumban a német nyelv és irodalom rendes tanára, az országos polgári iskolai tanítóvizsgáló bizottság tagja, a kolozsvári tudományegyetemen az ethnographia magántanára, az „Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn” kiadó szerkesztője, az „Erdély népei” szerkesztője, „Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben” című irodalmi vállalat néprajzi szakelőadója, az „Erdély-részi Kárpát-Egyesület” székesfővárosi osztályának alelnök titkára és központi néprajzi bizottságának előadója, a magyar néprajzi társaság titkára, a berlini, müncheni, bécsi anthropologiai társaságok választott levelező tagja, az osztrák néprajzi társaság s a nemzetközi folklore-tanács tagja, a nemzetközi cigány tudós társaság ügyvivője s a polgári iskolai egyesületnek igazgatósági, a tanítóképző-tanárok országos egyesületének s a magyar tanítók turista egyesületének választmányi tagja, az Er(délyi) Múzeum-Egyesület bölcsészeti stb. szakosztályának tagja stb. Lakik: Budapesten.

22 1912-1914-re címei, tisztségei így bővülnek: Herrmann Antal - bölcsészeti-doktor, igazgatói címmel és jelleggel felruházott polgári iskolai tanítóképző intézeti tanár, a budapesti állami Pedagógiumban a német nyelv és irodalom rendes tanára, a kolozsvári egyetem az általános és hazai ethnographia magántanára, okleveles középiskolai tanár, okl(eveles) levéltárnok, végzett jogász, az Országos Felső Nép- és Polgáriskolai Tanítóvizsgáló Bizottság tagja, az Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, a Mitteilungen zur Zigeunerkunde, az Ungarische Musikologie, a Magyar Zenetudomány, az Armenia című folyóiratok kiadó-szerkesztője, az Erdélyi Kárpát-Egyesület néprajzi múzeumának és a szamosújvári örmény múzeumnak tiszteletbeli igazgatója, a berlini, müncheni, bécsi anthropologiai társaságok választott levelező tagja, az osztrák néprajzi társaságnak és a nemzetközi folklóre-tanácsnak, a Nemzetközi Közép- és Kelet-Ázsia Társaság magyar bizottságának tagja, a nemzetközi cigány tudós társaság ügyvezetője, a Polgáriskolai Egyesületnek alapító, a Tanítóképző Intézeti Tanárok Orsz(ágos) Egyesületének alapító és választmányi, a Tanítói Árvaház-Egyesületnek választmányi tagja, az Országos Magyar Szövetség központi választmányának és a váci magyar Védőegyesület és a váci múzeum-egyesület választmányának tagja, az erdélyi honismertető egyesület alapító tagja, a Magyar Néprajzi Társaságnak, a temesvári magyar dalárdának, a brassói magyar polgári körnek, a brassói ált(alános) tanítóegyesületnek, a magyar tanítók turista egyesületének tiszteletbeli tagja, a Szent István társulat tudományos és irodalmi osztályának és az erdélyi r(ómai) kath(olikus) irodalmi társaságnak tagja, az Orsz(ágos) Magyar Zene-Egyesület tiszteleti tagja és ügyvivő elnöke, a székely néprajzi bizottság főelőadója stb. Lakik: Budapest, VII. Garai utca 24. fsz. 1.

23 *Acta-Beszámoló* 1898/99. Fasciculus III. 104-108.

24 *Acta-Beszámoló* 1899/900. Fasciculus II. 101-103.

25 Herrmannat még egyetemi pályája elején, 1898. november 11-én „a tanügy és különösen a néprajzi tudomány művelése terén szerzett érdemei elismerésül” a vallás- és közoktatásügyi miniszter felterjesztésére a király a „tanítóképző intézeti igazgató” címmel tünteti ki. József főherceg már december 8-án levélben gratulál a címhez. Alighanem e kitüntetés is a főherceg közbenjárásával történt. A kitüntetés szövegét és a főherceg levelét közli az Erdély népei: 1899. 1. sz. 1.

26 *Almanach és Tanrend* az 1907/8-as tanév II. felére 66.

27 Kuszko István: *I.m.* i.h.

28 Az előadások címjegyzékét a függelékben közöljük.

29 Vö. Semayer Vilibald: *Körút az E.K.E. múzeumában*. Erdély 1902. 9-12. sz. 80-84.

30 Első felesége a talán kolozsvári származású Heller Júlia (1852. márc. 19.-1921. jan. 27.) volt. Két fiuk és két lányuk született. Ő maga művelt, tollforgató asszony. Az Erdély népeiben édesapja, Heller Lipót doktor hagyatékából *Az erdélyi zsidók szokásai és hiedelmei* címmel közölt adalékot (1898. 4-7. sz. 19.)

31 *Tanrend* az 1921/22-es tanév első felére. Szeged, 1921. És a következő félévi tanrendek az 1925/26-os tanév II. szemeszteréig.

32 Gragger Róbert: *I.m.* i.h.

33 Néprajzi Hírek 1989. 112.

34 Uo. 122

35 Felsorolásuk: *Kós Károly: Herrmann Antal, importanța lui în mișcarea etnografică de la sfârșitul sec. al XIX. și începutul sec. XX.* Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1957 și 1958. Cluj 1958. 183-196.

36 Az egyetem gyászjelentése: „A m(agyar) kir(ályi) Ferenc József Tudományegyetem Rektora, Tanácsa és bölcsészet-, nyelv- és történettudományi kara szomorúan tudatja, hogy HERRMANN ANTAL bölcsészettudor, főiskolai kir(ályi) igazgató, polgáriiskolai tanítóképzőintézeti nyugalmazott tanár, egyetemünkön az általános és a hazai ethnographia címzetes nyilvános rendes tanára, a Szent István Akadémia rendes tagja, Csanád, Arad és Torontál ideiglenesen egyesített vármegyék tiszteletbeli főlevéltárnoka stb. fáradhatatlan és munkás életének 75., az egyetem kötelékében eltöltött szolgálatának 19. [sic!] évében folyó évi április hó 15-én történt elhunytával mély gyászba borította egyetemünket. A megboldogulttól f(olyó) évi április hó 18-án (vasárnap) délután fél 4 órakor búcsúznak el az egyetem központi épületének lépcsőcsarnokában és onnan helyezük el a róm(ai) kath(olikus) egyház szertartása szerint örök nyugalomra a Belvárosi temetőben. Szeged, 1926. április 16. Áldás és béke hamvaira!” Néprajzi Hírek 1989. 102

A szerzőnek a kolozsvári egyetemre és tanáira vonatkozó cikkei, tanulmányai

Lomitz Meltzl Hugó. Echinox 1971. 8. sz.

A kolozsvári diákszínjátszás múltjából. Művelődés 1973. 10. sz.

Bitay Árpád levelei Kristóf Györgyhez. Korunk 1976. 6. sz. 457-460.

Sextil Pușcariu levelei Kristóf Györgyhez. Korunk 1978. 1. sz. 46-50.

Román-magyar irodalmi kapcsolatok Kristóf György munkásságában. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1978. 1. sz. 19-30.

Négyszáz év. Hajnal 8. ünnepi szám (1579-1979). 1980. 19-34.; Átdolgozva: Tiltott évkönyv. Kolozsvár. 1990. 7-26.

A két Gyergyai. A Hét 1981. jún. 26.

Kristóf György munkássága a két világháború között a kolozsvári egyetem magyar nyelv és irodalom tanszékén. In: Irodalomtudományi és Stilisztikai Tanulmányok 1981. Bukarest, 1981. 105-128.

Meltzl Hugó útja Petőfiig. Utunk 1983. ápr. 15.

Összefogás a CULTURA jegyében. Utunk 1983. dec. 9.

Engel Gábor (1852-1935) kórházigazgató és önéletírása. Orvostörténeti Közlemények 105-106. sz. (1984) 75-90.

György Lajos és Kristóf György barátsága. Helikon 1990. ápr. 6.

Kristóf György könyvtára. Helikon 1990. nov. 2.

Egyetem-alapítási kísérlet 1920-ban. Helikon 1990. jún. 29.

Egy felekezeti egyetem alapítása Kolozsváron 1920-ban. Keresztény Magvető 1990. 4. sz. 230-237.

Berde Áron a tudós, szervező, szerkesztő. Szabadság 1992. febr. 14.

Berde Áron pályája a tanügy és a tudomány szolgálatában. Keresztény Magvető 1992. 4. sz. 234-260.

Az utolsó Pataki doktor. Szabadság 1994. jan. 25.

Az első pszichiáter pszichológus Kolozsvárt. (Lechner Károly) Helikon 1994. 15. sz. [hónap és nap megjelölése nélkül]

Pataki Jenő, Erdély első orvostörténésze. Erdélyi Múzeum 1994. 3-4. füzet 28-44.

Egy élet a filozófia jegyében: Bartók György. Helikon 1995. febr. 5.

Id. Gyergyai Árpád, a vérátömlesztés és az antiszeptikus sebészet erdélyi úttörője. Orvostudományi Értesítő 68. köt. (1995) 227-231.; Keresztény Magvető 1996. 2. sz. 84-91.

Málnási Bartók György 1882-1970. In: Akik jó bizonysgot nyertek. Kolozsvár, 1996. 137-179.

Brassai-évfordulók. Szabadság 1997. ápr. 2.

Purjesz Zsigmond emlékműve. Szabadság 1997. ápr. 3.

Az első tanári kar. Szabadság 1997. ápr. 16.

125 év. Szabadság 1997. ápr. 22.

Brassai-dokumentumok. Szabadság 1997. máj. 22.

Brassai és Kolozsvár. Művelődés 1997. 5-6. sz. 32-38.

Brassai életműve. Szabadság 1997. jún. 24.

A kolozsvári egyetem megnyitása. Szabadság 1997. nov. 10.

Az egyetem épületei és építkezései. Szabadság 1997. nov. 10.

A magyar egyetemi oktatás Erdélyben. Erdélyi Múzeum 1997. 3-4. füzet 360-369.

Purjesz Zsigmond, az iskolaalapító belgyógyászprofesszor. Orvostudományi Értesítő 70. köt. (1997) 243-249.

A kolozsvári egyetem százhuszonöt éve. FIRKA. Fizika-Informatika-Kémia-Alapok. 7. évf. (1997-98) 6. sz. 223-227.

Zsidó diákok védelme 1943-ban. Helikon 1998. dec. 25.

A kolozsvári egyetem orvosi karának épületei és építkezései. Orvostudományi Értesítő 71. köt. (1998) 273-279.

A százhuszonöt éves egyetem évkönyve [helyesen: emlékkönyve]. Helikon 1999. jan. 10.

Egyetemfoglalás 80 évvel ezelőtt. Szabadság 1999. máj. 19. (Átvették: Erdélyi Magyarság 1999. ápr., Helikon 1999. nov. 10., Nagykároly és Vidéke 1999. dec. 1.)

Pósta Béla „emlékműve”. Szabadság 1999. jún. 4.

Engel Rudolf belgyógyász magántanár, az erdélyi orvosnemzetség utolsó sarja. Orvostudományi Értesítő 72. köt. (1999) 280-284.

Csikszeredai Szabó József élete a gyógyítás és közművelődés szolgálatában. Szabadság 2001. márc. 24.